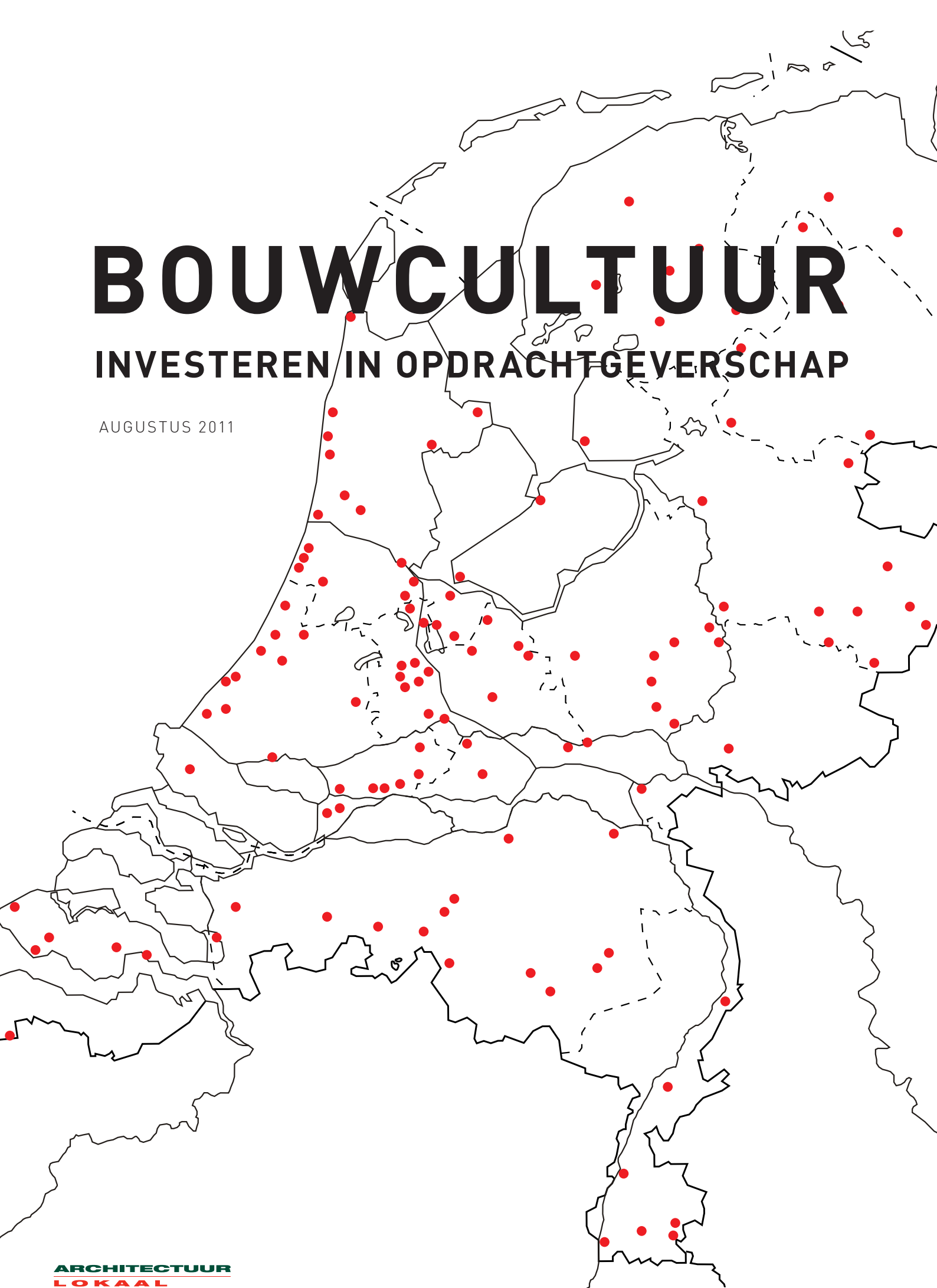

BOUWCULTUUR

INVESTEREN IN OPDRACHTGEVERSCHAP

AUGUSTUS 2011

Architectuur Lokaal *provinciaal, regionaal en lokaal*

FRIESLAND **De Knipe** MFC De Barte 2007 **Drachten** Programma ontwikkelingscompetitie 2004 **Heerenveen** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Werkbezoek Skotterwâld 2005 **Leeuwarden** Ontwikkelcompetitie Mooi Goedkoop Wonen Jabikswoude 2011 * Debat welstand 2010 * Architectuur- en duurzaamheidsprijs De Gouden Oldenhove 2010 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Internationale prijsvraag World Sustainability Centre 2009 * Discussie Catalogusbouw Tussen beeldregie en burgervrijheid 2005 * Manifestatie Oost West Thuis Best #Noord, Wijs groeien 2003 * OLA #26 1997 * OLA #9 1994 **Noordwolde** Vensterschool 't Vlechtwerk 2007 **Sneek** Debatten gemeentelijke architectuurvisie 2010 * Debat gemeenteraad Kwaliteitseisen bij aanbesteding nieuw theater 2008 * Raadsdebat gemeentelijke architectuurvisie 2007 * Reglement Kleine Bouwprijs Sneek **GRONINGEN** **Groningen** Grote gebouwenenquête 2010 * Jury Architectuurprijs Groningen 2010 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2010 * Vensterschool Gravenburg 2007 * Vensterschool Hoogkerk 2007 * 40 jaar later, vernieuwing van wederopbouw wijken #Groningen Vinkhuizen 2004 * OLA #43 2001 * ABEL excursie RGD 2000 * OLA #27 1998 * ABEL cursus RGD 1999-2000 * Excursie Architectuur en onderwijsgebouwen 1997-1998 * OLA #5 1993 **Zuidbroek** Brede school Zuidbroek 2007 **DRENTHE** **Assen** Debat Architectuurkritiek Cercle Meudon 2010 * Brede school Kloosterveen 2007 * Jury DAC Drentse architectuurprijs 2007 * OLA #62 2007 * Debat Wederopbouw wijken Drents Plateau 2005 **Coevorden** MFA Dalerpeel 2007 **Meppel** Werkateliers stedenbouw en particulier opdrachtgeverschap 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Noordenveld** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Westerveld** MFA Havelte 2007 **OVERIJSEL Provincie** Programma Belvedere in Zuid-Twente 2003 **Almelo** Excursie Brede scholen 2008 * MFA Eninver 2007 * Belvedere in Zuid-Twente, De Boer Op! 2003 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, Hof van Berlage, Workhome voor autisten 2002 * ABEL excursie RGD 2000 * Excursie Bedrijventerreinen 1996 **Deventer** Werkateliers stedenbouw en particulier opdrachtgeverschap 2011 * Workshop Europees aanbesteden 2009 * Ontwikkelingscompetitie Park Zandweerd 2008 * Excursie Leusden naar Deventer 2000 * Manifestatie Oost West Thuis Best #Oost, Industrieel erfgoed 2003 * ABEL cursus RGD 1999 * OLA #13 1995 **Diepenheim** Studiedag Landschapsontwikkeling Zuid-Twente, Op rubberen laarzen #1 2002 * OLA #8 1994 **Zwolle** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * OLA #25 1997 * Debat culturele planologie 2003 * OLA #34 1999 **Enschede** Stadsarchitectenoverleg 2011 * Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie Nieuwe scholen in het beroepsonderwijs 2009 * Prijsvraag Particulier opdrachtgeverschap 't Vaneker, Bouw natuurlijk je eigen vrijheid 2009 * Voorzieningencluster Prismare 2007 * Excursie Brede scholen 2008 * Prijsvraag Wonen op niveau, particulier opdrachtgeverschap wederopbouw Roombeek 2004 * OLA # 54 2004 * Werkbijeenkomst Belvedere in Zuid-Twente: De Boer Op! 2003 * ABEL excursie RGD 2000 * Excursie Bedrijventerreinen 1996 **Haaksbergen** Werkbijeenkomst Belvedere in Zuid-Twente, De Boer Op! 2003 **Hardenberg** Brede school De Matrix 2007 **Hengelo** Stadsarchitectenoverleg 2011 * Excursie Nieuwe scholen in het beroepsonderwijs 2009 * Excursie Bedrijventerreinen Werk in uitvoering, Plein Westermaat 2005 * Excursie Bedrijventerreinen * Werk in uitvoering, opdrachtgevers en bedrijventerreinen #Westermaat Campus 2005 * Cursus Ruimtelijke kwaliteit Hengelo 2005 * ABEL excursie RGD 2000 **Hof van Twente** Werkbijeenkomst Belvedere in Zuid-Twente, De Boer Op! 2003 **Markelo** Studiedag Landschapsontwikkeling Zuid-Twente, Op rubberen laarzen #1 2002 **GELDERLAND** **Apeldoorn** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Werkbezoek Apeldoorn 2008 * Excursie Bedrijventerreinen Werk in uitvoering, Apeldoorn Noord 2005 * Werk in uitvoering, opdrachtgevers en bedrijventerreinen #Apeldoorn Noord 2005 * Regionaal debat Routeontwerp A12 met CASA 2004 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, Talma Borgh, Hof van Orden 2002 * ABEL cursus RGD 1999 **Arnhem** Debat Architectuur en Politiek met CASA 2008 * OLA #56 Arnhem 2005 **Barneveld** Studiedag Landschapsontwikkeling reconstructiegebieden, Op rubberen laarzen #3 2003 **Beekbergen** MFC Beekbergen 2007 **Culemborg** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Didam** Workshop nieuw gemeentehuis Montferland 2009 **Giesbeek** Kulthurus De Brede Blik 2007 **Leerdam** Studiedag Landschapsontwikkeling Nieuwe Hollandse Waterlinie, Op rubberen laarzen #2 2002 **Geldermalsen** Studiedag Landschapsontwikkeling Nieuwe Hollandse Waterlinie, Op rubberen laarzen #2 2002 **Nijmegen** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Werkbezoek stedelijke ontwikkeling Nijmegen 2010 * Opening ACN 2007 * OLA #38 2000 **Radio Kootwijk** Landelijk symposium Opdrachtgeverschap bij brede scholen 2008 **Ulft** Opdrachtgeversschool Herbestemming en transformatie 2011 **Voorst** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Wageningen** Slotdebat ABEL cursussen RGD 2000 **Twello** Excursie dorpsontwikkeling Achterveld 2007 **UTRECHT Provincie** Voorbeeldboek Architectuur op bedrijventerreinen 2006 * Nieuwe Hollandse Waterlinie #2 Lekaces 2003 * Nieuwe Hollandse Waterlinie #1 Lekaces bij Culemborg, Houten, Nieuwegein en Vianen 2003 * Excursie Bedrijventerreinen in de regio Utrecht 1999 **Abcoude** Ontroerend goed 2001 **Amersfoort** Landelijke slotmanifestatie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Bijeenkomst Rijksbouwmeester, provinciaal bouwmeesters en stadsarchitecten Superman in de stad 2009 * Herbestemming voor wonen en zorg, Bouwen op historie Van Hoogevest 2009 * 100Q=V2 Seminar kwaliteitsborging op VINEX-locaties 2008 * ABC De Brink Vathorst 2007 * Debat Terreinwinst, cultuur in nieuwe stadsdelen 2004 * OLA #53 2003 * OLA #47 2002 * ABEL cursus architectuur en stedenbouw Bouwfonds 1999 * OLA #18 1996 **Baarn** Debat Het LOP Revisited 2005 * Landelijk vakdebat Architectenkeuze als instrument voor gemeentelijk opdrachtgeverschap 1994 **Driebergen** Mooi zo! Conferentie SP Universiteit 2008 **Ede** Scholenbouw, Architectuurprijs Ede 2009 **Houten** OLA #61 2007 * OLA #48 2002 * Excursie Bedrijventerreinen regio Utrecht 1999 **Leidsche Rijn** Forum 't Zand 2007 * Forumgebouw 't Hart van Noord 2007 **Leusden** Dorpsontwikkeling Achterveld 2007 * Studiedag ABEL Woningstichting Leusden 2000 **Loenen aan de Vecht** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Maarsse** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Bijeenkomst Cultuur bij stedelijke vernieuwing 2004 **Nieuwegein** Prijsvraag Fietsenstalling 2009-2010 * Expertmeeting Een stap verder met kwaliteitsteams 2008 * Excursie Bedrijventerreinen regio Utrecht 1999 **Rhene** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Soest** Breed Educatief Centrum De Plantage 2007 **Utrecht** Beoordeling Rietveldprijs 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Debat Particulier opdrachtgeverschap Waar voor je geld 2010 * Excursie Forten in revisie 2007 * Werkbezoek Leidsche Rijn en Uithof 2006 * Excursie Brede scholen 2006 * Excursie Woonzorgzones 2005 * Landelijke slotmanifestatie Oost West Thuis Best 2004 * Regionaal debat Routeontwerp A12 met Aorta 2004 * Cursus architectuur en stedenbouw Bouwfonds 2003 * OLA #44 2001 * Excursie Bedrijventerreinen regio Utrecht 1999 * ABEL cursus RGD 1999 * Architectuur op bedrijventerreinen 2006 * OLA #36 1999 * OLA op de Nationale Onderwijstentoonstelling 1999 * OLA #19 1996 **Vleuten - De Meern** VELUX Trophy 2010 * Debatten in het Groene Hart #4 Uit het hart uit het oog 2008 **Woerden** Slotmanifestatie Debatten in het Groene Hart 2008 * Culturele initiatieven Ronde van het Groene Hart 2007 * Excursie Bedrijventerreinen regio Utrecht 1999 **IJsselstein** Excursie Bedrijventerreinen regio Utrecht 1999 **FLEVOLAND Provincie** Excursie 8½ Reis door de parallelle wereld 2001 **Almere** Prijs Kleur Buiten 2010 * Excursies Particulier opdrachtgeverschap 2010-2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Workshop collectief particulier opdrachtgeverschap Tübingen 2009 * Wedstrijdprogramma ontwikkelingscompetitie Cascadepark 2008 * Brede school De Archipel 2007 * Brede school Het Vlechtwerk 2007 * Excursie Brede scholen 2007 * Slimme school Het Meesterwerk 2007 * Debat Mensen maken de stad 2007 * OLA #55 2003 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, De Toonladder, de Muzen, Polderburen, de Archipel 2002 * ABEL excursie RGD 2000 * OLA #28 1998 * Excursie Winkelgebieden 1996 * OLA #11 1994 **Lelystad** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Nagele** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * OLA #46 2001 **NOORD-BRABANT Provincie** Prijsvraag Overdiepse Polder 2010 * Ontwikkelingscompetitie Beerze Reusel EO Wijers 2006 * Debat bedrijventerreinen 2005 * Programma Duurzame ruimtelijke kwaliteit op Brabantse bedrijven-

terreinen 1998-1999 **Bergen op Zoom** Debat lokale architectuurcentra 2009 * Manifestatie Oost West Thuis Best #2 Zuidwest, ruimtelijke kwaliteit dorpen 2003 **Breda** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * 40 jaar later, vernieuwing van wederopbouw wijken #Breda Heuvel 2004 * OLA #49 2002 * OLA #7 1994 **Helmond** MFC De Veste 2007 * Wijkhuis Brede school De Fonkel 2007 **'s-Hertogenbosch** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Antonius Abt 2007 * Discussie zorghuisvesting Van alle tijden 2005 **Eindhoven** Opdrachtgeversschool Herbestemming en transformatie 2011 * Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2010 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie De stad en de kantoren 2009 * Jury Rozenburgprijs 2009 * Werkbezoek stedelijke ontwikkeling Eindhoven 2009 * Excursie Binnen workshop interieurarchitectuur 2007 * Spilcentrum De Bennekel 2007 * Werk in uitvoering, opdrachtgevers en bedrijventerreinen #Flight Forum 2005 * ABEL cursus RGD 1999 * Slotsymposium ruimtelijke kwaliteit bedrijventerreinen 1999 * OLA #29 1998 * OLA #17 1996 * OLA #14 1995 * OLA #4 1993 **Geldrop** Excursie Herbestemming industrieel erfgoed 2002 **Grave** Symposium bedrijventerreinen 2005 * Debat Bouwen in de vestingstad 2002 * Discussie Standplaats Grave 2000 **Haaren** Symposium opdrachtgeverschap Voorbeeld Haaren 2005 **Helmond** OLA #30 1998 **Hilvarenbeek** Workshop kwaliteitscommissie 2009 * Debat Schaffen we welstand af 2008 **Oisterwijk** Discussie architectuurbeleid voor Brabantse gemeenten 1995 **Roosendaal** Workshop opdrachtgeverschap Spoorzone 2009 **Rijen** Excursie Herbestemming industrieel erfgoed 2002 **Tilburg** Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2011 * Excursie Herbestemming industrieel erfgoed 2002 * ABEL excursie RGD 2000 * ABEL cursus RGD 1999 * Excursie Architectuur en onderwijsgebouwen 1997 * OLA #16 1995 **LIMBURG Geleen** Stadsarchitectenoverleg 2011 **Heerlen** Debat Europese aanbestedingen architectuuropdrachten ROOTS debat Schunck 2010 * OLA #56 2005 * OLA #32 1999 * OLA #15 1994 **Kerkrade** Brede school Steltloper 2007 **Landgraaf** MFC An de Voeëgelsjtang 2007 **Maastricht** Beroepservaring Aanbesteden 2010 * Werkbezoek stedelijke ontwikkeling Maastricht 2008 * Excursie Herbestemming cultureel erfgoed kerken 2008 * Euregionale Architectuur Prijs Schunck 2007 * Werkconferentie Welstand 1995 2010 **Roermond** Bijeenkomst opdrachtgeverschap scholenbouw Niekke College met Engelse schoolhoofden 2010 * School- en buurtgebouw Wyckerpoort 2007 **Venlo** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Manifestatie Oost West Thuis Best #1 Zuidoost, herbestemming 2003 **NOORD-HOLLAND Provincie** Prijsvraag Woningbouw DROOM.NH 2009 * Programma Cultuurhistorie in de Gooi- en Vechtstreek 1999 * Programma De cultuur van de Hollandse badplaats 1997 **Alkmaar** Cursusreeks Welstand in een kader 2001-2002 * Het organiseren van ontwerpwedstrijden en aanbestedingen NEVI 2005 * Excursie Met De Balie de boer op 1999 * Werkconferentie Ruimtelijke ordening en cultuurhistorie in de Gooi en Vechtstreek 1999 **Amsterdam** Debat Opdrachtgeverschap bij stedenbouw 2011 * Opdrachtgeversschool Herbestemming en transformatie 2011 * De Olifantenkooi-YD2M (Young Developers and Designers Meet) 2009-2011 * Presentatie Zo kan het ook! Best practices architectenselectie 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2010 * GRAP debat De architectuur van de ouderenhuisvesting 2009 * Colleges opdrachtgeverschap Universiteit van Amsterdam 2009 * Excursie De stad en de kantoren 2009 * Wedstrijdprogramma prijsvraag Open Fort Ymere NAi 2009 * Bijeenkomst jonge opdrachtgevers, bestuurders en ontwerpers 24/(3)7 2008 * OLA thema #brede scholen 2008 * Excursie Herbestemming cultureel erfgoed 2008 * Vakdag binnenstedelijke gebiedsontwikkeling Heijmans 2008 * Brede school De Kikker 2007 * Brede Joodse school Rosj Pina 2007 * Meervoudige opdracht Pontsteiger 2007 * OLA thema #jaarprogramma's 2007 * Architectuurbeleid voor kandidaat wethouders ARCAM 2006 * Excursie Brede scholen 2006 * Landelijke manifestatie BOOST! Impuls voor publiek opdrachtgeverschap 2006 * OLA thema #educatie 2006 * Symposium Flexibel bouwen, Woning op maat 2005 * Excursie Woonzorgzones 2005 * Vakbijeenkomst De gemeente als regisseur inzake particulier opdrachtgeverschap 2005 * Excursies BouwRAI 2004 * 40 jaar later, vernieuwing van wederopbouw wijken #Amsterdam Osdorp 2004 * Werkbezoek herontwikkeling Zuidoost 2004 * Symposium Vernieuwing wederopbouw wijken na WO II 2004 * Architectuurprijs De beste opdrachtgever in de kinderopvang 2003 * Debat toegankelijkheid van de openbare ruimte 2003 * Cursus Bouwfonds Ruimte voor morgen 2003 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, Kleine U, Anfield Road, De Miranda, Oklahoma, Oeverpad 2002 * OLA #42 * Excursie Vorm geven aan integratie 2002 * Prijs Volkshuisvestingsproject van de eeuw 2001 * Congres Amsterdamse gordel 20-40 1999 OLA #40 2000 * POKON, 10 jaar OLA 1999 * Bordspel Landlust over grondpolitiek, De Hollandse landdag 1999 * ABEL cursus RGD 1999 * OLA #35 1999 * Landelijke bijeenkomst Handboek Niet Grijs! 2 architectuur en beleid 1997 * OLA #24 1997 * Studiedag Private opdrachtgevers 1997 * OLA BouwRAI 1996 * OLA #10 1994 * Discussie De Nederlandse stadsarchitect 1994 * OLA #1 ARCAM 1993 **Amstelveen** Debatten in het Groene Hart #3 Hoeveel golfballen eet een koe 2008 * Excursie Winkelgebieden 1996 **Castricum** Brede school De Sokkerwei 2007 **Den Helder** Werkbezoek 2003 **Drechterland** Architectenselectie nieuw gemeentehuis 2006-2007 **Egmond aan Zee** Workshop De cultuur van de Hollandse badplaats 1998 **Haarlem** Prijsvraag New Harloheim Ymere NAi 2011 * Opdrachtgeversschool herbestemming en transformatie 2011 * Expertmeeting Oost West Radiaal 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Bijeenkomst Rijksbouwmeester, provinciaal bouwmeesters en stadsarchitecten Superman in de stad 2010 * Debat Anet initieert! 2009 * Debat Een middag voor het landschap 2008 * Haarlemse architectuurprijs 2007-2008 * Brede school Meerwijk-Centrum 2007 * OLA #60 2006 * ABEL cursus RGD 1999 * OLA #23 1997 * Workshop De Nederlandse Stadsarchitect 1994 * OLA #3 1993 **Hilversum** Actie creatieve industrie De Blauwe Peer 2011 * Dag van de Architectuur Museum Hilversum 2011 * Ontwerpateliers Hilversum 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Architectuurprijs Hilversum 2009 en 2010 * Debattenreeks De maat der dingen 2008 * Debattenreeks De Gooise Knoop 2007 * Cursus Visie op ontwikkeling Johan Matser Projectontwikkeling 2004 * Werkbezoek Zonnestraal 2004 * OLA #37 2000 * Excursie Winkelgebieden 1996 **Hoofddorp** Workshop aanbesteden architectuuropdrachten 2010 * VINIX, VINEX, VINEXT gemeente Haarlemmermeer 2009 * OLA #52 2003 * Studiereis De Reus naar Berlijn 2000 * Manifestatie Oost West Thuis Best #West, Infrastructuur 2003 **Hoorn** OLA #31 1999 * ABEL cursus RGD 1999 **IJmuiden** Slotmanifestatie De cultuur van de Hollandse badplaats 1997 **Koog aan de Zaan** De Piramide 2007 **Loosdrecht** Excursie Forten in revisie 2007 **Muiden** Excursie Forten in revisie 2007 * Discussie professionalisering gemeentelijk opdrachtgeverschap 1997 **Naarden** Werkconferentie Cultuurhistorie in de Gooi- en Vechtstreek 1999 **Vijfhuizen** Excursie Forten in revisie 2007 **Zaanstad** Excursie Bouwen op ambitie 2010 **Zandvoort** Prijsvraag Kust in beweging, bereikbaarheid van de kust 2003-2004 **ZUID-HOLLAND Provincie** Actieprogramma Cultuurbereik voor de Duin- en Bollenstreek Op geest en grond 2001 * Programma De cultuur van de Hollandse badplaats 1997 **Berkel en Rodenrijs** Brede school Meerpolder 2007 **Delft** Werkateliers stedenbouw en particulier opdrachtgeverschap 2011 * Debat over stadsarchitecten Delft Design 2010 * Symposium Opdrachtgever zoekt architect 2010 * College Conceptontwikkeling en opdrachtgeverschap 2007 * Discussie gemeenteraad Zicht op Delft 2006 * ABEL cursus RGD 1999 * Excursie Bedrijventerreinen stadsgewest Haaglanden 1999 * OLA #21 1996 **Den Haag** Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie De stad en de kantoren 2009 * Brede school Hoge Veld Wateringseveld 2007 * Symposium Particulier opdrachtgeverschap Vroondaal Johan Matser Projectontwikkeling 2007 * Excursie Brede scholen 2007 * Excursie Binnen, workshop opdrachtgeverschap interieurarchitectuur 2007 * Bijeenkomst Rijksbouwmeester, provinciaal bouwmeesters en stadsarchitecten 2006 * OLA # 58 2006 * 40 jaar later, vernieuwing van wederopbouw wijken #Den Haag Zuidwest 2004 * Excursie Woonzorgzones 2005 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, Parnassia, Woonzorgcentrum Delfgauw, De Croissant 2002 * Prijsvraag Droomhuizen 2001 * Prijsvraag Herinrichting sociëteit Nieuwspoor 1999-2000 * Slotdebat ABEL cursussen RGD 2000 * Excursie Bedrijventerreinen stadsgewest Haaglanden 1999 * OLA #22

1997 * Excursie Architectuur en onderwijsgebouwen 1997 * OLA #6 1994 **Dordrecht** Bestuursconferentie 2011 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Excursie Scholen en bedrijven Leerpark Dordrecht 2008 **Gouda** Debat welstandsvrij bouwen GRAP 2005 * Regionaal debat Routeontwerp A12 met GRAP 2004 * Workshop Ontwikkelingscompetities en ontwerpwedstrijden 2004 **Gorinchem** Debat opdrachtgeverschap bruggenbouw 2007 * Debat opdrachtgeverschap infrastructuur Onze bruggen 2005 **Hardinxveld-Giessendam** Workshop welstand 2009 **Hoogblokland** Debatten in het Groene Hart #5 Garnalen uit het Groene Hart 2008 **Leerbroek** Symposium Sluimerende Silhouetten 1999 **Leiden** Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2010 * Excursie Bouwen op ambitie 2010 * Kenniscafé Herbestemming historische panden voor wonen en zorg Aedes Actiz 2009 * Excursie Herbestemming cultureel erfgoed 2008 * OLA #39 2000 * ABEL cursus RGD 2000 **Leidschendam** Brede school De Waterlelie 2007 * Excursie Bedrijventerreinen stadsgewest Haaglanden 1999 **Noordwijk** Debat bedrijventerreinen De Prijs van kwaliteit 2003 * Workshop De cultuur van de Hollandse badplaats 1998 **Roelofarendsveen** Debatten in het Groene Hart #2 Het uitzicht van de starter 2008 **Rotterdam** Debat Architects Talk NAI 2011 * Debat Architectuur als noodzaak NAI 2010 * Excursie Particulier opdrachtgeverschap 2010 * Excursie De stad en de kantoren 2009 * Discussie Zo wil ik wonen Neprom 2009 * OLA Open City 2009 * Prijsvraag Oogbrug Oogziekenhuis 2009-2010 * Rotterdam Maaskantprijs 2008 * Brede school Nesseland 2007 * Prijsvraag Nieuwe toegangen voor de koppen van de Peperklip 2007 * Nieuwe locaties voor European 9 2007 * Debat lokale planontwikkeling en routeontwerp A27 2006 * OLA #59 2006 * Debat De snelweg in opspraak A27 2006 * Studiedag Stedenbouw Eigenbouw met NAI 2003 * Het beste van drie werelden, de architectuur van wonen en zorg, De Hoge Heren, Delta Psychiatrisch Ziekenhuis 2002 * Studiedag Burgerlijke stedenbouw met NAI 2002 * Woonmarkt Heilige Huisjes I en II met NAI 2001-2002 * OLA #45 2001 * Symposium Bouwlust, verstedelijking van het Hollandse landschap met NAI 1999 * OLA #37 1999 * Congres Wikken en Wegen in Waardevolle Wijken 1997-1999 * ABEL cursussen RGD 1999-2000 * Debat Vinex on Site met Sfa 1997 * Landelijk debat Open Kaart, plannen voor de regio met NAI 1997 * Excursie Architectuur en onderwijsgebouwen 1997 * Landelijke manifestatie ORG! 14-XI-96 1996 * Debat Prijsvraag en Antwoord 1995 * OLA #12 1995 * Landelijke manifestatie Niet Grijs! Architectuur en lokaal bestuur 1994 * OLA #2 1993 **Scheveningen** ABEL cursussen RGD 1999 **Sliedrecht** Debatten in het Groene Hart #6 Transformatie Merwedezone 2008 **Vlaardingen** Werk in uitvoering, opdrachtgevers en bedrijventerreinen #Rivierzone 2004 * Excursie Bedrijventerreinen Werk in uitvoering Rivierzone 2005 **Zoetermeer** Debatten in het Groene Hart #1 Raften in het Groene Hart 2008 * Brede school Palenstein 2007 **Zwijndrecht** Excursie Bedrijventerreinen Werk in uitvoering, Bakenstein 2005 **ZEELAND Provincie** Programma De cultuur van de Hollandse badplaats 1997 * Discussie provinciaal architectuurbeleid 1995 **Domburg** Workshop De cultuur van de Hollandse badplaats 1998 **Goes** MFC De Goese Polder 2007 **Hansweert** Brede school De Kolk 2007 **Middelburg** Excursie stedelijke ontwikkeling 2011 * Redactie CBK OverNieuw RTV Zeeland 2010-2011 * OLA #20 1996 **Sluis** MFC De Keur 2007 **Vlissingen** Excursie stedelijke ontwikkeling 2011

1993-2010

Architectuur Lokaal *nationaal*

Programma's architectuurbeleid rijksoverheid

EL&I enM OCW BZK Ontwikkeling handleiding EU Aanbestedingen Kompas light 2010-2012 **OCW** Laboratorium Particulier Opdrachtgeverschap 2010-2011 **VROM** Uitvoering Gouden Piramide 2003-2011 **OCW** Landelijk symposium Particulier opdrachtgeverschap Samen bouwen aan de stad 2011 **OCW** Meervoudige studieopdracht Stedenbouw voor particuliere opdrachtgevers 2010 **OCW** Cursussen herbestemmen en transformeren 2010 **VROM** Bijeenkomsten Rijksbouwmeester, provinciaal bouwmeesters en stadsarchitecten 2010-2011 **OCW** Programma Herbestemming kantoren 2009-2010 **VROM** Ontwikkeling Kompas light 2009 **LNV** Onderzoek landschapscoördinatoren 2009 **VROM** 2^e EU Aanbestedingendag 2009 **VROM** Onderzoek aanbestedingen Europa en de architecten 2009 **V&W** Prijsvraag Uitbreiding Hollandse Brug 2009 **VROM** 1^e EU Aanbestedingendag 2008 **OCW VROM** Onderzoek Aap noot mis, de basis van de brede school 2008 **VROM** Programma Opdrachtgeverschap interieur belastingkantoren 2007 **EZ** Prijsvraag verbeter de architectuur van bedrijventerreinen 2006 **V&W** Routeontwerp A27 2006 **LNV** Stimuleringsprogramma opdrachtgeverschap, Greenports als landschap 2006 **LNV** Evaluatie landschapontwikkelingsplannen LOP Revisited 2005 **OCW** Programma opdrachtgeverschap infrastructuur Bruggenbouw 2005 **EZ** Stimuleringsprogramma Cultureel Opdrachtgeverschap, Bedrijventerreinen, Werk in uitvoering 2004-2005 **V&W** Programma Lokale initiatieven langs de A12 2004-2005 **VROM** Kennisprogramma Een tweede jeugd voor ouderencomplexen 2004 **OCW VROM** Actieprogramma Cultureel opdrachtgeverschap & intensivering opdrachtenbeleid, Meer en betere verbindingen met de markt met Sfa, Vernieuwing van de wederopbouw wijken 2003 **V&W** Groot Project Routeontwerp A12 2003-2004 **LNV** Programma Landschapsontwikkeling in de reconstructiegebieden 2003 **VROM** Groot Project Een Eigen Huis, Informatiecentrum Eigen Bouw ICEB 2001-2004 **LNV** Stimuleringsprogramma Kwalitatief hoogwaardig werken in het buitengebied, Op rubberen laarzen 2001-2003 **OCW VROM** Actieprogramma Cultureel opdrachtgeverschap & intensivering opdrachtenbeleid, Meer en betere verbindingen met de markt met Sfa, Omgaan met wederopbouw 2002 **OCW VROM LNV V&W BUZA** 2^e Convenant Ontwerpwedstrijden 2001 **V&W** Innovatieprogramma Wegen naar de Toekomst, internationale prijsvraag Snelweghuis.nl 2001 **OCW VROM** Actieprogramma Cultureel opdrachtgeverschap & intensivering opdrachtenbeleid, Meer en betere verbindingen met de markt met Sfa, De architectuur van wonen en zorg 2001 **VROM** Cursussen ABEL Kennis van stedenbouw, monumenten, architectuur en kunst 1999-2000 **VROM** Ontwikkeling Kompas bij ontwikkelingscompetities 1998-2001 **VROM** Werkconferentie Naar een model voor ontwikkelaar/ontwerperwedstrijden 1999 **OCW** Evaluatie Convenant Ontwerpwedstrijden 1997-2000 **VROM** Onderzoek Welstand op een nieuwe leest 1998-1999 **OCW** Ruimtelijke ordening en cultuurhistorie in het gewest Gooi- en Vechtstreek 1998 **V&W** Oriënterende notitie HSL-gemeenten, Infrastructuur en ruimtelijke inrichting 1998 **VROM OCW BuiZa V&W LNV VROM** Oprichting Steunpunt Ontwerpwedstrijden 1997 **VROM** Handleiding Kompas bij prijsvragen en meervoudige opdrachten 1997

Onderzoek

Herontwikkeling van vastgoed in de zorg 2011 * Enquête beleid en uitvoering van lokaal opdrachtgeverschap 2010 * Onderzoek hergebruik bestaande panden voor zorg 2010 * Analyse Vijf jaar aanbesteding architectuuropdrachten sinds het BAO 2010 * Enquête aanbesteding architectuuropdrachten 2008 * Herbestemming van gebouwen voor woonzorgprojecten 2008-2009 * Prijsvraag Ruimte voor Kinderen 2006 * Enquête beleid van gemeentebestuurders als opdrachtgever bij ruimtelijke opgaven 2006 * Architectuur op bedrijventerreinen 2006 * Particulier opdrachtgeverschap, ontwerpen met welstand 2005 * Enquête ontwikkelingscompetities 2003-2004 * Onderzoek en prijsvraag De beste opdrachtgever in de kinderopvang 2003 * Enquête Bouwen aan kwaliteit, architectuurbeleid in Nederlandse gemeenten 2002 * Wegwijzer voor opdrachtgevers in de bouw 2000 * Professionalisering gemeentelijk opdrachtgeverschap 1997 * Handboek gemeentelijk architectuurbeleid 1995-1996 * De periferie centraal Sfa 1996 * Vinex op locatie Sfa 1994 * Enquête gemeentelijk architectuurbeleid 1994

BOUWCULTUUR

INVESTEREN IN OPDRACHTGEVERSCHAP

AUGUSTUS 2011

BOUWCULTUUR

INVESTEREN IN OPDRACHTGEVERSCHAP

Om bij te dragen aan de gedachtevorming over de toekomst van het architectuurbeleid in Nederland en haar rol daarbij, geeft Architectuur Lokaal in deze publicatie aan waarom de overheid zou moeten investeren in bouwcultuur (pagina 7) en welke bijdragen Architectuur Lokaal daaraan kan leveren. Daartoe zijn leerzame ervaringen in kaart gebracht (pagina 9), gebaseerd op een terugblik op twintig jaar ervaring met architectuurbeleid en opdrachtgeverschap (pagina 20).

Bouwcultuur gaat verder dan het architectonisch ontwerp van gebouwen. Bouwcultuur verbindt cultuurbeleid, architectuurbeleid en bouwbeleid. Bouwcultuur omvat de ruimtelijke ordening, het stedenbouwkundig ontwerp, infrastructurele werken van ingenieurs en vooral het architectonisch ontwerp en kunst in de openbare ruimte. Architectuur is een daarbij maatschappelijke, scheppende taak die wellicht kunst kan worden, maar dat niet op voorhand is. Als breed cultuurbegrip is bouwcultuur gebaseerd op de geschiedenis en traditie van een land of regio. Bouwcultuur is niet voorbehouden aan professionals, maar een verantwoordelijkheid van de samenleving als geheel en van opdrachtgevers in het bijzonder.

ARCHITECTUUR **LOKAAL**

Architectuur Lokaal is het landelijke kenniscentrum voor cultureel opdrachtgeverschap en architectuurbeleid in Nederland. Vanuit een onafhankelijke positie leggen wij verbindingen tussen partijen die bij de bouw betrokken zijn. Terugkerende thema's zijn de culturele betekenis van het opdrachtgeverschap en het belang van samenwerking tussen opdrachtgever en ontwerper. Architectuur Lokaal beheert het Steunpunt Architectuuropdrachten & Ontwerp-wedstrijden, dat uitschrijvers van aanbestedingen en prijsvragen behulpzaam is bij de selectie van ontwerpers en projectontwikkelaars. Met de lokale en regionale architectuurcentra in heel Nederland hebben we van oudsher een bijzondere relatie.

Vier redenen waarom de overheid zou moeten investeren in bouwcultuur

Twintig jaar geleden werd Nederland het eerste land ter wereld met een nationaal architectuurbeleid. Dit beleid is van meet af aan gebaseerd op de afstemming tussen cultuurbeleid en bouwbeleid, en werd uitgebreid naar landschap, infrastructuur en milieu. Essentieel in dit beleid is steeds de aandacht voor het opdrachtgeverschap. Niet alleen het voorbeeldig opdrachtgeverschap van het rijk zelf, maar juist ook dat van lokale bestuurders, van professionele opdrachtgevers zoals corporaties en projectontwikkelaars, en van incidentele opdrachtgevers zoals schoolbesturen en zorginstellingen. De laatste tien jaar is het beleid bovendien sterk gericht op het opdrachtgeverschap van particulieren die hun eigen woning bouwen.

Het huidige kabinet onderstreept in de Cultuurnota en in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte het belang van goed opdrachtgeverschap. Het Topteam Creatieve Industrie en de Raad voor Cultuur wijzen op de noodzaak van overheidsinvesteringen om opdrachtgeverschap te stimuleren. De minister van Cultuur heeft een aanvullend advies van de Raad voor Cultuur aangekondigd en de regering werkt aan een nieuwe architectuurnota.

Om een bijdrage te leveren aan de nieuwe beleidsvoornemens heeft het landelijk kenniscentrum Architectuur Lokaal, in 1993 voortgekomen uit het rijksbeleid, teruggekeken op twintig jaar architectuurbeleid en beleid voor opdrachtgeverschap. Uit deze analyse blijkt dat er veel veranderd is. Publieke aandacht voor architectuur en bouwen is de afgelopen decennia breed doorgedrongen in de samenleving, maar de complexiteit van de bouwopgave is sterk toegenomen. Dit rapport geeft weer wat kan worden geleerd van het verleden, wat permanente aandacht behoeft en wat anders moet, en biedt daarmee aandachtspunten voor nieuw beleid. Voorafgaand daaraan geeft Architectuur Lokaal vier redenen waarom de overheid ook in de toekomst zou moeten investeren in bouwcultuur en, in het bijzonder, in goed opdrachtgeverschap:

- 1 De Nederlandse samenleving is op zoek naar een nieuw evenwicht tussen overheid en burgers, naar een nieuwe verhouding tussen centrale sturing en initiatief van onderaf, naar een omslag van aanbodgericht naar vraaggestuurd. Deze omslag speelt op tal van terreinen en zal wezenlijke veranderingen brengen. Dat zal tijd kosten en er zullen telkens nieuwe vragen opkomen over sturing en de manier waarop het rijk mensen stimuleert zelf verantwoordelijkheid te nemen, zeker ook in de bouwcultuur.
- 2 Internationalisering is onomkeerbaar. Stedelijke netwerken zijn de motor van de economie; Europese aanbestedingen nemen een hoge vlucht. In deze globale wereld zijn de Nederlandse eigenheid en professionaliteit sterke punten. Het ontwerp draagt bij aan een goed vestigings- en leefklimaat, aan aantrekkelijke steden in een karakteristiek landschap (*placemaking*). Dat kan alleen bij intensieve samenwerking tussen opdrachtgevers en ontwerpers, en het vroegtijdig betrekken van het ontwerp. De conceptuele Nederlandse architectuur heeft een positie in de voorhoede en vertegenwoordigt een economische waarde als exportartikel. Het gaat er nu om, in die voorhoede te blijven. Investeren in bouwcultuur versterkt de positie van Nederland in de wereldwijde stedelijke dynamiek.
- 3 De invloed van alle overheden op het bouwen wordt kleiner door PPS constructies en DBFMO contracten. De taak van het rijk wordt beperkter, maar wel geconcentreerder. Het gaat om opgaven zoals bereikbaarheid en transport, duurzame energie, klimaatverandering, landschap inclusief wateropgave, groei, stagnatie en krimp, en andere manieren van gebiedsontwikkeling. Het opdrachtgeverschap bij deze opgaven zal bepalend zijn voor het succes. Deze opgaven werken door op provinciaal en lokaal niveau. In de steden dienen zich, naast de opgaven voor herbestemming en monumenten, voortdurend nieuwe opgaven aan, onder meer op het gebied van onderwijs en gezondheid. Het rijk heeft er belang bij dat ambities van opdrachtgevers het niet afleggen tegen juridische procedures, maar daarvan is het eind nog niet in zicht. Hierdoor wordt het belang van goed opdrachtgeverschap alleen maar groter. Investeren in bouwcultuur kan geldverspilling voorkomen.
- 4 De rijksoverheid moet de opgaven samen met andere overheden, bedrijven en burgers tot een goed einde brengen. Dat vraagt van alle opdrachtgevers gezond verstand, kennis en betrokkenheid om heldere uitgangspunten te kiezen, zorgvuldig met elkaar om te gaan en beslissingen goed te onderbouwen. Dan levert hetzelfde geld meer op. Er is behoefte aan ondersteuning van alle opdrachtgevers bij het formuleren van ambities en gebiedsvisies voor de langere termijn (*sensemaking*).

Hoe kan Architectuur Lokaal bijdragen aan het stimuleren van goed opdrachtgeverschap?

Architectuur Lokaal werkt als kenniscentrum voor opdrachtgeverschap al twintig jaar als strategische partner van het rijk. Het rijk is een voorbeeld voor andere opdrachtgevers. Het is belangrijk dat het zich betrokken toont bij wat er in het land gebeurt; door *management by speech* en door het bieden van handreikingen voor goed opdrachtgeverschap. Dat kan verspilling van maatschappelijk kapitaal voorkomen.

De rijksoverheid houdt afstand van de dagelijkse praktijk van andere overheden. In die praktijk werkt Architectuur Lokaal als onafhankelijke organisatie aan verbetering van het opdrachtgeverschap. Architectuur Lokaal heeft door de veranderingen in de afgelopen twintig jaar ook zichzelf steeds opnieuw moeten uitvinden, maar de gerichtheid op het concrete opdrachtgeverschap blijft constant. Hierdoor vertegenwoordigt Architectuur Lokaal een collectief geheugen en biedt ook de nodige continuïteit. Dat is mede mogelijk gemaakt door investeringen van het rijk. De Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur ziet ook in de toekomst een positie voor Architectuur Lokaal in het rijksbeleid.

Interventie van Architectuur Lokaal kan zelfs kosten besparen, zoals bij de succesvolle initiatieven voor vereenvoudiging van (Europese) aanbestedingen van architectendiensten, waarop onder meer het Topteam Creatieve Industrie en het College van Rijksadviseurs wijzen. Onze digitale handleiding *Kompas light* wordt internationaal gekwalificeerd als *best practice* en de website van het Steunpunt Ontwerpwedstrijden is volgens onderzoek van de Europese Commissie de meest toegankelijke aanbestedingsportal in Nederland. Architectuur Lokaal zal de inspanningen voor aanbestedingen en architectenselecties versterken. Meer dan de helft van de Nederlandse gemeenten heeft immers nog nooit een Europese aanbesteding voor architectendiensten of een geïntegreerde opdracht gedaan en mist daartoe de nodige kennis.

Om het opdrachtgeverschap te verbeteren zal Architectuur Lokaal werk blijven maken van de noodzakelijke *sensemaking* in afstemming met alle betrokken partijen. Dit rapport laat zien dat daaraan in de toekomst grote behoefte is.

Investeren in opdrachtgeverschap via Architectuur Lokaal hoeft niet veel te kosten. Het werk is in de afgelopen decennia gedaan met gemiddeld 6 medewerkers en een budget van € 666.000 per jaar, waarvan € 368.000 subsidie uit het architectuur- en het cultuurbeleid en € 107.000 projectsubsidies van vijf departementen. Hiernaast is in 18 jaar € 3,5 miljoen opgebracht door andere overheden en marktpartijen. Architectuur Lokaal kan, als kleine organisatie in verhouding tot de omvang van het werkterrein, ook in de toekomst doelgericht en slagvaardig het nodige werk verrichten voor opdrachtgevers in een gezonde bouwcultuur in Nederland.

Architectuur Lokaal
26 augustus 2011

ERVARINGEN

ARCHITECTUURBELEID, OPDRACHTGEVERSCHAP & ARCHITECTUUR LOKAAL VANAF 1991

De vier redenen waarom de overheid zou moeten investeren in bouwcultuur zijn gebaseerd op conclusies uit twintig jaar ervaring die in Nederland is opgedaan bij het stimuleren van goed opdrachtgeverschap. Er is weinig systematisch onderzoek gedaan naar het architectuurbeleid in deze periode, maar voor nieuw beleid en bij de adviezen daarover is wel regelmatig teruggekeken naar ervaringen uit de voorgaande periode. Ook de reacties van onder meer de Raad voor Cultuur, de VROM Raad en het College van Rijksadviseurs zijn in de terugblik betrokken. De ervaringen leiden tot aandachtspunten voor toekomstig beleid over kwaliteit, (bouw)cultuur en economie, opgaven, opdrachtgeverschap, het architectuurbeleid en de voorbeeldfunctie van het rijk, en over de functie en inzet van Architectuur Lokaal.

Kwaliteit

Het stimuleringsbeleid van het rijk bevat steeds maatregelen om kwaliteit langs indirecte weg te bevorderen. De term 'kwaliteit' is essentieel, maar tegelijk moeilijk gripbaar. Jarenlang wordt dezelfde term gebruikt, terwijl de betekenis en beoordeling ervan verandert.

De 1^e architectuurnota (1991) stelt dat architectonische kwaliteit afhankelijk is van de mate waarin een gebouw of ruimte voldoet aan het samenhangende geheel van gebruikswaarde, culturele waarde en toekomstwaarde, en waarbij ook de relatie met de directe omgeving en de openbare ruimte wordt meegewogen. Voor de gebruikswaarde vormen gebruikers de maatstaf. Deze waarde kan worden getoetst aan kwantitatieve maatstaven uit het programma van eisen van de opdrachtgever en regelgeving van de overheid. De culturele waarde kan worden gestimuleerd door kwalitatieve beoordelingen van commissies van deskundigen of door het stellen van organisatorische voorwaarden bij de opdrachtverlening. Toekomstwaarde is moeilijk te bepalen, maar moet toch zo goed mogelijk worden meegewogen gezien de lange levensduur en het grote publieksbereik van gebouwen. De nota gaat in op het kwaliteitsbegrip uit de Vierde nota over de ruimtelijke ordening, waar bij de omschrijving van 'ruimtelijke kwaliteit', naast gebruikswaarde en toekomstwaarde, ook belevingswaarde wordt genoemd. Volgens de architectuurnota wordt bij belevingswaarde uitgegaan van de gebruiker en het nu. Culturele waarde is een breder begrip dat ook verwijst naar de historische factor en het gedachtegoed van ontwerpers.¹

'In onze complexere samenleving, met nog niet voltooide decentralisatie- en dereguleringsprocessen en het streven naar een grotere marktwerking op velerlei gebied, is één ding duidelijk: de overheid en het particuliere initiatief kunnen het niet alleen meer aan. Beide partijen kunnen niet meer zonder elkaar. Alleen in een steeds wisselende, op maat gesneden samenwerkingsvorm kunnen de toekomstige problemen worden aangepakt. En daarbij is respect voor het culturele belang, in belangrijke mate vertegenwoordigd door ontwerpers, geboden. Nadat Architectuur Lokaal begin dit jaar op aandrang van de Tweede Kamer ook het particulier [lees: privaot] opdrachtgeverschap in haar portefeuille heeft gekregen, bestrijkt de stichting het hele werkerrein. En dat is een logische en gunstige ontwikkeling. Want zo kan Architectuur Lokaal alle partijen die bij het bouwproces betrokken zijn aan tafel zien te krijgen. Ik hoef vermoedelijk niet aan te geven dat dit - vooral in Nederland - een bijzonder lastige klus is. Want men bevindt zich als het ware midden op het toernooiveld van de belangenstrijd. Maar het is de enige manier om de zaak grondig aan te pakken. En daarbij verdient Architectuur Lokaal ieders volle steun.'

**Ivo Opstelten, voorzitter VNG
en burgemeester Rotterdam (1997)**

¹ Ruimte voor Architectuur (1991), p. 15-19.

'In 2006 werd ik wethouder en kwam ik terecht in een voor mij totaal onbekende wereld: ik was geen lid van de raad, kende de wereld van het openbaar bestuur niet en had niet meer verstand van ruimtelijke ordening, stedenbouw en architectuur dan een gemiddelde krantenlezer. Mede dankzij de publicaties van Architectuur Lokaal, maar vooral door mijn deelname aan Panorama NL<>SC zijn deze manco's snel ingevuld. Het is met name de combinatie van deskundigheid en netwerk die de kracht van Architectuur Lokaal bepaalt.'

Han Hefting,
wethouder Beemster (2009)

'Het architectuurbeleid heeft na 1992 (regeringsnota Ruimte voor Architectuur) de architectuur in Nederland verdiept en verbreed. Dit beleid is naar de 'architectuurelite' buitengewoon succesvol. Maar, topstukken alleen maken Nederland niet mooier. Succes in de top maskeert het geploeter in het veld. In personen en instituties zijn de verbanden tussen de basis en de top beperkt. Daar ligt de noodzaak van Architectuur Lokaal, zij beschikt over de infrastructuur om de investeringen in het beleid zichtbaar te maken in dorpen, steden en regio's.'

Albert Fien, gemeente Apeldoorn,
hoofd stedenbouw &
cultuurhistorie (2008)

De 2^e architectuurnota (1996) agendeert voornamelijk opgaven op het gebied van stedenbouw, landschapsarchitectuur en ruimtelijke ordening. Het oorspronkelijke kwaliteitsbegrip wordt aangevuld. Op het hogere schaalniveau gaat het meer om de kwaliteit van het proces: bij de voorbereiding van grote ruimtelijke ingrepen moeten cultuurhistorische waarden worden meegewogen en moeten ontwerpende disciplines hun inbreng kunnen hebben.² Als ontwerpers een visie maken op grote ruimtelijke opgaven, wordt de kwaliteit daarvan vooral afgewogen door vakgenoten en andere professionals. Terugkijkend constateert het College van Rijksadviseurs (CRA) dat de 2^e architectuurnota verwarring scheidt door de vermenging van instrumenten op verschillende schaalniveaus en doordat de kwaliteit van het 'object' uit de 1^e nota uit zicht raakt. Ook botst het abstracte kwaliteitsbegrip uit de architectuurnota's met de behoefte van politici aan 'afrekenbare' doelen. Daarom worden in de 3^e architectuurnota (2001) Grote Projecten aangewezen waarbij concrete resultaten te boeken zijn.

In de gemeenten groeit in de goed lopende economie de behoefte om zich te onderscheiden met opvallende architectonische 'iconen' die veelal samen met marktpartijen worden gerealiseerd. Daarmee krijgt de kwaliteit van architectuur weer een andere invulling. Waar de 1^e nota nog stelt dat het in de architectuur al meer dan twintig eeuwen gaat om schoonheid, bruikbaarheid en degelijkheid, vraagt de beleveniseconomie in de 21^e eeuw aan architecten om een bijdrage aan *city-marketing* en *brandscaapes*.

De 3^e architectuurnota hanteert het motto 'architectuur is een zaak voor iedereen'. Ook andere beleidsnota's gaan nu uit van brede publieke betrokkenheid. Zo bepleit de nota Wonen meer invloed van bewoners op hun omgeving, de nieuwe welstand maakt mogelijk dat 'burgerleden' in de welstandscommissies worden benoemd. Commerciële opdrachtgevers hanteren de term 'consumentgericht bouwen' en publieke opdrachtgevers zoeken naar mogelijkheden om belanghebbenden een stem te geven bij architectenselecties: 'Hoe kunnen mensen voor wie gebouwd wordt consequent worden betrokken, zonder te vervallen in populisme door hen het architectenpotlood in handen te geven?'³

Hiermee ontstaat nogmaals een verschuiving in het kwaliteitsbegrip. Eerst is 'het gebruik' vertegenwoordigd door algemene, objectieve eisen en is het culturele oordeel een zaak van specialisten. Nu ontstaat de opvatting dat het belang van gebruikers niet voldoende gediend is met technische normen alleen. Gebruikers moeten voor ontwerp oplossingen kunnen kiezen op basis van hun eigen smaak. Beoordeling door vakgenoten blijft bestaan, onder meer bij subsidieaanvragen, maar de vakgemeenschap moet eraan wennen dat ook anderen dan vakgenoten zich uitspreken over de kwaliteit van architectuur. Men weet niet direct hoe met de 'nieuwe' partij in het bouwproces om te gaan. Er is geen makkelijke oplossing voor het dilemma van brede publieke betrokkenheid enerzijds en anderzijds de inbreng van professionals.

Gedurende de looptijd van het Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005) neemt juridisering de overhand. Het gaat nu om de vraag naar de recente ervaring van de ontwerper en diens bedrijfsvoering, die wordt gemeten in scores met meer cijfers achter de komma. Het idee dat kwaliteit objectief meetbaar is, leidt in een van de vele aanbestedingsgeschillen in deze periode tot een ongebruikelijke ontboezeming van de President van de Rechtbank in 's-Hertogenbosch: 'Meer in het algemeen wijst de rechter erop dat de beoordeling van [...] professioneel intellectuele producten inhoudt, welke producten met betrekking tot hun inhoudelijke kwaliteit vrijwel onmogelijk aan objectieve maatstaven zijn te toetsen. Voor intellectuele kwaliteit

² Zie o.a. Architectuur van de Ruimte (1996), p. 20-22.

³ Juryrapport Rotterdam Maaskantprijs (2008), p. 2.

bestaan nu eenmaal geen normen, anders dan het subjectieve oordeel van de *peergroup*, waarbij regelmatig, naar de geschiedenis leert, dat wat door de *peergroup* aanvankelijk als ondeugdelijk werd verworpen, later waardevoller bleek dan werd aangenomen.⁴

Deze trend zet door tijdens de periode van de huidige, 4^e architectuurnota (2008). In 2010 promoveert Leentje Volker aan de TU Delft op het beslissingsproces bij het aanbesteden van architectendiensten. Kern van haar betoog is dat het geven van een betekenis (*sensemaking*) aan datgene wat de opdrachtgever wil het belangrijkste proces tijdens het aanbesteden is. Dit proces past niet altijd even makkelijk binnen de aanbestedingsregels. Deze regels gaan uit van een rationele beslissing waarbij alle eisen (functioneel, ruimtelijk en technisch) toetsbaar zijn en ook vooraf vastgesteld kunnen worden. Er wordt geen rekening gehouden met de psychologie van de opdrachtgever, het denk- en groeiproces van de betekenis die de opdrachtgever wil geven aan zijn vraag, terwijl deze psychologie wel degelijk een rol speelt. Volker raadt aan meer ruimte te bieden voor *sensemaking* in aanbestedingen. Het proces van *sensemaking* is deels subjectief en intuïtief, maar kan volgens Volker geobjectiveerd worden door het inschakelen van 'domeinspecifieke experts' (objectivering door vakoordeel, *peer review*).⁵ De ideeën over creatieve industrie spelen in op *design thinking* en zijn vergelijkbaar met *sensemaking*. Op dit moment domineert bij (publieke) opdrachtgevers het analytische van inkoop, dat haaks staat op de emotionele waardering.

In ons omringende landen is architectuurbeleid later ontstaan. Daarbij informeerde men zich steeds over de Nederlandse ontwikkelingen. In Duitsland wordt nu het begrip 'bouwcultuur' gebruikt.⁶ Dit begrip wordt inmiddels in meer Europese landen overgenomen. Bouwcultuur gaat verder dan het architectonisch ontwerp van gebouwen. Bouwcultuur verbindt cultuurbeleid, architectuurbeleid en bouwbeleid, en omvat de ruimtelijke ordening, het stedenbouwkundig ontwerp, infrastructuurle werken van ingenieurs en vooral het architectonisch ontwerp en kunst in de openbare ruimte. Architectuur is een daarbij maatschappelijke, scheppende taak die wellicht kunst kan worden, maar dat niet op voorhand is. Als breed cultuurbegrip is bouwcultuur gebaseerd op de geschiedenis en traditie van een land of regio. Bouwcultuur is niet voorbehouden aan professionals, maar een verantwoordelijkheid van de samenleving als geheel en van opdrachtgevers in het bijzonder. **Toekomstig architectuurbeleid vraagt om heroriëntatie op het begrip 'kwaliteit', waarin het belang van bouwcultuur tot uitdrukking komt.**

(Bouw)cultuur en economie

In 2005 zag de Raad voor Cultuur als verworvenheid van het architectuurbeleid, dat ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving niet meer uitsluitend worden gebaseerd op economische afwegingen, maar dat ook maatschappelijke en culturele factoren een rol spelen, en dat architectuur wordt opgevat als een samenwerkingsproces tussen opdrachtgevers, ontwerpers en gebruikers. De nieuwe cultuurnota (2011) sluit aan bij het advies van het Topteam Creatieve Industrie (CI). Beide gaan uit van de 'makers' (mkb en zzp-ers).

'Van bij de start van het Atelier Lokale Architectuuropdrachten zijn er nauwe contacten geweest met Architectuur Lokaal in Nederland. Deze uitwisseling van aanpak heeft ongetwijfeld een meerwaarde betekend voor de werking van dit atelier. Want hun opdracht bestaat niet enkel uit de begeleiding van projecten op korte termijn, maar vooral ook op de ontwikkeling van een langetermijnvisie. Initiatieven zoals Panorama Europa kunnen dit enkel en alleen versterken, want kwalitatief omgaan met onze leefomgeving en zoeken naar de rol die de overheid daarin te vervullen heeft, is een opdracht voor elke overheid.'

Edwin de Ceukelaire, Atelier Lokale Architectuuropdrachten, Vlaams Bouwmeester (2001)

'Die Veranstaltung D<>NL am 14.10.2002 in Köln war ein wesentlicher Baustein bei der Kontaktaufnahme mit den architekturpolitischen Initiativen anderer Europäischer Länder. Die hat die nationalen Diskussion über Architektur, Städtebau und Baukultur wichtige Impulse gegeben und das Verständnis für den Niederländischen Ansatz verbreitert. Es ist eines der Ziele der Bundesinitiative Baukultur, den internationalen Erfahrungsaustausch weiter zu intensivieren. Dies hat auch die Bundesregierung in ihrem Baukulturbericht an den Deutschen Bundestag bekräftigt.'

Stefan Willinger, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Ministerium VBW, Duitsland over het Architectuur Lokaal-initiatief Panorama NL<>D (2005)

⁴ Lezing D. Orobio de Castro bij de 1^e EU Aanbestedingendag, in: Architectuur Lokaal #66 (2009), p. 20.

⁵ L. Volker, Deciding about Architectural Quality (Phd), Technische Universiteit Delft (2010).

⁶ Carl Zillich, Bundesstiftung Baukultur, 'Kindergarten, Autobahn, Baukultur', in: Architectuur Lokaal #80 (2011), p. 48-49.

'De bouwopgave van veel gemeenten is fors, maar dat is tegelijk een grote kwalitatieve opgave. Architectuur Lokaal inspireert bestuurders en marktpartijen tot ruimtelijke kwaliteit in woord en daad en dat blijft broodnodig. Ik ken én lees publicaties van het kenniscentrum, het centrum levert adviezen en diensten op maat en op bijeenkomsten als BOOST! krijgt foldertaal van bestuurders, bouwers en beleggers weinig kans. Die kwaliteit van Architectuur Lokaal waardeer ik bijzonder.'

Marga Waanders,
wethouder Leeuwarden (2008)

'Sinds het ontstaan van Architectuur Lokaal heb ik nimmer een vergeefs verzoek aan hun adres gedaan. Meerdere malen had ik als gemeente-bestuurder (burgemeester en wethouder) behoefte aan goede adviezen om invulling te geven aan ruimtelijke kwaliteit. De ene keer betrof dat het proces om te komen tot een verantwoorde architectenkeuze voor een gemeentehuis, een andere keer de vraag hoe je ruimtelijke en architectonische kwaliteit bereikt bij het ontwikkelen van en woonwijk. Ik ben er van overtuigd dat met de hulp van Architectuur Lokaal er projecten en wijken zijn ontstaan waar onze burgers met genoegen naar kijken en zeer tevreden in wonen.'

Hans van Brummen,
wethouder Oosterhout (2008)

Het CI-advies is een economisch advies, het bevat geen culturele of maatschappelijke dimensies. Het redeneert vanuit de economische potentie van de creatieve sector als innovatie-aanjager bij uitstek en stelt dat deze wereldwijd groeit. De Nederlandse architectenbranche echter is zwaar getroffen door de economische crisis. Het advies concentreert zich op betere organisatie van de branche van uiteenlopende ontwerpdisciplines (waaronder architectuur) en kent een groot belang toe aan *pitchen*. Het advies is deels gebaseerd op Angelsaksische theorieën, waarbij sprake is van een virtueel plein voor markttransparantie.⁷ Daar zal het nieuwe Fonds voor de Creatieve Industrie een rol bij moeten spelen. Volgens het advies moeten ontwerpers meer 'vraaggericht' gaan werken. Zo kan de creatieve industrie zich versterken en meer innovatie genereren, iets waar de gehele Nederlandse economie baat bij heeft. Maar deze strategie heeft alleen kans van slagen indien er vraag is naar innovatieve ontwerp oplossingen. Het uitsluitend stimuleren van de aanbodzijde is onvoldoende om de gewenste *match* te bewerkstelligen. Daarom is stimulering van het opdrachtgeverschap van met name publieke en incidentele opdrachtgevers noodzakelijk. De potentie van creatieve industrie om bij te dragen aan *placemaking*, zingeving van de ruimtelijke omgeving door clustering van creatieve industrie op locatie, en het vergroten van economische aantrekkingskracht door bijvoorbeeld broedplaatsen en herbestemming industrieel erfgoed (fysieke clustering) is onderbelicht. **Bouwcultuur is een aanjager van innovaties, maar dat komt niet door de inbreng van ontwerpers alleen. Bouwcultuur uit zich via ingrepen in de fysieke werkelijkheid (*placemaking*), waarbij ontwerpers samenwerken met opdrachtgevers die zich committeren aan het emotionele *design thinking* (*sensemaking*). In deze branche van de creatieve industrie is een toppositie alleen mogelijk als er ook vooruitstrevende private én publieke opdrachtgevers zijn.**

Opgaven

Nederland wil aan de top blijven als knooppunt van internationale netwerken, als producent van goederen, diensten en kennis, als plek om te wonen en te leven. Bestaande kwaliteiten bieden burgers een sterke uitgangspositie om op gebouwniveau tot oplossingen te komen. In een intensief gebruikt land moeten publieke opdrachtgevers voorwaarden scheppen voor maatschappelijke dynamiek. Het gaat om bereikbaarheid, waterbeheersing, het vinden van een evenwicht tussen productie, ecologie, recreatie en wonen in het buitengebied en om de herontwikkeling van bebouwde gebieden. In de steden dienen zich naast de opgaven voor herbestemming en monumenten voortdurend nieuwe opgaven aan, onder meer op het gebied van onderwijs en gezondheid.

Een standaardoplossing zal er niet zijn, ook al omdat groei, stagnatie en krimp tegelijkertijd voorkomen. De huidige markt leidt tot een geleidelijke aanpak, met minder zekerheid over het eindbeeld en meer ruimte voor initiatieven van onderop. In deze dynamiek zijn bestuurlijke grenzen niet bepalend. Vaak is een regionale of zelfs regio overschrijdende benadering nodig. Dit vergroot het aantal betrokkenen en daarmee de complexiteit. Publieke opdrachtgevers hebben dan te maken met zowel andere overheden als tal van andere belanghebbenden. Naar aanleiding van het trage verloop van infrastructurele projecten heeft de commissie Elverding vastgesteld dat bij de voorbereiding zelden sprake is van een goed afgebakende, integrale en brede verkenning die afgesloten wordt met een politiek gedragen besluit. 'Het gevolg is dat fundamentele discussies over nut en noodzaak van een project steeds terugkomen op latere momenten in het besluitvormingsproces.'⁸ Ontwerpend onderzoek is het middel

⁷ Zie o.a. Allen J. Scott, *Creative cities, conceptual issues and policy questions* (2006); *Creative cities, the role of culture* (2010).

⁸ Advies Commissie Versnelling Besluitvorming Infrastructurele Projecten, april 2008.

bij uitstek om complexe opgaven voor te bereiden met een integrale verkenning. Hoe dat kan illustreert de totstandkoming van de Structuurvisie Randstad 2040 op basis van een serie ontwerpstudio's.⁹ **De commissie Elverding stelt dat een politiek gedragen besluit de noodzakelijke afsluiting is van een voorbereidende verkenning. De bijdrage van ontwerpers kan pas effectief zijn als opdrachtgevers zich verbinden aan een inhoudelijke visie op ruimtelijke ontwikkeling.**

Oprichtgeverschap

Het rijksbeleid is gericht op het eigen, voorbeeldig opdrachtgeverschap, maar ook op dat van andere overheden, instellingen, corporaties en projectontwikkelaars. In de praktijk ging de aandacht in de eerste jaren vooral uit naar publieke partijen met een nadruk op de gemeenten. Uiteindelijk geeft de gemeente immers de bouwvergunning af. Nadien, afgedwongen door de Tweede Kamer, is het beleid sterker gericht op de 'particuliere opdrachtgevers'. Daarmee werd bedoeld op de niet-publieke opdrachtgevers (zoals zorginstellingen, scholen, corporaties en projectontwikkelaars), maar nog niet op de mensen die hun eigen huis bouwen. Inmiddels wordt met de term 'particulier opdrachtgeverschap' (PO) alleen nog op de 'zelfbouwers' bedoeld. Het kent vele varianten, zoals individueel PO, collectief PO et cetera. In 2000 nam het rijk onder de noemer 'meer en betere verbindingen met de markt' het vierjarig stimuleringsprogramma Cultureel Opdrachtgeverschap in zijn beleid op. Ook wordt sinds 2003 de jaarlijkse Rijsprijs voor opdrachtgeverschap Gouden Piramide uitgereikt aan de beste opdrachtgever van dat jaar - ongeacht diens publieke, private of particuliere status.

De Raad voor Cultuur heeft meer aandacht gevraagd voor publiek opdrachtgeverschap in brede zin, en ziet hierover een door de staatssecretaris van OCW aangekondigde adviesvraag tegemoet. Ook het advies van het Topteam Creatieve Industrie wijst op het belang van goed opdrachtgeverschap. **Bouwen is een kwestie van samenwerking, ook tussen publieke en andere opdrachtgevers zoals marktpartijen en maatschappelijke organisaties. Beleid voor opdrachtgeverschap van alleen publieke partijen doet de werkelijkheid bij het bouwen geen recht.**

Het architectuurbeleid van het rijk

Het architectuurbeleid is vanaf het begin gebaseerd op het besef dat de zeggenschap van het rijk over wat gebouwd wordt in Nederland beperkt is. Daarom rust het op twee pijlers: de voorbeeldfunctie van het rijk en het verbeteren van het architectuurklimaat.

Het beleid is aanvankelijk gebaseerd op een brede consensus. Er is een algemeen belang, er is het besef dat het gaat om een investering in (ook maatschappelijke) waarde. Nederland staat bekend om de bijzondere combinatie van open landschap met een grote variatie aan steden en dorpen op korte afstand van elkaar. Cultuurhistorische kwaliteiten en natuurwaarden samen maken Nederland aantrekkelijk om in te wonen en te werken en versterken daardoor de positie van Nederland in de wereldwijde stedelijke dynamiek.

Door het koppelen van de culturele benadering aan grote ruimtelijke thema's en projecten betreedt het rijk een terrein waarop ook andere overheden, professionele en incidentele opdrachtgevers evenals particuliere organisaties invloed hebben. Dan kan de rijksoverheid minder sturen op het resultaat. Bij de visievorming voor een project als de Nieuwe Hollandse Waterlinie kan het ministerie van LNV een

'U vervult een waardevolle rol met betrekking tot de inbedding van het culturele aspect in publiek en privaat opdrachtgeverschap, waarbij u zich op verschillende verschijningsvormen van de publieke ruimte richt. Van de kennis- en informatietaak, één van uw kerntaken, heb ik met belangstelling kennisgenomen. Ik heb ook waardering voor uw coördinerende rol in het overleg van de landelijke architectuurcentra en de activiteiten voor het Steunpunt Ontwerpwedstrijden, waarbij u zich niet alleen informatieloket, maar ook geïnspireerde betrokkene toont.'

Maria van der Hoeven,
minister OCW (2006)

'Architectuur Lokaal houdt op creatieve en vaak verrassende wijze opdrachtgevers, waaronder de lokale overheid, de betekenis voor van architectonische kwaliteit. Terecht wijst Architectuur Lokaal er op, dat de meerwaarde niet alleen valt uit te drukken in termen van 'welstand', maar dat goed gekozen architectonische bijdragen aan de openbare ruimte de leefbaarheid van een stad vergroten, het effectief gebruik van gebouw en omgeving versterken en zodoende ook de economische kwaliteit van een stad versterken. Afgezien nog van de mogelijke toeristische functie van een bijzondere inrichting van de stad. Door de voortdurende aandacht die Architectuur Lokaal daarvoor vraagt zal menigmaal extra worden nagedacht voordat opdrachten een definitief karakter krijgen.'

Jan Rensen,
wethouder Hilversum (2009)

⁹ Ontwerpen aan Randstad 2040, Design and Politics #2, initiatief van het ministerie VROM (2009).

'As Chief Architect for the Scottish Government, I have been hugely impressed by Architectuur Lokaal as an organisation and would consider it to be one of the leaders in its field. Architectuur Lokaal has an excellent grasp of its role from the international to the local, and have provided invaluable support and inspiration for many of the policy ideas that have been developed on architecture in Scotland over the past 8 years. The need for local engagement in the built environment is a crucial part of social cohesion and Architectuur Lokaal has worked wonders in supporting such an expansive network of architecture centres in the Netherlands. On a 4 week exchange visit to the Netherlands in 2006, I was able to see at first hand how events such as BOOST can bring together key players in the built environment to explore a range of challenges and learn from others experience. Finally, it was a real pleasure to collaborate with Architectuur Lokaal on the Panorama SC-NL exchange programme on landscape earlier this year. I personally found this to be a truly inspiring event and a great source of new thinking as architecture policy in Scotland broadens it's scope to engage in wider environmental and landscape issues.'

Ian Gilzean, Chief Architect, Architecture Policy Unit, Scottish Executive (2007)

voorbeeldig opdrachtgever zijn in een klassieke samenwerking met de ontwerper, maar de uitwerking brengt een groot aantal andere acties met zich mee, zoals het opbouwen van bestuurlijke samenwerkingsverbanden en het stimuleren van draagvlak in de regio. Dan ontstaat overlap tussen de voorbeeldfunctie van het rijk en de stimuleringsfunctie van de architectuurinstellingen. De door de Raad voor Cultuur gewenste scheiding tussen architectuurbeleid en rijksprojecten is niet altijd te realiseren. Andersom draagt de actieve rol van het rijk bij de grote projecten ook bij aan intensivering van het architectuurbeleid.

Als er recent iets veranderde in het architectuurbeleid, is dat niet de decentralisatie in formele zin, maar de beperking van het aantal projecten waarmee het rijk rechtstreeks de ruimtelijke kwaliteit van het land wil verbeteren. Er is een verband met de algemene economische situatie. De groei van de jaren negentig maakt grote investeringen mogelijk, een groot contrast met de huidige situatie waarin noch de overheid noch marktpartijen de financiële ruimte hebben voor ambitieuze bouwprojecten. Architectuurbeleid is echter niet alleen een kwestie van geld, het gaat ook om stimuleren. Voormalig VVD Kamerlid Verbugt drukt dit aldus uit: 'Ik mis het *management by speech*. **Een kabinet kan inspireren, ook op thema's waar het niet zelf de besluiten over neemt. Het zou meer betrokkenheid mogen tonen bij wat er decentraal gebeurt, meer erkenning en waardering.**'¹⁰

De voorbeeldfunctie van het rijk

Sinds de gemeentelijke bestemmingsplannen het uitgangspunt van de ruimtelijke ordening zijn, ligt de centrale sturing van de ruimtelijke ordening niet meer alleen bij de rijksoverheid. Ook op beleidsterreinen als volkshuisvesting en onderwijs heeft decentralisatie een geschiedenis van decennia.

De rechtstreekse rol van het rijk is bij de start van het architectuurbeleid beperkt tot de eigen huisvestingsplannen. Deze rol vraagt vooral afstemming binnen de rijksoverheid. Bij projecten waar het rijk zelf stuurt kan het stimuleren dat ontwerpers een inbreng krijgen in de voorbereiding van grote ruimtelijke ingrepen. Maar het rijk kan niet voorkomen dat architecten hun invloed op gebouwniveau zien verminderen. Voor de eigen opdrachten werkt het rijk inmiddels vrijwel uitsluitend met geïntegreerde contracten (tot en met DBFMO), waardoor geen rechtstreekse architectenselecties meer plaatsvinden. De invloed van het rijk op het bouwen wordt kleiner door PPS constructies en geïntegreerde contracten.

Het terrein waarop het rijksbeleid invloed uitoefent is door de jaren heen verbreed van architectuur naar integrale gebiedsontwikkeling. Daarbij worden steeds meer departementen betrokken. Ook voor de verschillende ministeries geldt: 'architectuur is een zaak van iedereen'. Deze verbreding versterkt de noodzaak van interdepartementale afstemming. Het instellen van een College van Rijksadviseurs draagt aan de nodige afstemming bij. Volgens twee evaluaties heeft het rijk zijn voorbeeldrol niet altijd kunnen waarmaken.¹¹ Dat wordt geweten aan het ontbreken van een integrale visie op cultureel opdrachtgeverschap en het beperkt sturende vermogen van een terugtrekkende overheid. **Al is voorbeeldig opdrachtgeverschap door het rijk moeilijker geworden, voor alle bestuurlijke niveaus geldt dat goed opdrachtgeverschap een integrale visie op ruimtelijke ontwikkeling vereist.**¹²

¹⁰ Essaybundel over decentralisatie, ruimtelijk beleid, Raden voor de leefomgeving en infrastructuur, Den Haag (2011), p. 20.

¹¹ Evaluatie Grote Projecten (2004), Visie Architectuurbeleid 2008+ (2006).

¹² Zie ook Visie Architectuurbeleid 2008+ (2006).

Het verbeteren van het architectuurklimaat

Het rijk kan met het architectuurbeleid alleen iets bereiken als ook anderen zich inzetten voor de beoogde kwaliteit en als in de samenleving 'het klimaat' voor architectuur gunstig is. Het architectuurklimaat kan niet worden bepaald door het rijk, maar wel worden verbeterd door te investeren in drie belangrijke factoren: de inbreng van ontwerpers, de deskundigheid en motivatie van opdrachtgevers, en belangstelling van het bredere publiek.¹³

Het rijk stelt steeds een bedrag ter beschikking voor de stimulering van het architectuurklimaat. Het nieuwe cultuurbeleid voorziet in een sectorinstituut en een fonds voor de Creatieve Industrie. Dit beleid gaat uit van de producenten van ontwerp. Over structurele ondersteuning van opdrachtgevers is nog geen besluit genomen. De Raad voor Cultuur wordt nog om nader advies gevraagd; aan een nieuwe architectuurnota wordt gewerkt.

De herverdeling van taken op rijksniveau leidt niet automatisch tot een integrale visie op wat nodig is om het architectuurklimaat te verbeteren. In de afgelopen jaren is het niet gelukt om het cultuur- en het architectuurbeleid zodanig af te stemmen, dat de Raad voor Cultuur de nota's in samenhang kan beoordelen. Ook de besluitvorming over de beide nota's in de Tweede Kamer verloopt niet integraal. **Het is wenselijk dat beleid, advisering en besluitvorming over architectuur-, cultuur- en industriebeleid sterker op elkaar worden afgestemd.**

De inbreng van ontwerpers

De 1^e architectuurnota (1991) stelt dat Nederlandse architecten zelden opdrachten verwerven in het buitenland, maar dat zal later drastisch veranderen. Sinds de 3^e architectuurnota (2001) wordt door het rijk en door de Raad voor Cultuur gewezen op een paradox: Nederlandse architecten zijn internationaal befaamd, Nederland staat hoog aangeschreven als ontwerpland, maar burgers hebben het gevoel dat de kwaliteit van de leefomgeving achteruit gaat en de onvrede over de verrommeling blijft toenemen. De Raad voor Cultuur ziet in 2007 een groeiende kloof tussen wat maatschappelijk gewenst is en wat er gebeurt in de ruimtelijke vakdisciplines. De VROM-Raad en het CRA waarschuwen het ontwerp niet te belasten met irreële ambities en verwachtingen.

Gebleken is wel dat ontwerp onderzoek verhelderend kan zijn bij ruimtelijke keuzevraagstukken. Door hun specifieke onderzoeksmethoden kunnen ontwerpers ook op lokaal en regionaal niveau bijdragen aan de gedachtevorming van bestuurders en burgers. **Kennisontwikkeling en onderzoek moeten beter aansluiten bij de praktijk.**

Achteraf valt op dat de verbreding van het werkterrein van ontwerpers in de tijd samenvalt met de verzwakking van hun rol op gebouwniveau, waar traditionele architectentaken worden overgenomen door bouwmanagementbureaus, kostendeskundigen en professionele opdrachtgevers. De conceptuele houding van Nederlandse architecten leidt ertoe dat zij soms vaardigheden tekort komen voor traditionele opdrachten. Echter door haar conceptuele karakter heeft de Nederlandse architectuur internationaal een voorhoedepositie die economische waarde heeft als exportartikel. Ook landen zoals Denemarken, Finland, Zweden en Duitsland zien het belang hiervan, waardoor de concurrentie toeneemt.¹⁴ **Investeren in bouwcultuur versterkt de**

'Onwetendheid maakt onzeker. Daarom vroegen we Architectuur Lokaal om ons te begeleiden. Gedurende twee jaar vonden regelmatig bijeenkomsten met de raad plaats, er werd gediscussieerd over mooi en lelijk, traditioneel en klassiek, dorps en hoogbouw. Wethouders uit andere gemeenten namen deel aan de gesprekken en nieuwe gemeentehuizen elders werden bezocht. Zelfs vroeg de raad om een toelichting op Europese aanbestedingsprocedures. Dat was moeilijk, maar noodzakelijk. Alles werd bespreekbaar, de raad kreeg er plezier in. De gemeente besloot om zelf als opdrachtgever op te treden, met een compliment aan de gemeentesecretaris, die durfde het aan. Door de kwaliteitsdiscussies werd de raad zich ervan bewust dat de gemeente het proces zelf in de hand kon houden.'

Dirk te Grotenhuis, wethouder Drechterland (2009)

'In de gemeente Sneek ontstond er behoefte aan architectuurbeleid. Het was een logische eerste stap om aan Architectuur Lokaal te vragen hoe we dit zouden kunnen aanpakken. Ik ben heel tevreden over de manier waarop Architectuur Lokaal met ons heeft meegedacht en de diensten die zij tot nu toe hebben geleverd, namelijk het maken van een quick-scan en het organiseren van een brainstormsessie met de betrokken commissies. Het is voor het creëren van draagvlak bij de raad en de burgers heel belangrijk om een onafhankelijke organisatie in te kunnen schakelen.'

Annelies Vreeken, gemeente Sneek, beleidsmedewerker ontwikkeling (2009)

¹³ Deze publicatie betreft het opdrachtgeverschap en gaat daarom niet in op stimuleringsbeleid ten behoeve van ontwerpers en publiek.

¹⁴ Zie o.a. Merel van der Ham, Architectuur als exportproduct in: Cobouw, 21 september 2010: 'Architectuur en design moeten een stuwende kracht voor de Deense export worden.'

'Thank you so much for an inspiring report on the meeting held on the topic of the countryside developments both in the Netherlands as in Scotland. It is most interesting to see how different approaches to similar topics and problems are being handled in the two countries. Certainly the future developments in the rural parts of Europe, changes in agriculture, pressures from urban expansions, production of energy in the fields, either by wind turbines or by harvesting energy crops, are all issues that will challenge architects, town and landscape architects in the years to come. So thank you again and all the best for your future efforts in the PANORAMA EUROPE series of meetings.'

Prof. Arno Sighart Schmid,
voorzitter BundesArchitekten-
Kammer, Berlijn, Duitsland (2007)

'Lelystad heeft uitermate veel baat gehad bij de dienstverlening van Architectuur Lokaal. Er loopt onmiskenbaar een rode draad van deelname van bestuurders en ambtenaren aan excursies, discussies over hoogwaardig opdrachtgeverschap, meedoen aan de prijsvraag voor jonge architecten, de ondersteuning van de lokale stichting voor architectuur en landschap, naar de uiteindelijke realisatie van spraakmakende stedenbouwkundige en architectonische hoogstandjes als het kleurrijke nieuwe theater (Ben van Berkel), het Groene Carre (Adriaan Geuze), De Zuil van Lely (Hans van Houwelingen), De Zilverparkgarage (Bentham Crouwel) en de indrukwekkende gebouwen aan de Zilverparkkade (ondermeer Erick van Egeraat, Jeroen van Schooten, Manon Pattynama en Bjarne Mastenbroek).'

Tjeerd van der Zwan,
wethouder Lelystad (2009)

positie van Nederland in de wereldwijde stedelijke dynamiek. Jong talent krijgt in de huidige economische malaise en door de wijze waarop opdrachtgevers met regelgeving omgaan, veel minder kansen op de markt dan vroeger. Dat bedreigt de betekenis van Nederland als ontwerpland en vraagt actie van de rijksoverheid.

De belangstelling van het brede publiek

Betrokkenheid en eigen verantwoordelijkheid van burgers is met het afbouwen van de verzorgingsstaat op alle beleidsterreinen actueel. In het ruimtelijk beleid wordt het particulier opdrachtgeverschap gestimuleerd, in het architectuurbeleid zijn publiekstaken belegd bij het NAi en het SfA.

Het rijk draagt, mede als gevolg van een gezamenlijke actie van SfA, Architectuur Lokaal en OCW in 1994, indirect bij aan de lokale architectuurcentra; ook andere overheden leveren een bijdrage. OCW stimuleert de coördinatie van het netwerk via Architectuur Lokaal. Dit netwerk van nu ruim veertig provinciale en lokale architectuurcentra, kwam gedurende vijftien jaar gemiddeld viermaal jaarlijks bijeen. De laatste jaren werkt Architectuur Lokaal met hen samen bij thematische programma's.

De centra dragen bij aan vergroting van de publieke belangstelling en bieden een podium voor het leggen van verbindingen met de vakgemeenschap. Een aantal centra heeft een brede culturele doelstelling, waarvan architectuur deel uitmaakt. Met de decentralisatie van rijkstaken en bezuinigingen van andere overheden staat de financiering van de architectuurcentra, en daarmee hun bijdrage aan de lokale besluitvorming, onder druk. **Het ondersteunen van architectuurcentra hoort bij rijksbeleid waarbij decentrale overheden, burgers en bedrijven zelf tot oplossingen komen.**

De deskundigheid en motivatie van opdrachtgevers

Vanaf de 1^e architectuurnota is het beleid erop gericht om opdrachtgevers te stimuleren om integrale ruimtelijke kwaliteit na te streven. Er is behoefte aan betrouwbare informatie bij de voorbereiding van het bouwproces, bijvoorbeeld bij het opstellen van het programma van eisen of bij architectenkeuze.

Het kwaliteitsniveau van de fysieke omgeving, van steden, gebouwen en infrastructuur is slechts ten dele afhankelijk van 'de makers'. Gebouwen, wijken en landschappen krijgen vorm in een complex proces waarbij ontwerpers te maken hebben met een groot aantal belanghebbenden en met langlopende procedures. Publieke opdrachtgevers hebben tot taak om dat proces in goede banen te leiden en om cruciale beslissingen te nemen over ontwerp en cultuurhistorie. Dat vraagt om meer dan bestuurlijke vaardigheden alleen. Goed opdrachtgeverschap bij ruimtelijke opgaven vereist het ontwikkelen van een visie en persoonlijke betrokkenheid. Maar omdat de opdrachtgevers vaak afkomstig zijn uit andere disciplines, beschikken ze zelf niet altijd over de inhoudelijke kennis die daarvoor nodig is. Ook de ambtelijke ondersteuning is op dit punt niet altijd toereikend.

Een belemmering voor het ontwikkelen van deskundig publiek opdrachtgeverschap is de bestuurlijke discontinuïteit. In de afgelopen gemeenteraadsperiode vertrok jaarlijks tussentijds 10% van alleen al de wethouders ruimtelijke ontwikkeling; 40% over de hele bestuursperiode. De wethoudersvereniging ziet de discontinuïteit als een serieus probleem. Wethouders hebben behoefte aan onafhankelijke externe professionele ondersteuning.¹⁵ Ook volgens Henk Ovink, plaatsvervangend DG Ruimtelijke Kwaliteit van het ministerie van IenM is 'op veel plekken de expertise

¹⁵ 'Wethouders hebben betere scholing nodig', Kimmo Demoed en Ferry Stoop, EénVandaag, 12 juli 2011. In deze televisieuitzending pleit de wethoudersvereniging voor praktijkgerichte, professionele ondersteuning.

allang verdwenen. We moeten nadenken over hoe we het ontwerp op nieuwe manieren een plek geven binnen afslankende bestuurlijke organisaties.¹⁶ Architectuur Lokaal wordt ook steeds vaker door raadsleden gevraagd om discussies over het opdrachtgeverschap te organiseren. In het bedrijfsleven, en ook in sectoren als gezondheidszorg en onderwijs groeit de aandacht voor een representatieve huisvesting en een goed verblijf- en werkklimaat. Dat schept kansen voor architectuur, maar opdrachtgevers hebben niet altijd voldoende kennis op dit terrein. **Opdrachtgevers moeten worden geïnformeerd over culturele aspecten van ruimtelijke opgaven en gestimuleerd om hier aandacht aan te besteden. Daarvoor is onafhankelijke, professionele ondersteuning nodig.**

Het beleid is vanaf het begin niet alleen gericht op gemeentelijk opdrachtgeverschap, maar ook op provinciale en regionale besluitvorming voor lokaal architectuurbeleid. De provincies hebben bij tijd en wijle gezocht naar de invulling van hun rol.¹⁷ De commissie Ladders rapporteerde in 2008 over mogelijkheden om op verschillende beleidsterreinen verder te decentraliseren en adviseerde de provincies zich voortaan concentreren op het ruimtelijk-economisch domein en cultuur.¹⁸

Vanuit het cultuurbeleid ontwikkelen een aantal provincies wel programma's die gerelateerd zijn aan ruimtelijke inrichting. Met de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte laat het rijk het woonlocatiebeleid los en beperkt de betrokkenheid bij landschapsinrichting zich tot het hoogst noodzakelijke. Het ligt in de verwachting dat de provincies een grotere taakstelling bij het beleid tegemoet kunnen zien, maar de huidige coalitieakkoorden van de provincies stellen extra taken in de meeste gevallen afhankelijk van rijksfinanciering.

In het huidige politieke klimaat is vooral het argument van de externe effecten politiek relevant. Zie bijvoorbeeld de wens om Nederland goed te positioneren in de concurrentie tussen stedelijke regio's. Bij die concurrentie lijkt het te gaan om binnenstedelijke opgaven. In feite is het buitengebied mee bepalend voor de kwaliteit van het leef- en vestigingsklimaat. Provincies en gemeenten zullen moeten vaststellen hoe Nederland er uit komt te zien. Toch blijft een nationaal belang dat zij zorgvuldig en met kennis van zaken omgaan met ruimtelijke kwaliteit om bovenlokaal ruimtelijke samenhang te bereiken. Het niveau van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur beïnvloedt de aantrekkelijkheid van Nederland als toeristische bestemming en als vestigingsplaats voor bedrijven en individuen en is, niet in de laatste plaats, van belang voor de eigen bevolking. De resultaten van beleid voor provinciale besluitvorming voor lokaal architectuurbeleid zijn beperkt gebleven. **Decentralisatie van ruimtelijke taken vraagt om beleid waarbij de provincies regionale vraagstukken aanpakken via stedenbouwkundig en landschapsonwerp.**

Vanaf de 1^e nota is het beleid niet alleen gericht op publieke opdrachtgevers, maar nadrukkelijk ook op corporaties, projectontwikkelaars en niet-professionele opdrachtgevers zoals maatschappelijke organisaties als schoolbesturen, zorginstellingen en andere incidentele opdrachtgevers. Bij de vaststelling van de 2^e nota wordt door de Tweede Kamer via amendement afgedwongen dat Architectuur Lokaal zich ook op deze opdrachtgevers richt. In het afgelopen decennium is de financiële en inhoudelijke kracht van corporaties en marktpartijen flink gegroeid. De publieke opdrachtgevers zijn hierbij achtergebleven, terwijl de andere partijen hun werk alleen goed

'Verinnerlijken en verrommeling. Op het eerste gezicht 2 woorden die niets met elkaar te maken hebben. Wat ze delen is het feit dat het nieuwe woorden zijn in onze levende taal. 10 jaar geleden had nog niemand ze ontdekt of uitgesproken. Vandaag wil ik ze verbinden. Want verrommeling kun je tegengaan, aanpakken! Organisaties als Architectuur Lokaal leveren daaraan een doorslaggevende bijdrage. Met een professionele onderbouwing, begeleiding en steun bij een planmatige aanpak. Die activiteiten moeten we goed in ons opnemen, ze kritisch beschouwen op hun meerwaarde. En als jullie, met mij, tot de conclusie komen dat ze waardevol zijn, bijdragen aan een mooie, waardevolle, veilige en vriendelijke (leef) omgeving dan moeten we ze borgen. Vastleggen in onze plannen van aanpak bij nieuwbouw, onze reconstructie- en renovatietrajecten. Dan hebben we de aandacht voor schoonheid, evenwichtigheid, zorgvuldigheid in onze processen zodanig verinnerlijkt dat we er niet meer omheen draaien.'

Felix de Bekker,
wethouder Etten-Leur (2008)

'Architectuur Lokaal is een belangrijke inspiratiebron door nieuwe ontwikkelingen op onder meer het terrein van architectuur en stedenbouw op professionele wijze en met hoge kwaliteit te ontsluiten. Daarmee is het meteen ook een podium voor innovatieve projecten als Roombeek om zichzelf landelijk aan professionals te presenteren. Kortom: Architectuur Lokaal biedt een podium om te inspireren en geïnspireerd te worden.'

Ton van Snellenberg,
gemeente Enschede,
programmamanager Roombeek (2008)

¹⁶ Ontwerpen aan Randstad 2040 (2009), p. 33.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld het debat van de provincie Zeeland, 'Provinciaal architectuurbeleid, Terechte bemoeienis?!' (1995).

¹⁸ Ruimte, Regie en Rekenschap, Rapport van de gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies, advies aan de minister van BZK, 17 maart 2008.

'We enjoyed being informed on the various aspects of architectural practice in your country under the very interesting title of the magazine Building on Ambition, especially on the matters of integrating public and private initiatives. We also appreciated very much the idea of "city architect". Congratulations for all the nice work.'

Constantinos Belibassakis, Municipality of Thessaloniki (Greece), head of the Division of Architectural Projects (2010)

'Key figures knowledgeable on the commissioning culture and the organisation of competitions have all noticed an improvement in the selection process and credit Architectuur Lokaal and the Compass specifically or refer to the institutional infrastructure in general.'

Eva Stegmeijer, Commissioning Creativity Constructively (2010)

kunnen doen, wanneer zij in de publieke opdrachtgevers een gelijkwaardige partner vinden. Onder druk van onder meer de economische crisis is er de noodzaak van heroriëntatie bij alle opdrachtgevers en wordt gezocht naar een nieuw evenwicht. Daarbij zijn de particuliere opdrachtgevers in opkomst, evenals niet-structurele en niet-institutionele, ideële gelegenheidscoalities, waartoe de publieke overheid zich moet verhouden: eenmalige initiatiefnemers in de voorhoede die niet per definitie als opdrachtgever optreden. **Publiek opdrachtgeverschap is een prioriteit in het rijksbeleid. Maar opdrachtgeverschap is een zaak van samenwerking met anderen, ook bij nationale opgaven. Het toekomstig beleid zou zich niet moeten beperken tot het publieke opdrachtgeverschap maar zich ook moeten blijven richten op andere opdrachtgevers.**

Architectuur Lokaal

Bij de start van het architectuurbeleid heeft het rijk Architectuur Lokaal in het leven geroepen als onafhankelijke instelling die uitsluitend gericht is op het stimuleren van opdrachtgeverschap. Sinds haar oprichting werkt Architectuur Lokaal eraan om culturele idealen te laten landen in de gecompliceerde dagelijkse praktijk. Hoe vindingrijk ook wordt gewerkt met ontwerpateliers, debatten en experimenten, het werkt allemaal pas als de vertaalslag wordt gemaakt naar het leven van alledag. De praktijk wijst uit dat opdrachtgevers daarbij meer behoefte hebben aan concrete ondersteuning en kennis dan aan subsidies.

Architectuur Lokaal heeft de afgelopen decennia efficiënt, concreet en pragmatisch bijgedragen aan de professionalisering van het opdrachtgeverschap in het kader van het cultuur- en architectuurbeleid, en trad op als strategische partner van het rijk bij de uitvoering van beleidsprogramma's.¹⁹ Het rijk heeft geïnvesteerd in de opbouw van kennis bij Architectuur Lokaal, dat mede daardoor beschikt over een 'collectief geheugen' over het opdrachtgeverschap in Nederland.

Veel van wat Architectuur Lokaal doet heeft te maken met regeringsbeleid. De rijksoverheid delegeert enerzijds steeds meer verantwoordelijkheden voor het opdrachtgeverschap naar de andere overheden, anderzijds tracht zij met nationale opgaven richtingen aan te geven. Het gaat allang niet meer alleen om overzichtelijke opgaven binnen de gemeentegrenzen: de schaal van de opgaven is vergroot, de complexiteit van het opdrachtgeverschap is toegenomen, het bouwproces is ingewikkelder geworden, de financiële kant van grote projecten is moeilijk in de hand te houden. Zelfs als het nog om incidentele gebouwen gaat, zoals een brede school of zorgvoorziening, is het aantal betrokken partijen, de wisselingen daarin, de verschillende programma's en de onderscheiden regelgeving waarmee de betrokkenen te maken hebben, vaak nauwelijks te overzien - laat staan in de hand te houden. De stimulering door het rijk draagt eraan bij, inzicht te verwerven in de problematiek van de opgaven. De rijksoverheid beschikt echter niet altijd over besef van en inzicht in de dagelijkse praktijk waarin alles tot een goed einde moet worden gebracht door andere overheden.

Architectuur Lokaal werkt vooral vanuit het perspectief van de lokale overheden en vanuit het perspectief dat opdrachtgevers en ontwerpers elkaar nodig hebben.²⁰ De kern van het werk is de minder zichtbare *éducation permanente* en het opzetten en onderhouden van uiteenlopende netwerken van architectuurcentra, stadsarchitecten en provinciaal bouwmeesters, van jonge bestuurders, ontwerpers en ontwikkelaars. Architectuur Lokaal voert tal van projecten uit op eigen initiatief en in opdracht van

¹⁹ Op de binnenzijde van het omslag een overzicht van activiteiten van Architectuur Lokaal in Nederland en daarbuiten.

²⁰ Over de resultaten laat dit rapport anderen aan het woord.

anderen, en draagt ook bij aan vereenvoudiging van de regelgeving, zoals bijvoorbeeld met het onderzoek naar modernisering van de welstand, dat leidde tot wijziging van de Woningwet (2004).

Continue inspanningen voor verbetering van architectenselecties resulteerden in het initiatief tot de ontwikkeling van de digitale handleiding *Kompas light*. Daarmee wordt bijgedragen aan zowel vereenvoudiging van het gebruik van Europese regelgeving als het bevorderen van betere aanbesteding van architectendiensten. Het Kompas en het Steunpunt Ontwerpwedstrijden worden breed gedragen en als verworvenheden gezien, ook door andere bedrijfssectoren. Sinds enkele jaren wordt dagelijks elke aanbesteder van een architectendienst persoonlijk geadviseerd over mogelijke verbeteringen. Deze ondersteuning draagt bij aan professionalisering van het opdrachtgeverschap. Daarbij wordt voorkomen dat maatschappelijk kapitaal verloren gaat en wordt bevorderd dat de markt voor jong talent wordt opengesteld. Met het oog op dit laatste worden volgend jaar vervolgstappen gezet, met ondersteuning van OCW, EL&I en IenM en samen met het CRA en andere Europese landen. Ook internationaal wordt *Kompas light* gekwalificeerd als *best practice*.²¹ Hiernaast zet onderzoek naar elektronisch aanbesteden van de Europese Commissie, de website van het Steunpunt op een gedeelde eerste plaats als meest toegankelijke aanbestedingsportal in Nederland.²²

De staatssecretaris van OCW vraagt aanvullend advies aan de Raad voor Cultuur over publiek opdrachtgeverschap in een brede context. De Raad heeft reeds aangegeven dat aandacht en stimulansen nodig zijn voor het opdrachtgeverschap bij ruimtelijke opgaven. De Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur van de minister van IenM en ook het CRA betrekken Architectuur Lokaal bij het toekomstig architectuurbeleid. Het advies van het Topteam Creatieve Industrie dat op verzoek van de minister van EL&I is opgesteld, refereert aan het digitale *Kompas light*. Architectuur Lokaal heeft als onafhankelijke en slagvaardige kennisinstelling in Nederland en daarbuiten een naam opgebouwd in het verbinden van partijen, het stimuleren van samenwerking en het bieden van continuïteit. De behoefte aan structurele ondersteuning door Architectuur Lokaal wordt door publieke en andere opdrachtgevers in het land uitgesproken. **Meerdere departementen zien Architectuur Lokaal ook in de toekomst als strategische partner. Daar is naar verhouding weinig geld voor nodig.**

'Architectuur Lokaal heeft een zeer waardevolle bijdrage geleverd. Als procesbegeleider, maar ook als criticus en sparringpartner tijdens het opstellen van de wedstrijd-documenten, ontwerp-beoordelingen en verschillende communicatiemomenten. Wanneer de brug klaar is? Laat ik zeggen dat het Oogziekenhuis Rotterdam het voornemen tot realisatie heeft uitgesproken. Ik hoop het eerste kwartaal van 2012.'

Kees Sol,
directeur Oogziekenhuis,
over de prijsvraag Luchtbrug
Oogziekenhuis (2011)

²¹ (Lopend) onderzoek Robert Temel naar *best practices* van architectenselecties in Europa; 'the new report on building cultures commissioned by the Austrian Government. The first report was finished in 2006, Architectuur Lokaal was in Austria [and delivered a lecture for the Austrian Parliament in 2003] at the start of the process that finally lead to the report,' 23 maart 2011.

²² Study on the evaluation of the Action Plan for the implementation of the legal framework for electronic procurement (Phase II) Annexes, Siemens en time.lex in opdracht van de Europese Commissie, Directoraat-Generaal Interne Markt, Brussel (2010), p. 11.

TERUGBLIK

ARCHITECTUURBELEID, OPDRACHTGEVERSCHAP & ARCHITECTUUR LOKAAL VANAF 1991

Deze terugblik op architectuurbeleid, opdrachtgeverschap en Architectuur Lokaal doorloopt de beleidsnota's voor cultuur- en architectuurbeleid per periode van vier jaar. Voor zover relevant zijn ook andere beleidsdocumenten betrokken. Tevens zijn de adviezen nagegaan van de Raad voor Cultuur, College van Rijksadviseurs en VROM-Raad. Elke periode bevat een indruk van de aandachtspunten in gemeentelijk architectuurbeleid en wordt afgesloten met de wijze waarop Architectuur Lokaal haar taken ten behoeve van het opdrachtgeverschap heeft uitgevoerd.

Voorgeschiedenis

De overheid wordt in de negentiende eeuw verreweg de belangrijkste opdrachtgeefster. Zij vraagt om regeringsgebouwen, gerechtsgebouwen, gevangenissen, universiteitsgebouwen, laboratoria, bibliotheken, archiefgebouwen, nieuwe raadhuisen, stedelijke ziekenhuizen en gestichten, politiebureaus, brandweerkazernes, stations, havenkantoren, markthallen, abbatouirs, begraafplaatsen, gemalen, pompstations, schoolgebouwen en post- en telegraafkantoren.²³ Dat maakt onvermijdelijk dat activiteiten van verschillende ministeries gevolgen krijgen voor de architectuur. Ook gaat het rijk zich bemoeien met de opleiding van bouwkundigen. Het rijk bepaalt dat gemeenten bouwvoorschriften moeten uitvaardigen en komt met specifieke regels voor de bouw van scholen, zorginstellingen, woningen. Monumentenzorg en welstandstoezicht worden uitgevonden. Er komt beleid ter aanmoediging van jonge kunstenaars en er worden maatregelen voor de toepassing van kunst bij overheidsgebouwen ingevoerd. Het rijk werkt ook aan rationalisering van de bouwproductie. De regering financiert programma's gericht op vernieuwing van het woningontwerp en sleutelt aan een wet op de architectentitel. Het rijk doet veel, maar het gebeurt gefragmenteerd.

²³ H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel III Textiel. Gas, licht en elektriciteit. Bouw, Walburg Pers, (1993), p. 200.*

Structuur wordt aangebracht met de regeringsnota voor architectuurbeleid in 1991. Het is de 1^e architectuurnota ter wereld. Het voorbeeld wordt in vele andere landen nagevolgd en door de jaren heen houdt de belangstelling aan. Nog onlangs bracht het Ministerie van Cultuur van Chili een bezoek aan Architectuur Lokaal om zich daarover te laten informeren.

In 2002 publiceert Architectuur Lokaal een artikel over de eerste tien jaren van het Nederlandse architectuurbeleid, waarin de voorgeschiedenis uiteen wordt gezet. 'Begin jaren zeventig was er een opmerkelijke tentoonstelling in het Van Abbemuseum, geïnitieerd door Carel Weeber en Jean Leering. De tentoonstelling ging over de geschiedenis van de Nederlandse architectuur die toentertijd redelijk in de vergetelheid was geraakt. *Bouwen 20-40* was de ferme titel. De ondertitel: *De Nederlandse bijdrage aan het Nieuwe Bouwen*. De aandacht werd gevestigd op de heroïsche fase in de vooroorlogse Nederlandse architectuur. Een opvallend, zeer afwijkend geluid in die jaren. Het monumentenjaar 1975 versterkte de opleving van de aandacht voor de Nederlandse architectuurgeschiedenis nog verder. In vier grote musea verschenen tegelijkertijd aanzienlijke tentoonstellingen over de architectuur rond de eeuwwisseling. De genoemde perioden werden later samengevat in een exporttentoonstelling naar Italië, in 1979, getiteld *Funzione e Senso*, waarbij *senso* zowel als richting en als gevoel kan worden opgevat. Zijn deze tentoonstellingen te zien als voorboden van een verbetering van het architectuurklimaat in het algemeen, dit geldt zeker voor de grote Nieuwe Bouwen tentoonstellingen in 1982 in het Stedelijk Museum in Amsterdam, Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam, museum Kröller-Müller in Otterloo, het Haags Gemeentemuseum en het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, *de Droogbak* voor ingewijden. De tentoonstelling in het Boijmans trok maar liefst 40.000 bezoekers. En dat voor een architectuurtentoonstelling. Dat was in die jaren ongekend.'²⁴

²⁴ 'Tien jaar architectuurbeleid in Nederland. De Grote Projecten', Ton Idsinga in: *Architectuur Lokaal #35 (2002)*, zie www.arch-lokaal.nl > publicaties > tijdschrift.

De groeiende belangstelling voor de culturele dimensie van het bouwen in de jaren tachtig was het resultaat van elkaar versterkende factoren: een jonge, actieve generatie architecten, veel publicerende architectuurhistorici en journalisten, baanbrekende manifestaties zoals in Groningen, en het stimulerende werk van Stichting Wonen, het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, de sectie architectuur van de Rotterdamse Kunststichting en later ARCAM in Amsterdam en ABC in Haarlem - de eerste lokale architectuurcentra. Een belangrijke rol was weggelegd voor enkele bevoegde gemeentebestuurders die samen met ambtenaren, ontwerpers, corporaties en bewonersorganisaties, het initiatief namen tot oprichting van de Werkgroep 5x5. Zij wilden een impuls geven aan de kwaliteit van de volkshuisvesting in Nederland. Later ontstond uit dit gezelschap de Stichting Q, waarbij zich ook projectontwikkelaars aansloten. De betrokkenen wisten zoveel los te maken voor de professionalisering van het opdrachtgeverschap, dat hun gedachtegoed een impuls werd voor de totstandkoming van een nationaal architectuurbeleid.²⁵

In dat klimaat nemen de ministers Brinkman van WVC en Nijpels van VROM het initiatief tot architectuurbeleid. Zij kunnen aanhaken bij wat leeft in de maatschappij, waardoor een brede coalitie ontstaat tussen mensen die direct betrokken zijn bij architectuur en beleidsmakers.²⁶ Rond 1990 onderschrijven de grote politieke partijen de noodzaak van meer coördinatie, met name voor de afstemming tussen bouwbeleid en cultuurbeleid. De politici beschouwen architectuur als een kunstvorm - bij WVC is dan nog sprake van een afdeling *bouwkunst* - die nauw verweven is met het economische en sociale leven. Terwijl de bouw al decennia lang wordt gezien als cruciaal voor de economie, leeft nu ook het besef dat de manier van bouwen bepalend is voor de kwaliteit van de leefomgeving. In het cultuurbeleid is sinds de jaren tachtig welzijn een minder belangrijk thema geworden, maar als het om architectuur gaat, blijft kwaliteit verbonden met het dagelijks leven.

De breedte van de consensus blijkt uit de politieke kleur van de betrokken bewindslieden. Ministers Brinkman (CDA) en Nijpels (VVD) geven de aanzet om te komen tot meer samenhang; hun opvolgers d'Ancona en Alders (beiden PvdA ministers) zullen de nota ondertekenen waarin de samenhang gestalte krijgt. Ook de Tweede Kamer geeft brede steun aan de gekozen koers. 'De rijksoverheid ging zich intensief met architectuur bezighouden. In het algemeen, dus niet alleen met de eigen gebouwen die de Rijksgebouwendienst realiseerde. Nu zijn we ermee vertrouwd, maar bij het uitkomen van de nota baarde dit

toch behoorlijk opzien.'²⁷ De ondertekening van de 1^e architectuurnota haalt het NOS journaal.

De periode 1992 - 1996

Rijksbeleid

Ruimte voor Architectuur (1991)

Uitgangspunt is het streven om meer samenhang te brengen in tot dan fragmentarische initiatieven van de rijksoverheid. Uit de 1^e architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* (1992-1996) spreekt het besef dat de mogelijkheden van het rijk beperkt zijn, want lokale overheden beslissen over het verlenen van bouwvergunningen. Ook zijn voormalige rijkstaken gedecentraliseerd, onder meer bij de monumentenzorg en de volkshuisvesting. Omdat het rijk weinig directe invloed heeft op kwaliteit, rust het nieuwe beleid voornamelijk op twee pijlers: de voorbeeldfunctie van de rijksoverheid en het verbeteren van het architectuurklimaat.

De nota is niet alleen op het rijk zelf gericht, het doel is 'dat alle betrokkenen het streven naar architectonische kwaliteit als een wezenlijk onderdeel van het ontwerp- en bouwproces zullen beschouwen.'²⁸ Het rijk wil bevorderen dat in brede kring rekening wordt gehouden met het publieke belang van architectuur.²⁹ De aandacht richt zich op de totstandkoming van architectuur, de beleving door de gebruikers en het ontwerp van architecten. In de nota wordt vooral gestreefd naar het tot stand brengen van een verbinding tussen culturele overwegingen en de bouwpraktijk.

Omdat opdrachtgevers samen met hun architect verantwoordelijk zijn voor alles wat wordt gebouwd, is het architectuurbeleid uitdrukkelijk ook gericht op opdrachtgevers. Zij moeten worden gestimuleerd om integrale architectonische kwaliteit na te streven. Het gaat om publieke opdrachtgevers zoals gemeenten, maar ook om woningcorporaties, projectontwikkelaars en niet-professionele opdrachtgevers. Daarom kondigt de nota de oprichting aan van een informatie- en documentatiepunt voor publieke en private opdrachtgevers (IDP): 'Gebleken is dat onder private opdrachtgevers, en dan in het bijzonder de niet-professionele opdrachtgever, behoefte bestaat aan betrouwbare informatie bij de voorbereiding van het bouwproces. Dat kan informatie betreffen over mogelijk vooronderzoek het programma van eisen of over de architectenkeuze. Ook onder publieke opdrachtgevers, zoals gemeenten, is er behoefte aan meer informatie, maar dan vooral gericht op de wijze waarop zij een architectuurbeleid kunnen opzetten en uitvoeren.'³⁰ Het voorgenomen IDP zal in 1993 de stichting

²⁵ 'Bestaat de publieke opdrachtgever nog?', Cilly Jansen in: BOOST Impuls voor publiek opdrachtgeverschap, Architectuur Lokaal (2006), zie www.arch-lokaal.nl > publicaties.

²⁶ V. van Belle, De positie van het architectonisch ontwerp in de publieke bouwopgave. Een historische analyse (master thesis), Universiteit van Utrecht (2010).

²⁷ BOOST Impuls voor publiek opdrachtgeverschap (2006).

²⁸ Ruimte voor architectuur (1992), p. 13.

²⁹ p. 113.

³⁰ p. 123.

Architectuur Lokaal worden. Tevens komt er een Stimuleringsfonds voor Architectuur (SfA) dat onder meer zal kunnen bijdragen aan de deskundigheid van opdrachtgevers.

Opmerkelijk is dat deze 1^e nota verwijst naar de buitenlandse waardering voor Nederlandse architectuur.³¹ De internationale aandacht, die vaak wordt genoemd als een van de resultaten van het architectuurbeleid, bestond dus al toen het beleid nog in de kinderschoenen stond.³² Ook de Europese regelgeving komt al aan de orde. De nota vermoedt dat het openstellen van de grenzen binnen de Europese Unie per 1 januari 1993 grote gevolgen kan krijgen voor Nederlandse architecten en bouwbedrijven, maar constateert ook dat Nederlandse architecten tot dat moment zelden buitenlandse opdrachten verwerven. Architectuurbeleid zou de internationale positie van de Nederlandse architectuur als exportproduct kunnen versterken.³³

Voor de financiering van nieuw beleid stellen de ministers van WVC en VROM samen tussen 7 tot 9 miljoen gulden (ca. € 4 miljoen) per jaar beschikbaar; de grootste bijdrage (5 tot 6 miljoen gulden, ca. € 2,5 miljoen) gaat naar het SfA.³⁴ Voor het IDP trekt VROM in de startfase een tijdelijke subsidie uit; in het eerste jaar fl. 600.000 (€ 272.270), daarna fl. 300.000 (€ 136.130). Na 1994 zal worden bekeken in hoeverre continuering noodzakelijk is.

De 1^e nota legt de basis voor de unieke infrastructuur van een groep van Nederlandse architectuurinstellingen die invulling geven aan het rijksbeleid, terwijl ze toch buiten de overheid staan. 'De nota was vooral voorwaardenscheppend van karakter en legde de basis voor niet alleen het Nederlands Architectuurinstituut, maar ook voor nieuwe instellingen als het Stimuleringsfonds, het Berlage Instituut, Architectuur Lokaal, en de individuele subsidiëring van architecten door het Fonds voor Beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst [...]. Er werden ook vraagtekens bij gezet. Onder meer door Jan Blokker, die zich in zijn column afvroeg hoe de inhoudelijke betrokkenheid van de overheid zich verhield tot het welbekende Thorbecke-principe.'³⁵

³¹ p. 130.

³² Aaron Betsky en Adam Eeuwens, *False Flat. Why is Dutch Design (so) Good?* London, Phaidon (2009); Bart Lootsma, *Superdutch: De Tweede Moderniteit van de Nederlandse Architectuur*, Nijmegen, SUN (2000); Eva Stegmeijer, *Commissioning Creativity Constructively, How regulations and practices of commissioning architectural services outline innovation. A comparison between New York (USA) and the Randstad (NL), pre and post introduction of European Tender* (master thesis), Universiteit van Amsterdam (2010); Piet Vollaard, 'Architectuur als vlag van de natie', in: *Jaarboek Architectuur in Nederland 2002-2003*, p. 49-63, NAI (2003); Eva Vrouwe, *Architectural firms. How the institutional and cultural context outline innovation in architecture* (master thesis), Universiteit van Amsterdam (2009).

³³ Rondetafelgesprek Promotie architectuur, georganiseerd door Architectenweb, 9 juni 2011.

³⁴ Het eerder opgerichte Nederlands Architectuurinstituut is niet opgenomen in de financiële paragraaf van deze nota.

³⁵ Idsinga (2002).

Voortgangsrapportage Architectuurbeleid (1994)

De ministers van WVC en VROM kondigen aan dat zij het architectuurbeleid willen uitbreiden naar het zogenoemde 'hogere schaalniveau'. Stappen om stedenbouw, landschapsarchitectuur, ruimtelijke ordening en het ontwerpen van infrastructurele voorzieningen in het beleidsterrein op te nemen zijn genomen op grond van signalen uit de Tweede Kamer.

De ministers maken melding van de nieuwbouw van het NAI en het operationeel maken van het SfA en Architectuur Lokaal.³⁶ Ook wijzen zij op actuele ontwerpvragestukken waarbij het rijk de kwaliteit van de vormgeving zou moeten stimuleren. Het gaat in het bijzonder om grote stedelijke ontwikkelingslocaties en infrastructurele werken. Daarom willen de ministers extra aandacht geven aan ontwikkelingen in de historische omgeving, aan stedenbouw en landschapsarchitectuur. Dat gebeurt vooral via 'kwaliteitsbevordering op afstand', door het aanreiken van hulpmiddelen voor een hoogwaardige planontwikkeling door gemeenten en marktpartijen. Door de aandacht te vestigen op het belang van grootschalige opgaven anticiperen de ministers op de koersverschuiving in de 2^e architectuurnota.³⁷ Tevens zullen zij het SfA vragen onderzoek te doen naar het architectuurbeleid van professionele opdrachtgevers.

Gemeenten

In 1993 organiseert Architectuur Lokaal met het tijdschrift *Bouw* een onderzoek naar architectuurbeleid in middelgrote gemeenten (met 20.000 tot 100.000 inwoners). Het onderwerp leeft, 117 van de 160 wethouders werken mee aan de enquête. Opvallend is dat een meerderheid van de wethouders stedenbouw beschouwt als basis voor het kwaliteitsbeleid. Gemeenten lijken niet alleen op het niveau van afzonderlijke projecten aan kwaliteit te werken. Ook blijkt dat architectuurbeleid binnen de gemeentelijke organisatie vrijwel altijd onder de portefeuille ruimtelijke ordening valt. Lokaal is de rolverdeling dus anders dan op rijksniveau, waar het ministerie van cultuur als trekker optreedt. In vergelijking met later beschikken weinig gemeenten over een welstandsnota terwijl er juist meer dan later sprake is van gemeentelijke architectuurnota's. Het wordt belangrijk gevonden om architectuurbeleid politiek te verankeren.

³⁶ De Voortgangsrapportage merkt op dat revitalisering van de stedenbouwkundige discipline een van de drie hoofdthema's in het eerste beleidsplan van het SfA is (p. 14). Op p. 18 staat dat het SfA deskundigheidsbevordering van opdrachtgevers expliciet in haar takenpakket heeft. Opmerkingen over Architectuur Lokaal zie p. 16-17.

³⁷ Zij verwijzen ook naar de rol van de Tweede Kamer hierbij. Zo staat op p. 27 van de Voortgangsrapportage: 'Bij de behandeling van de nota Ruimte voor Architectuur in de Tweede Kamer is gebleken, dat de begrenzing van het architectuurbeleid tot het schaalniveau van het gebouw en zijn directe omgeving als te beperkt wordt ervaren.'

Architectuur Lokaal

Informatie Documentatie Punt Architectuurbeleid (1992)

Het ministerie van VROM vraagt een aantal maatschappelijk betrokken organisaties om invulling te geven aan het IDP-voornemen: NAI, VNG, IPO, Federatie Welstandstoezicht (FW) en de ontwerpersorganisaties BNA en BNS. Later worden NVTL, Nirov, de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht en het ministerie van WVC uitgenodigd in het Platform Architectuurbeleid Lokale Overheden.

De voorfase wordt gecoördineerd door de FW. Dat leidt tot oprichting van de stichting Architectuur Lokaal als platform voor gemeentelijk architectuurbeleid, met het doel het lokale architectuurbeleid en de kwaliteit van de gebouwde omgeving op gemeentelijk niveau te bevorderen door gerichte informatievoorziening en specifieke stimuleringsprogramma's.³⁸ Het verbeteren van samenwerking tussen bij het bouwen betrokken partijen geldt als een van de belangrijkste middelen om het doel te bereiken.

Het Platform blijft na de oprichting bestaan om verbindingen te leggen tussen het lokale bestuur en de expertise waarover diverse organisaties beschikken; VROM en WVC zijn aanwezig als waarnemer. Het Platform stemt gezamenlijke activiteiten van de organisaties met elkaar en met het SfA af en stelt jaarlijkse werkplannen vast. Aanvankelijk zijn veel bestuurlijke bevoegdheden gedelegeerd aan het Platform. Dit wordt in 1996 niet meer nodig geacht. Er wordt een duidelijke relatie tussen bestuur en Platform vastgelegd, met de onafhankelijke voorzitter als verbindende schakel. VNG en FW krijgen elk een kwaliteitszetel in het bestuur, de overige leden worden op persoonlijke titel benoemd. De bestuurders zijn afkomstig uit kringen van gemeentelijke overheid, architectuur en stedenbouw, lokale architectuurcentra, markt en financiële wereld, en instellingen. 'Deze kwalificaties staan garant voor de relatie met de infrastructuur van het architectuurbeleid terwijl door benoeming op persoonlijke titel mogelijke belangenvermenging wordt vermeden.'³⁹

Architectuur Lokaal wordt in de jaren 1993-1995 gefinancierd met een jaarlijkse projectsubsidie van VROM en stelt een beleidsplan op om een structurele verbinding met het cultuurbeleid te leggen. Vanaf 1994 draagt WVC bij aan de opbouw van het netwerk van lokale architectuurcentra. De minister van VROM besluit om voor het 'overgangsjaar' 1996 een subsidie te verstrekken.

Architectuur Lokaal start met één fulltime medewerker; in de eerste vier jaren groeit de personeel inzet naar gemiddeld 1,5 fte per jaar. De stichting presenteert zich in het NAI met een *Oproep voor gemeentelijk architectuurbeleid*, start met de uitgave van een kwartaaltijdschrift en bouwt een documentatiebestand en helpdesk op. In vervolg op de wethoudersenquête over lokaal architectuurbeleid wordt onderzoek gedaan naar mogelijkheden

voor professionalisering van gemeentelijk opdrachtgeverschap. Met SfA en NAI wordt een eerste landelijke bijeenkomst voor wethouders ruimtelijke ordening georganiseerd in het nieuwe gebouw van het NAI. Architectuur Lokaal presenteert het *Handboek voor gemeentelijk opdrachtgeverschap Niet Grijs!*. Bij deze gelegenheid zegt de Rijksbouwmeester: 'Aan het handboek is te zien dat de samenwerking tussen de betrokken instellingen zijn vruchten afwerpt. [...] Tien jaar geleden had ik dergelijke vormen van samenwerking nauwelijks voor mogelijk gehouden.'⁴⁰

BNA en VROM vragen om een inventarisatie van ervaringen met prijsvragen en meervoudige opdrachten ter verbetering van procedures en rendement voor alle betrokkenen. Architectuur Lokaal organiseert een discussie over architectenkeuze om inzicht te krijgen in het verloop van de architectenselecties, gevolgd door een openbaar landelijk symposium. Daarbij spreken BNA en VNG elkaar voor het eerst over de problematiek. De Rijksbouwmeester initieert een handleiding voor prijsvragen en meervoudige opdrachten. Het SfA vraagt Architectuur Lokaal mee te werken aan een studie naar voorbeeldplannen voor stedenbouw, en aan een evaluatie van de eerste resultaten van de Vinex-wijken die in deze periode tot stand komen. Verder organiseert Architectuur Lokaal excursies voor wethouders over binnenstedelijke centrumgebieden en de inrichting van de openbare ruimte. Bij alle programma's worden ontwerpers betrokken.

Met de komst van het architectuurbeleid komt ook bij de dan reeds bestaande lokale architectuurcentra de behoefte op om kennis en informatie uit te wisselen met initiatieven elders in het land - er is dan nog geen internet, mensen werken meestal nog in hun woonplaats en zijn minder gewend om veel per trein en auto te reizen dan nu. Op hun verzoek zet Architectuur Lokaal het netwerk Overleg Lokale Architectuurcentra (OLA) op en treedt op als verbindende schakel. Er worden bijeenkomsten in het land georganiseerd, waarbij het gaat over professionalisering, programmering, publieksbereik en educatie. Het aantal instellingen dat zich aansluit of zich met hulp van Architectuur Lokaal opricht, neemt snel toe van 4 tot 30. Architectuur Lokaal neemt deel aan bestuursvergaderingen van de centra, bezoekt gemeenten en helpt architecten en anderen die van plan zijn een architectuurcentrum op te richten. SfA en Architectuur Lokaal nemen het initiatief om een subsidieregeling voor de architectuurcentra te ontwikkelen; het SfA kon alleen projecten met een landelijk belang ondersteunen. WVC accordeert de nieuwe regeling, mits de gemeenten ook bijdragen. Architectuur Lokaal verbreedt haar netwerk verder met bijeenkomsten voor stadsarchitecten, die samen met enkele architectuurcentra worden georganiseerd. Tenslotte wordt gestart met de opbouw van internationale contacten. In Brussel zet Architectuur Lokaal desgevraagd de eerste ervaringen uiteen; de Vlaamse ontwerpgemeenschap oriënteert zich eveneens op architectuurbeleid.

³⁸ I.D.P. Informatie Documentatie Punt Architectuurbeleid, Inventariserend onderzoek, Architectenbureau Faling in opdracht van Federatie Welstandstoezicht (1992).

³⁹ Jaarverslag Architectuur Lokaal 1996, p. 2.

⁴⁰ Jaarverslag Architectuur Lokaal 1993.

De periode 1997 - 2000

Rijksbeleid

Pantser of Ruggengraat (1996)

De cultuurnota onderstreept het belang van brede cultuurparticipatie.⁴¹ Daarom richt het beleid zich er mede op om jongeren en allochtonen, amateurs en vrijwilligers meer bij de cultuur te betrekken. 'Architectuur biedt bij uitstek kansen om een breed publiek te bereiken, maar er is kennis nodig om het verhaal van de gebouwde omgeving en het landschap te leren lezen. De nota noemt lokale architectuurcentra als organisaties die de benodigde kennis kunnen verspreiden buiten de kring van mensen die beroepshalve bij het bouwen en de bouwkunst zijn betrokken. Het werk van de architectuurcentra kan ook de ontwikkeling van het architectuurtoerisme ondersteunen.'⁴²

In een paragraaf over cultuurhistorie en ruimtelijke ordening wijst de nota op het risico dat grote ruimtelijke ingrepen bestaande kwaliteiten van stad en land aantasten. Om dat te voorkomen moet de culturele factor in de ruimtelijke ordening worden versterkt.⁴³

De nota stelt vast dat het werk van Architectuur Lokaal in een grote behoefte voorziet en dat de bereikte resultaten een structurele subsidie vanuit het architectuurbeleid rechtvaardigen. Daarmee wordt Architectuur Lokaal opgenomen in het cultuur- en architectuurbeleid van het rijk: 'Het rijk stimuleert en ondersteunt provincies en gemeenten bij het voeren van een eigen architectuurbeleid door middel van Architectuur Lokaal en het Stimuleringsfonds voor Architectuur.' De staatssecretaris van OCW genereert enige overlap in het werk van beide organisaties: 'Ik onderschrijf het voornemen van het SfA om meer aandacht te geven aan lokale overheden... [...] Ik denk daarbij aan studiebijeenkomsten en cursussen voor gemeenteamttenaren en bestuurders'.⁴⁴ Dergelijke activiteiten zijn drie jaar eerder opgenomen in de statutaire doelstelling van Architectuur Lokaal waaraan de minister van VROM destijds zijn goedkeuring gaf.

Een cultuur van verandering (1996)

In zijn advies over de cultuurnota constateert de Raad voor Cultuur dat ook de ministeries van LNV en V&W bij het architectuurbeleid betrokken zijn geraakt via deelname aan het Platform Architectuurbeleid van het rijk⁴⁵ en het uitbrengen van een gezamenlijke notitie

Ruimtelijke Kwaliteit. De Raad pleit voor aansluiting van architectuurbeleid bij het bredere terrein van de ruimtelijke ordening. 'Een belangrijk aandachtspunt is de zorg voor de ruimtelijke kwaliteit bij de voorbereiding van grote ruimtelijke ingrepen. Dit behelst zowel de integratie van cultuurhistorische waarden als de inbreng van inhoudelijke principes vanuit de ontwerpende disciplines.'⁴⁶ Ook wordt gesteld dat van de grotere architectuurinstellingen mag worden verwacht dat zij een prominente plaats innemen in het debat over de culturele betekenis van de ruimtelijke ordening. Omgekeerd verwacht de Raad dat alle ministeries die in het Platform deelnemen ook financieel bijdragen aan het NAI, het SfA, het Berlage Instituut en Architectuur Lokaal.

De Raad stelt dat Architectuur Lokaal een pioniersrol heeft vervuld bij een van de prioriteiten van het rijk: het stimuleren van lokaal architectuurbeleid. Ook de Raad vindt dat Architectuur Lokaal een structurele functie heeft in het cultuurbeleid en in een grote behoefte voorziet. Gezien de problematiek van groot-schalige woningbouwlocaties en ruimtelijke ingrepen in grotere gebieden vindt de Raad het nodig dat Architectuur Lokaal zich ook gaat richten op de betekenis van regionale of provinciale besluitvorming voor lokaal architectuurbeleid. De Raad noemt het denkbaar dat Architectuur Lokaal zich meer 'proactief' gaat richten op beslissers in gemeenten. Verder wordt het stimuleren van particuliere opdrachtgevers (lees: private partijen) aangemerkt als prioriteit in de komende periode.⁴⁷ Dat vereist onderling overleg en een heldere profilering in de externe communicatie van het SfA, het NAI en Architectuur Lokaal.⁴⁸

De Raad vindt de door Architectuur Lokaal gevraagde bijdrage bescheiden, gezien de noodzakelijke taakuitbreiding op het gebied van regionale en provinciale ontwikkeling en de integratie van lokaal architectuurbeleid en monumentenzorg. De Raad adviseert OCW om hoge prioriteit te geven aan toekenning van de door Architectuur Lokaal gevraagde fl. 250.000 (€ 113.445) op jaarbasis en gaat ervan uit dat VROM eenzelfde bedrag bij zal dragen. Verder geeft de Raad aan LNV ter overweging een bijdrage te leveren. De staatssecretaris van OCW vindt ook dat Architectuur Lokaal op grond van de bereikte resultaten een structurele plaats in de cultuurnota verdient, maar kent in afwijking van het raadsadvies 40% minder subsidie toe dan gevraagd.

Architectuur van de ruimte (1996)

De architectuurnota 1997-2000 legt een relatie tussen architectuur en ruimtelijke disciplines op een hoger schaalniveau: ook landschapsarchitectuur, stedenbouw, planologie en de aanleg van infrastructurele werken worden onderwerp van beleid. Deze

⁴¹ Na een eerste vierjarig kunstplan, Plan voor een kunstbeleid 1988-1992 (1987) verscheen in 1992 de eerste CultuurplanNota cultuurnota Investeren in Cultuur 1993-1996.

⁴² Pantser of Ruggengraat (1996), p. 14.

⁴³ p. 67.

⁴⁴ p. 30.

⁴⁵ Een interdepartementale ambtelijke overleggroep binnen de rijksoverheid waarin de ondertekenaars van de architectuurnota hun activiteiten coördineren.

⁴⁶ De architectuur van de ruimte (1996), p. 22.

⁴⁷ Op dat moment worden marktpartijen en private opdrachtgevers nog aangeduid als particuliere opdrachtgevers. Zie: Amendement van de leden Duivesteyn en Versnel-Schmitz, Vergaderjaar 1996-1997, Kamerstuk 25000-VII nr. 55, 3 december 1996.

⁴⁸ Een cultuur van verandering (1996), p. 88.

verbreding leidt ertoe dat de ministers van V&W en LNV de nota mee ondertekenen met OCW en VROM. De staatssecretaris van OCW heeft hen hiertoe uitgenodigd op grond van hun belangrijke rol als opdrachtgevers op het gebied van landinrichting en infrastructuur.⁴⁹

Op het schaalniveau waarop de 1^e architectuurnota was gericht - verbetering van architectonische kwaliteit van het gebouw en zijn directe omgeving - hebben vooral de gemeenten het voor het zeggen. Het rijk kan het goede voorbeeld geven via de architectuur van de eigen gebouwen.⁵⁰ De 2^e nota wijst erop dat Nederland voor grote veranderingen staat door ingrepen als de aanleg van de Betuweroute en de Hogesnelheidslijn (HSL). Het Vinx-beleid met zijn vele nieuwe woonwijken zal eveneens bijdragen aan de transformatie van het land. Het kwaliteitsstreven uit de architectuurnota moet bij dergelijke plannen een rol gaan spelen. Dat vraagt van het rijk een nieuw type opdrachtgeverschap. De betrokken ministeries kunnen hier concreet aan kwaliteit werken, maar dat zal moeten gebeuren in overleg met provincies en gemeenten en tal van andere betrokkenen. Daartoe wordt de vorming van 'tijdelijke vormgevingsplatforms' voorgenomen (voor bijvoorbeeld de HSL), voorlopers van de latere kwaliteitsteams. Om recht te doen aan de schaal van de nieuwe opgaven hanteert de 2^e architectuurnota, in overeenstemming met het advies van de Raad voor Cultuur, het begrip 'ruimtelijke kwaliteit'.

Een tweede thema uit de nota is 'markt en ambitie'. De nota geeft meer aandacht aan de rol van marktpartijen bij de totstandkoming van de gebouwde omgeving en betreft daarom de professionele opdrachtgevers bij het beleid. Er is kritische aandacht voor de invloed van commerciële ontwikkelaars. Terwijl de 1^e architectuurnota de mogelijkheid van publiekprivate samenwerking neutraal aanstipt, wordt nu gewezen op een wezenlijke spanning tussen het architectuurbeleid en het bouwen onder marktcondities.⁵¹ Deze spanning maakt het wenselijk om het culturele verantwoordelijkheidsbesef bij marktpartijen te stimuleren.⁵²

De nota gaat in op positieve resultaten van het gevoerde stimuleringsbeleid - ook wanneer het rijk daarbij niet direct zelf betrokken is. Genoemd worden de groei van het aantal lokale architectuurcentra, de belangstelling voor manifestaties als de Dag voor de Architectuur, de aandacht voor architectuur in de dagbladers en de belangstelling voor het gevoerde beleid vanuit het buitenland. Maar volgens de nota is belangstelling voor architectuur niet per

definitie positief. Het kan een letterlijk oppervlakkig verschijnsel zijn als de aandacht zich beperkt tot de buitenkant van het gebouw. Onder de noemer 'decentralisatie en deregulering' wordt gesteld dat bij afname van directe rijksbetrokkenheid, andere partijen een grotere culturele verantwoordelijkheid krijgen. De nota verklaart de ophef rond architectuurwedstrijden en de toepassing van Europese regelgeving in de voorgaande periode uit onwennigheid met de nieuwe verhoudingen.

Voor de uitvoering van het beleid wordt 22 miljoen gulden (ca. € 10 miljoen) per jaar uitgetrokken. Deze stijging is deels te verklaren uit toevoeging van het NAI aan de begroting ter hoogte van ruim 6 miljoen gulden (ruim € 2,7 miljoen). Nieuw zijn een bedrag van fl. 700.000 (ca. € 320.000) voor een Stimuleringsprogramma meervoudig en intensief ruimtegebruik (STIR) van VROM⁵³ en fl. 600.000 (ca. € 275.000) van LNV voor het stimuleren van de culturele component in gemeentelijke landschapsplannen.⁵⁴

De architectuurnota spreekt positief over Architectuur Lokaal. Er wordt gesteld dat de functie van Architectuur Lokaal als advies- en documentatiepunt voor lokale en provinciale overheden met gezamenlijke steun van VROM en OCW verder moet worden ontwikkeld. Daartoe wordt op de VROM begroting de gevraagde fl. 250.000 (ca. € 115.000) op jaarbasis gereserveerd. Bij de begrotingsbehandeling in de Tweede Kamer blijkt interdepartementale afstemming tussen cultuurbeleid en ruimtelijk beleid niet eenvoudig. De architectuurnota wordt eind 1996 afzonderlijk besproken met de beide Kamercommissies. Het debat in de commissievergadering van cultuur wordt opgeschort naar de commissievergadering voor ruimtelijke ordening. In deze commissie neemt de Tweede Kamer het amendement Duivesteijn-Versnel aan, waarmee de indieners beogen 'de splitsing op te heffen tussen gemeentelijke en particuliere [lees: private, red.] opdrachtgevers met betrekking tot het stimuleren van architectonische kennis en bewustzijn, en deze taken beide te laten verrichten door de stichting Architectuur Lokaal.'⁵⁵ Hiertoe wordt de bijdrage aan Architectuur Lokaal vanuit de VROM begroting jaarlijks met fl. 350.000 (ca. € 160.000) verhoogd.

Nota Belvedere (1999)

Sinds de nota over de Monumentenzorg van 1984 zijn gemeenten grotendeels verantwoordelijk voor de traditionele monumentenzorg, dat wil zeggen de bescherming van historische objecten en van stads- en dorpgezichten. In de jaren negentig raakt het rijk betrokken bij nieuwe ruimtelijke opgaven, want er worden grote plannen voorbereid op het vlak van infrastructuur, verstedelijking,

⁴⁹ Pantser of Ruggengraat (1996), p. 30.

⁵⁰ In de periode van de 1^e nota is het rijk volop bezig met de bouw van gevangenissen en rechtbanken. De Evaluatie Architectuurbeleid (2000) van Research voor Beleid wijst erop dat het volume van dergelijke projecten in de tweede planperiode veel kleiner werd, p. 10-11.

⁵¹ In hun Voortgangsrapportage van 1994 kondigen d'Ancona en Alders aan dat zij het SfA zullen vragen speciaal onderzoek te doen naar het architectuurbeleid van professionele opdrachtgevers.

⁵² Architectuur van de ruimte (1996), p. 26-27.

⁵³ De minister van VROM kondigt het Stimuleringsprogramma aan in een in 1996 naar de Tweede Kamer verzonden Notitie over het beleid voor Ruimtelijke Kwaliteit.

⁵⁴ De financiële overzichten uit de verschillende architectuurnota's zijn vergelijkbaar voor zover het om de afzonderlijke instellingen gaat. De ontwikkeling van de totaalbegroting is minder goed te volgen omdat soms een deel van de posten niet wordt gespecificeerd.

⁵⁵ Zie Amendement Duivesteijn-Versnel (1996).

landinrichting, natuurontwikkeling en waterbeheersing. Naar aanleiding daarvan meent het rijk dat de wettelijke bescherming van monumenten moet worden aangevuld met het streven om culturele identiteit een plek te geven in de ruimtelijke ordening.

De nota Belvedere pleit ervoor om cultuurhistorische identiteit sterker te maken bij de inrichting van de ruimte. Daarbij is het nodig om de band tussen heden, verleden en toekomst te versterken en te zoeken naar mogelijkheden om behoud en ontwikkeling zoveel mogelijk samen te laten gaan. Zo groeit de aandacht voor herontwikkeling en herbestemming ('behoud door ontwikkeling'). Opnieuw is het nieuwe beleid deels een richtsnoer voor de eigen rol van het rijk, deels een poging tot het beïnvloeden van anderen. Het is dezelfde lijn, die ook de 2^e architectuurnota volgt.

Gemeenten

Medio jaren negentig worden Nederlandse gemeenten geassocieerd met onmacht op ruimtelijk gebied. Het beeld waart rond van gemeenten die niet in staat zijn om vanuit een heldere visie greep te houden op ruimtelijke ontwikkelingen. Dat is voor Architectuur Lokaal aanleiding om een intensieve gedachte-wisseling met lokale bestuurders te organiseren. Voorafgaand wordt met Dirk Sijmons (H+N+S Landschapsarchitecten) onderzoek gedaan naar het feitelijke opdrachtgeverschap bij gemeenten en naar mogelijkheden om daar verbetering in te brengen. De opties, waaronder de inschakeling van een vliegende brigade en het werken met een regionale supervisor, worden tijdens twee landelijk debatten besproken met de betrokken wethouders aan de hand van de praktijk in veertien uiteenlopende gemeenten. Het negatieve beeld moet worden bijgesteld. Nederlandse gemeenten verwelkomen ondersteuning bij hun ruimtelijk beleid, maar ze zijn wel degelijk in staat hun eigen koers te bepalen.

Architectuur Lokaal

Architectuurbeleid als culturele opgave (1995)

Het beleidsplan 1997-2000 legt de nadruk op de verbinding van het architectuur- en het cultuurbeleid. Voor uitvoering van de nieuwe taken is herstructurering van de organisatie nodig. Activiteiten, omzet en personeelsbestand worden verdrievoudigd. Daarom wordt ruimere huisvesting gezocht en gevonden op de zogenoemde 'kunstboulevard' in Amsterdam. Het Platform Architectuur Lokaal wordt verder uitgebreid. Deelnemers zijn in beginsel alle organisaties die werkzaam zijn op het gebied van architectuur, stedenbouw, landschap en ruimtelijke ordening. Alle landelijk werkende architectuurinstellingen maken deel uit van het Platform. Ook koepels van corporaties, ontwikkelaars en aannemers worden uitgenodigd. In de startperiode had Architec-

tuur Lokaal vooral te maken met overheden en de door het rijk gesubsidieerde instellingen. Nu kan veel meer dan voorheen een brug geslagen worden tussen publieke en private partijen. Daardoor is Architectuur Lokaal beter toegerust om een beleid te voeren op basis van de werkelijke situatie van de ontwerp- en bouwpraktijk in de gemeenten.

In zijn jaarverslag 1997 constateert Architectuur Lokaal 'dagelijks te ervaren wat het is om een positie in te nemen midden op het speelveld van het bouw- en cultuurbeleid'.⁵⁶ Het werk richt zich onveranderd op het proces dat aan de totstandkoming van architectuur en stedenbouw vooraf gaat. Daarbij loopt Architectuur Lokaal regelmatig op tegen de 'schotten' die de bouw- en ontwerpwereld verdelen. Bij de opening van de nieuwe huisvesting, die door meer dan 500 mensen wordt bijgewoond, verwoordt toenmalig VNG voorzitter Ivo Opstelten dit als volgt: 'In onze complexere samenleving, met nog niet voltooide decentralisatie- en dereguleringsprocessen en het streven naar een grotere marktwerking op velerlei gebied, is één ding duidelijk: de overheid en het particuliere initiatief kunnen het niet alleen meer aan. Beide partijen kunnen niet meer zonder elkaar. Alleen in een steeds wisselende, op maat gesneden samenwerkingsvorm kunnen de toekomstige problemen worden aangepakt. En daarbij is respect voor het culturele belang, in belangrijke mate vertegenwoordigd door ontwerpers, geboden. Nadat Architectuur Lokaal begin dit jaar op aandrang van de Tweede Kamer ook het particulier [lees: *privaat*]⁵⁷ opdrachtgeverschap in haar portefeuille heeft gekregen, bestrijkt de stichting het hele werkterrein. En dat is een logische en gunstige ontwikkeling. Want zo kan Architectuur Lokaal alle partijen die bij het bouwproces betrokken zijn aan tafel zien te krijgen. Ik hoef vermoedelijk niet aan te geven dat dit - vooral in Nederland - een bijzonder lastige klus is. Want men bevindt zich als het ware midden op het toernooiveld van de belangenstrijd. Maar het is de enige manier om de zaak grondig aan te pakken. En daarbij verdient Architectuur Lokaal ieders volle steun'.⁵⁸

De oriëntatie op het opdrachtgeverschap van private partijen betekent dat de directe relaties met de bouwwereld worden geïntensiveerd. Dit is het gevolg van het amendement Duivesteijn-Versnel, maar ook van de betrokkenheid van Architectuur Lokaal bij het *Convenant wedstrijden op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur*. Na ondertekening hiervan door meerdere ministeries, de VNG en een groot aantal brancheorganisaties, richt Architectuur Lokaal het bijbehorende Steunpunt Ontwerpwedstrijden op. Dit Steunpunt zal uitschrijvers van prijsvragen en meervoudige opdrachten behulpzaam zijn bij het opstellen van programma's voor ontwerpwedstrijden op basis van de handleiding *Kompas bij prijs-*

⁵⁶ Jaarverslag Architectuur Lokaal 1997. Het netwerk breidt zich uit met onder andere de NWR (Aedes), AVBB (Bouwend Nederland), NCIV, NVB en Neprom.

⁵⁷ Zie Amendement Duivesteijn-Versnel (1996).

⁵⁸ Jaarverslag Architectuur Lokaal 1997.

vragen en meervoudige opdrachten (1997).⁵⁹ Samen met de Rijksbouwmeester en betrokken brancheorganisaties start Architectuur Lokaal met het onderzoek naar een handleiding voor de selectie van projectontwikkelaars. Architectuur Lokaal werkt ook mee aan onderzoek naar de prijsvraag- en aanbestedingscultuur in Vlaanderen, Frankrijk en Duitsland.

Er verandert veel door de opkomst van internet. Architectuur Lokaal zet, in de jaren voordat ArchiNed wordt opgericht, de digitale *Kalender van Nederland* op omdat nergens anders een volledige agenda van architectuurtentoonstellingen, lezingen, symposia, evenementen en prijsuitreikingen wordt gepubliceerd. Het aantal architectuurcentra neemt snel toe tot 36. Architectuur Lokaal intensificeert de coördinatie van het OLA en legt daarbij verbindingen met onder meer NAI, SFA, European, Archiprix, de BNA Kringen en de ministeries van OCW en VROM. Zij worden ook betrokken bij de buitenlandse studiereizen die Architectuur Lokaal voor de architectuurcentra organiseert naar IBA Emscherpark, Londen, Berlijn en een aantal Vlaamse steden. Ter plaatse wordt samengewerkt met buitenlandse architectuurinstellingen. Architectuur Lokaal maakt het boek *POKON*, een overzicht van de Nederlandse architectuurcentra. De tweetaligheid leidt tot structurele uitbreiding van het internationale netwerk met landen voor wie vooral het Nederlandse architectuurbeleid interessant is. Een initiatief om relaties leggen tussen jonge architecten en marktpartijen, de stichting Springplank, komt niet van de grond. Onvoldoende marktpartijen willen zich binden aan jonge talenten.

Na de decentralisatie van het opdrachtgeverschap bij onderwijsgebouwen van rijk naar gemeenten in 1998, organiseert Architectuur Lokaal excursies voor de nieuwe opdrachtgevers bij scholenbouw. Grotere projecten zijn de actualisering van het *Handboek gemeentelijk opdrachtgeverschap* en het onderzoek *Professionalisering gemeentelijk opdrachtgeverschap*, vooruitlopend op de 2^e landelijke wethoudersmanifestatie *ORG!*.

Architectuur Lokaal ondersteunt het architectuurbeleid van het rijk met omvangrijk onderzoek naar mogelijkheden voor modernisering van de welstand in opdracht van de Rijksbouwmeester. Het rapport wordt in 1999 aangeboden aan de Tweede Kamer. *Welstand op een nieuwe leest* geeft een openhartig verslag van de huidige welstandspraktijk en laat zien welke vernieuwingen recent zijn ingezet. Dat levert de ingrediënten op voor een consistent model voor inzichtelijk en doelmatig welstandstoezicht. Het boek is gebaseerd op een onderzoek (in opdracht van de Rijksbouwmeester) naar de mogelijkheden voor de verbetering van doelmatigheid en de inzichtelijkheid van de welstandsadviesgeving. In het boek zijn ook reacties opgenomen van de staatssecretarissen van VROM en OCW.⁶⁰

⁵⁹ Dit Kompas is onder auspiciën van STAWON/BNA opgesteld. Architectuur Lokaal verricht de eindredactie en STAWON draagt de handleiding aan Architectuur Lokaal over. Met de komst van het Convenant, waarvan Kompas deel uitmaakt, laat BNA de Algemene Nederlandse Prijsvraagregelen ANP en de Regeling Meervoudige Opdrachten RMO vervallen.

⁶⁰ Ministerie BZK, Rijksgebouwendienst, www.rgd.nl > publicaties.

De Woningwet wordt aangepast; gemeenten moeten vanaf 2004 een transparant welstandsbeleid voeren.

In het kader van het voorbeeldig opdrachtgeverschap van het rijk organiseert Architectuur Lokaal voor de Rijksgebouwendienst cursussen architectuur, stedenbouw, monumenten en kunst. Dergelijke cursussen worden ook voor publieke en private opdrachtgevers georganiseerd. V&W vraagt om medewerking aan de programma's voor inpassing van de HSL en rijkswegen. De prijsvraag *Snelweghuis.nl*, in het kader van het innovatieprogramma *Wegen naar de Toekomst* van V&W levert afstemmingsproblemen op. De minister van V&W wil innovatieve ideeën stimuleren, terwijl de minister van VROM eraan vasthoudt dat niet te dicht bij snelwegen mag worden gebouwd. De belangstelling voor deze internationale prijsvraag is ongekend hoog. Architectuur Lokaal neemt plaats in de selectiecommissie van de subsidieregeling voor het stimuleren van intensief ruimtegebruik (STIR), die de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV) uitvoert.

Voor marktpartijen en gemeenten voert Architectuur Lokaal diverse projecten uit. De provincie Overijssel vraagt om een Belvedere programma in Twente voor de reconstructie van de varkenshouderij. Andere programma's richten zich op opgaven zoals bedrijventerreinen, cultuurhistorie, landschap en stedelijke vernieuwing. De problematiek van de bestuurlijke afstemming bij ruimtelijke opgaven komt aan de orde bij een discussie, samen met het NAI, over regionale planvorming. Voor publieke en private opdrachtgevers worden studiereizen naar het nieuwe centrum van Berlijn georganiseerd.

Het Platform Architectuur Lokaal wordt na zeven jaar omgevormd tot een discussieplatform voor de betrokken organisaties, zonder dat zij ook bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen voor de activiteiten van Architectuur Lokaal.⁶¹

De periode 2001 - 2004

Rijksbeleid

Cultuur als confrontatie (1999)

De uitgangspuntennota voor het cultuurbeleid 2001-2004 sluit aan bij het streven uit de voorgaande periode een breder publiek te bereiken. Daarbij komt meer nadruk te liggen op cultureel ondernemerschap en culturele diversiteit. Alleen met een ondernemende en offensieve houding is het mogelijk om het vervlakkende en verschromelende van de massacultuur tegen te gaan.⁶²

⁶¹ Hiernaast blijft er periodiek overleg tussen de landelijk werkende architectuurinstellingen maar dat is minder direct gekoppeld aan het werk van Architectuur Lokaal. Gedurende een aantal jaren is er regulier afstemming van de instellingen met de departementen van OCW en VROM, later wordt dat individueel overleg van instellingen met de departementen. De architectuurinstellingen blijven bijeenkomen om de beleidsvoornemens van het rijk af te stemmen.

⁶² *Cultuur als confrontatie* (1999), p. 21.

De nota noemt het opmerkelijk dat nog niet mogelijk is gebleken om de culturele factor in de ruimtelijke ordening een prominente rol te geven.⁶³ Dat is aanleiding om 'culturele planologie' op de agenda te zetten en daarmee oude en nieuwe cultuur een prominente plek te geven bij de inrichting van het land.⁶⁴

Van de schaarste en de overvloed (2000)

In zijn advies over de Cultuurnota stelt de Raad voor Cultuur dat het architectuurbeleid zichtbaar vruchten afwerpt en noemt de grote internationale belangstelling een positieve indicatie. Maar het is voor de Raad nog de vraag of de bouwproductie in termen van architectonische en ruimtelijke kwaliteit succesvol mag heten. Verder zou er nog niet veel voortgang zijn bereikt op het hogere schaalniveau van stedenbouw, infrastructuur en landschapsarchitectuur.⁶⁵

Over de plannen van Architectuur Lokaal voor de komende jaren schrijft de Raad: 'Architectuur Lokaal heeft zich sinds zijn start op voortvarende wijze ontplooid en heeft door zijn enthousiasmerende en deskundige inzet veel teweeg weten te brengen. De instelling vervult een centrale functie voor het architectuurbeleid op lokaal niveau, en daarmee voor het gehele architectuurbeleid en -klimaat. Omgekeerd weerspiegelt de bloei van gemeentelijke activiteiten op het gebied van architectuur en stedenbouw zich in de groei van deze instelling.' De Raad constateert dat Architectuur Lokaal op vele terreinen de pioniersfase voorbij is en inmiddels een positie heeft weten te verwerven in de (culturele) infrastructuur van meer gevestigde instellingen.⁶⁶

Evaluatie architectuurbeleid (2000)

Volgens deze evaluatie⁶⁷ is de ontwikkeling van het Nederlandse architectuurklimaat te verklaren uit tal van factoren, waaronder de ontwikkeling van de economie. Het architectuurbeleid van de Rijksoverheid heeft hierop slechts beperkte invloed. Het beleid probeert aanjager en stimulator te zijn, maar het is zelf ook een weerslag van lopende ontwikkelingen.

De evaluatie is gematigd positief over het architectuurbeleid van gemeenten en projectontwikkelaars. De toegenomen belangstelling voor architectuur in de samenleving heeft ook bij marktpartijen geleid tot meer aandacht voor architectonische kwaliteit, al is dit deels ingegeven door commerciële motieven en derhalve kwetsbaar. Er is uitgesproken kritiek op de moeizame doorwerking van het architectuurbeleid in de landinrichting en de infrastructuur en op de traag op gang komende samenwerking met V&W en LNV in het Platform Architectuurbeleid van het rijk. Drie van de vier op marktpartijen gerichte studies zijn niet uitgevoerd.⁶⁸

Over de stimulering van het opdrachtgeverschap zoals dat is opgedragen aan het Sfa en het NAI wordt opgemerkt: 'Dit voor-nemen is ten dele gerealiseerd. Het Sfa heeft in het kader van de stimulering van lokaal beleid een accent gelegd op de stimulering van opdrachtgevers. De interviews en de documentatie geven aanwijzingen dat dit meer gestalte heeft gekregen richting gemeentelijke opdrachtgevers (mailing, stimulering lokale centra) dan richting marktpartijen.' Uit documentatie en interviews blijkt dat (publieke en private) opdrachtgevers nauwelijks gebruikmaken van de mogelijkheden van het fonds. Het Sfa geeft aan dat in de jaren 1997-1999 één organisatie in de hoedanigheid van opdrachtgever een subsidieaanvraag heeft ingediend. Die is afgewezen.⁶⁹ Bij het Sfa bestaat de indruk dat opdrachtgevers uit andere bronnen voldoende financiering kunnen verwerven en mede daarom geen beroep doen op het Sfa. Mogelijk is ook de omvang van het subsidiebedrag voor hen niet interessant.⁷⁰ Het NAI heeft zich in de jaren vóór de 2^e nota nadrukkelijk gericht op publieke opdrachtgevers. Deze nadruk is nu goeddeels verdwenen ten gunste van een profilering naar een bredere, meer algemeen publiek.⁷¹

Ontwerpen aan Nederland (2001)

De inleiding op de 3^e architectuurnota, voor de periode 2001-2004, stelt dat beide voorgaande nota's onveranderd de onderlegger vormen van nieuwe beleidsinitiatieven. Omdat de recente evaluatie aan het licht heeft gebracht dat vooral de 2^e nota op onderdelen in goede bedoelingen is blijven steken, moet er nu meer aandacht komen voor de concrete doorwerking van het beleid. Daarom krijgt de nota het karakter van een gericht actieprogramma.

De nota herhaalt dat de regering voor grote ruimtelijke opgaven staat en dat het de bedoeling is om ontwerpers een belangrijker rol te geven bij de planvorming. De verwachting is dat zij juist in de verkennende fase, die vooraf gaat aan de uitwerking van het ontwerp, een waardevolle inbreng kunnen hebben. De regering wijst negen Grote Projecten aan om de eigen betrokkenheid bij de herinrichting van Nederland te laten zien. Ieder Groot Project wordt geadopteerd door een bewindspersoon die zich persoonlijk zal inzetten om tot een goed resultaat te komen. Dit past bij de centrale rol die goed opdrachtgeverschap in het Nederlandse architectuurbeleid heeft. Op verzoek van de minister van EZ wordt als tiende Grote Project *Architectuur en bedrijventerreinen* toegevoegd.⁷² In sommige gevallen is directe sturing mogelijk door de Rijksbouwmeester en de interdepartementale stuurgroep architectuurbeleid, bij andere projecten is de rijksinvloed minder direct.⁷³ Uit een formulering als 'In alle gevallen is een stevig

⁶³ Cultuur als confrontatie (1999), p. 16.

⁶⁴ p. 58.

⁶⁵ Van de schaarste en de overvloed (2000), p. 7 e.v.

⁶⁶ Van de schaarste en de overvloed (2000), deel 3, p. 14.

⁶⁷ Research voor Beleid, Evaluatie Architectuurbeleid (2000).

⁶⁸ p. 19.

⁶⁹ Sfa, Beleidsplan 2001-2004, p. 27.

⁷⁰ Voor een goed begrip: het Sfa subsidieert geen bouwplannen. Wel subsidieert het bijvoorbeeld manifestaties, publicaties, studies, architectuurbeleidsplannen.

⁷¹ Evaluatie architectuurbeleid (2000), p. 21

⁷² Voortgangsrapportage van de staatssecretaris OCW, Vergaderjaar 2001-2002, Kamerstuk 27450 nr. 13, 4 maart 2002.

⁷³ In de paragraaf 'De periode 2005-2008' meer informatie over de verschillen tussen de projecten.

bestuurlijk draagvlak bij de andere overheden cruciaal' spreekt nogmaals het besef, dat het rijk het niet alleen voor het zeggen heeft.

De nota heeft een tweede hoofdthema: 'architectuur is een zaak voor iedereen'. Het feit dat iedereen te maken heeft met architectuur onderstreept het maatschappelijk belang ervan. Omgekeerd is het daarom ook zaak, maatschappelijke behoeften te gebruiken als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp. De nota constateert opnieuw dat Nederland internationaal een goede naam heeft in de wereld van de architectuur. Wel wordt daar nu aan toegevoegd dat bij de eigen bevolking sprake is van onvrede over 'de verrommeling' van het land.⁷⁴ Aandacht voor particulier opdrachtgeverschap is, zoals ook in de nota Wonen, een nieuw beleidsgebied.

Financieel groeien de bestedingen voor het architectuurbeleid naar fl. 31 miljoen (ca. € 14 miljoen) per jaar, waarvan ruim fl. 26 miljoen (ca. € 12 miljoen) naar de instellingen gaat. Het NAI ontvangt in deze periode fl. 11,1 miljoen (ca. € 5 miljoen), meer dan het Sfa (fl. 7,3 miljoen, ca. € 3,3 miljoen).⁷⁵ Aan Architectuur Lokaal wordt een structurele subsidie toegezegd van fl. 1,2 miljoen (ca. € 550.000), afkomstig van de ministeries van OCW en VROM. LNV en V&W verstrekken projectbijdragen voor de uitvoering van rijksprojecten.

Mensen, Wensen, Wonen (2000)

De nota Wonen bepleit meer betrokkenheid van particulieren bij de bouw van hun eigen woning. Er wordt een streefgetal van 30% voor nieuw te bouwen woningen in particulier opdrachtgeverschap genoemd. Uitwerking vindt plaats in het Grote Project *Een eigen huis*.

Advies VROM-Raad (2001)

In zijn advies over de 3^e architectuurnota maakt de VROM-Raad duidelijk dat dit advies het terrein van andere adviesraden niet zal betreden. Het gaat de Raad om de vraag wat nodig is voor het realiseren van de grote projecten die de architectuurnota aankondigt. De Raad is positief over de toegenomen verwevenheid van architectuurbeleid en ruimtelijk beleid. Zij beklemtoont dat de rijksoverheid bij de grote projecten betrokken moet zijn en merkt op dat goede architectuur slechts kan ontstaan als er naast een goede architect sprake is van een goede opdrachtgever.

Om de voorbeeldfunctie van het rijk te versterken zou er naast de Rijksbouwmeester een Rijkslandschapsarchitect moeten komen. De Raad kan zich geheel vinden in de doelstellingen van de nota: enerzijds het stimuleren van het publieke debat en van de betrokkenheid bij architectuur en anderzijds het verstevigen van de rol van ontwerpen bij de grote ruimtelijke en architectonische

⁷⁴ In 2007 zullen onder het kabinet Balkende IV de ministers van VROM en LNV de strijd tegen verrommeling tot speerpunt maken in het ruimtelijk beleid van het rijk.

⁷⁵ Volgens Ontwerpen aan Nederland [2000] is het doel van het Sfa bij te dragen aan een hoogwaardige beroepsuitoefening van ontwerpers, opdrachtgevers en bestuurders, p. 121.

opgaven. Volgens de Raad moet bij het architectuurbeleid en het ruimtelijk beleid niet alle heil verwacht worden van de ontwerper en het ontwerp. 'In de jaren negentig zijn er teveel voorbeelden geweest van mooie ontwerpexercities zonder opdrachtgevers en zonder probleemeigenaren.'⁷⁶

Natuur voor mensen, mensen voor natuur (2000)

Deze nota schetst de aanpak van het natuurbeleid voor de komende tien jaar. Gesteld wordt dat natuur en landschap een essentiële bijdrage leveren aan een leefbare en duurzame samenleving. Vanuit dat besef zal de nieuwe nota 'groene' beleidsstukken als het Strategisch Plan van Aanpak Biodiversiteit integreren in het bredere kader van de nota's over ruimtelijke ordening en belvederebeleid. Het nieuwe natuurbeleid verbindt biologie en ecologie met onder meer landschappelijke en cultuurhistorische identiteit. Met deze verbreding wil het kabinet beter recht doen aan de betekenis van natuur voor de samenleving.⁷⁷ Waarom heeft de overheid een verantwoordelijkheid op het gebied van natuur? Het antwoord is, dat de gehele samenleving profiteert van natuur (het is 'een collectief goed'), terwijl natuur niet automatisch via het vrije spel van maatschappelijke krachten tot stand komt of behouden blijft. Maar de overheid wil ook anderen aanspreken op hun verantwoordelijkheid.⁷⁸

De nota noemt het concept van de Ecologische Hoofdstructuur het belangrijkste succes van de afgelopen tien jaar: 'Hoewel volledige realisering pas is voorzien in 2018, is voor het eerst sinds lange tijd weer sprake van een toename van het oppervlak natuurgebieden.'⁷⁹ Die opgaande lijn moet worden voortgezet zodat Nederland in 2020 beschikt over 750.000 hectare aan hoogwaardige natuurgebieden. Dat is nog exclusief de 'natte' natuur. Realiseren van deze doelstelling is geen zaak van het rijk alleen: in het uitvoeringsprogramma is een belangrijke rol weggelegd voor de provincies, terwijl ook maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers hun inbreng zullen moeten hebben.

Om het gemeentelijk landschapsbeleid te stimuleren past de staatssecretaris van LNV in 2001 de subsidieregeling voor landschapontwikkelingsplannen aan. In een toelichting op de regeling geeft zij aan, dat gemeentelijke plannen onder meer gericht moeten zijn op versterking van de identiteit en verscheidenheid van het Nederlandse landschap en de zorg voor de ontwikkeling van het landschap dicht bij de burger en het lokale bestuur moeten brengen.⁸⁰ Architectuur Lokaal voert verschillende programma's uit om gemeenten te stimuleren en te ondersteunen bij het gebruik van deze regeling.

⁷⁶ Advies VROM-Raad, februari 2010, p. 4

⁷⁷ Vanuit een vergelijkbare redenering benadrukt het kabinet de culturele en maatschappelijke betekenis van de gebouwde omgeving. Zo noemt de architectuurnota architectuur 'een zaak voor iedereen' en wordt via de nota Wonen grotere betrokkenheid van burgers bij woningbouw bepleit.

⁷⁸ Natuur voor mensen, mensen voor natuur (2000), p. 9.

⁷⁹ Natuur voor mensen, mensen voor natuur (2000), p.12.

⁸⁰ Inleiding door Staatssecretaris Faber van LNV, Nirov Congres over de ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie, Zwolle, 9 november 2001.

Notie van ruimte, op weg naar de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (2000)

De Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening moest de hoofdlijnen weer-geven van het rijksbeleid inzake wonen, natuur, landschap en waterbeheer, en ook ingaan op bereikbaarheid en economie. Deze Planologische Kernbeslissing (pkb) zou vastleggen waar de komende twintig jaar het grootste deel van de verstedelijking in Nederland kan plaatsvinden. Deze Vijfde Nota is echter nooit vastgesteld, want na enkele kabinetwisselingen is besloten tot het opstellen van een nota Ruimte met andere accenten. Wel heeft een werkgroep van de Tweede Kamer in voorbereiding op de Vijfde Nota een analyse uitgevoerd van het nationale ruimtelijke beleid over de periode 1988-2000, zoals geformuleerd in de Vierde Nota over de ruimtelijke ordening (VINO) en de latere aanvullingen (Vinex en Vinac).

Deze parlementaire terugblik maakt duidelijk dat in de jaren tachtig het nationale ruimtelijk beleid onder invloed staat van een economische crisis die het rijk dwingt om zich te beperken tot wat echt noodzakelijk is. Het terugtreden van de overheid berust echter ook op een ideologische stellingname. Het is niet alleen nodig, maar ook beter als meer via de markt gaat lopen. In het ruimtelijk beleid concentreert het rijk zich op een paar stedelijke regio's die de economie uit het slop moeten halen. Dit gebeurt vanuit een analyse van Nederland als onderdeel van een internationaal economisch systeem met een zowel Europees als mondiaal karakter. Om in deze wereld mee te tellen moet Nederland aantrekkelijk zijn als vestigingsplaats voor bedrijven. Daarvoor zijn goede verbindingen nodig met het buitenland (via o.m. Schiphol en de Rotterdamse haven), maar ook een goede ruimtelijke ordening. Dat laatste wordt vertaald in het streven om de verdere verstedelijking van Nederland te beperken door nieuwe woningbouw te concentreren in de zogenaamde Vinex-locaties. Het is een zaak van rijksbeleid om te bepalen op welke plekken nieuwe wijken kunnen komen, de uitwerking berust bij de andere overheden in samenwerking met marktpartijen. In dezelfde periode wordt ook de basis gelegd voor grote binnenstedelijke ontwikkelingen zoals van de Kop van Zuid in Rotterdam en het Oostelijk Havengebied in Amsterdam.

Achteraf kan worden vastgesteld dat in de periode 1988-2000 de kwaliteit van Nederlandse steden inderdaad fors verbeterd (in termen van openbare ruimte, woningaanbod, voorzieningenniveau). Een duidelijke oorzaak is hiervoor echter niet aan te wijzen. Het gaat om een samenspel van overheidsingrijpen, gunstig economisch tijds en maatschappelijke ontwikkelingen. Ook in andere Europese landen hebben de grote steden in de jaren zeventig te maken met sociale en economische achteruitgang. Ook daar is het tijt gekeerd.⁸¹

⁸¹ Notie van Ruimte (2000), zie o.m. bijlage 2, Het stedelijk knooppunten beleid en het stedelijk vestigingsmilieu in Nederland.

Gemeenten

Jarenlang heeft vooral de PvdA wethouders geleverd voor de portefeuille ruimtelijke ordening. Als Architectuur Lokaal vlak voor de gemeenteraadsverkiezingen in 2002 de lokale bestuurders enquêteert is dat beeld grondig veranderd. Op dat moment zijn de wethouders ruimtelijke ordening als volgt verdeeld over de grootste politieke partijen: 34% CDA, 23% VVD en 20% PvdA. Nog steeds gaan vooral de wethouders ruimtelijke ordening over het lokale architectuurbeleid. Zij geven aan dat over het algemeen het beleid een interne kwestie is, met weinig inbreng van maatschappelijke organisaties en burgers.

Welstand is nu een hoofdthema: als er nog geen welstandsnota is vastgesteld, zal dat op grond van de wijziging van de Woningwet in de komende periode moeten gebeuren. Ook de gemeentelijke beeldkwaliteitplannen zijn een belangrijk discussieonderwerp. Geleidelijk ontstaat op gemeentelijk niveau belangstelling voor de kwaliteit van bedrijventerreinen, het thema belandt in de top 10 van meest geagendeerde agendapunten.

Architectuur Lokaal

Trait-d'Union (1999)

De titel van het beleidsplan 2001-2004 wijst op het onverminderd belang dat Architectuur Lokaal hecht aan haar functie als intermediair, die bruggen slaat 'tussen de culturele en de (commerciële) bouwwereld, tussen opdrachtgevers en ontwerpers, tussen vertegenwoordigers van het lokale architectuurbeleid en het rijk en de provincie, tussen *top down* en *bottom up*'. De missie blijft 'het bevorderen van het culturele opdrachtgeverschap, zowel in de private als in de publieke sector.'⁸² Het beleid blijft gericht op het verder verruimen van het werkterrein van architectuur en stedenbouw met landschapsarchitectuur, het ontwerpen van infrastructurele voorzieningen en ruimtelijke ordening, meer aandacht voor cultuurhistorie en Belvedere, meer aandacht voor openbare ruimte en omgevingsarchitectuur en verder uitbouwen van aandacht voor particulier en privaat opdrachtgeverschap. Naast het bestendigen van de informerende, adviserende en educatieve functie wil Architectuur Lokaal een opiniërende rol in het architectuurdebat ontwikkelen en het internationale netwerk verder uitbouwen. Ook het verder ontwikkelen van het cultureel ondernemerschap is een aandachtspunt.

Net als in de vorige periode verschijnt de architectuurnota nadat de besluitvorming over de cultuurnota heeft plaatsgevonden. Door de omvangrijke taakuitbreiding moet het beleidsplan worden bijgesteld, maar de datum van indiening hiervan bij OCW ligt vóór de datum van de parlementaire behandeling van de architectuurnota. Architectuur Lokaal vraagt uitstel voor de aanpassing van het

⁸² Trait-d'Union, beleidsplan stichting Architectuur Lokaal 2001-2004, 10 december 1999.

beleid en schort de geplande personele uitbreiding op. De verbreding van het werkterrein werkt door in de organisatie. Analoog aan de praktijk, waarbij naast publieke partijen steeds meer anderen een rol spelen, stelt Architectuur Lokaal met instemming van de minister van OCW zijn oorspronkelijke doelstelling bij. Voortaan wordt, naast het stimuleren van het gemeentelijk architectuurbeleid en de kwaliteit van de gebouwde omgeving op gemeentelijk niveau, ook gestreefd naar 'de bevordering van de kwaliteit van het opdrachtgeverschap van alle betrokkenen partijen'. De kwaliteitszetels van VNG en FW in het bestuur worden opgeheven. Om aan de bredere taakstelling te voldoen - waarbij de ministeries van LNV en V&W nu ook structurele bijdragen verstrekken in de vorm van doelsubsidies voor gerichte opdrachten op het beleidsterrein van beide ministeries - wordt het personeelsbestand naar gemiddeld jaarlijks 9 fte uitgebreid.

Het leggen van verbindingen tussen de gemeenten en andere opdrachtgevers komt tot uitdrukking in het onderzoek dat Architectuur Lokaal uitvoert om de selectie van projectontwikkelaars door gemeenten te verbeteren. Dit resulteert in de handleiding *Kompas bij Ontwikkelingscompetities* (2001). In zijn evaluatie van het Convenant Ontwerpwedstrijden in opdracht van OCW, constateert de Erasmus Universiteit dat het eerder uitgebracht *Kompas* voor architectenselecties en het Steunpunt Ontwerpwedstrijden goed functioneren.⁸³ Er wordt een tweede Convenant gesloten voor de periode 2001-2004 waarin *Kompas bij Ontwikkelingscompetities* wordt opgenomen. Het aantal Convenantpartijen wordt uitgebreid tot negen koepels uit de branche en zes ministeries. Conform aanbevelingen van de evaluatie ontwikkelt Architectuur Lokaal het Steunpunt tot een kenniscentrum dat maatwerk levert en er komt een aparte website. Pogingen, te komen tot enige verplichting of keurmerk voor het gebruik van *Kompas* hebben niet tot overeenstemming tussen de belanghebbende partijen geleid. De evaluatie vraagt aandacht voor meervoudige opdrachten in het kader van de EU-Dienstenrichtlijn.

In aansluiting op grote rijksprojecten als *Een Eigen Huis* (voor het stimuleren van particulier opdrachtgeverschap) neemt Architectuur Lokaal initiatieven om gemeenten bij de grote projecten te betrekken en hen te stimuleren bij eigen beleid op dit terrein. *Een Eigen Huis* leidt tot de oprichting van het Informatiecentrum Eigen Bouw ICEB door Architectuur Lokaal, SEV en Vereniging Eigen Huis. Met steun van het Sfa wordt het stimuleringsprogramma uit de architectuurnota *Cultureel Opdrachtgeverschap* ontwikkeld. Dit programma richt zich op zowel gemeentelijke als private opdrachtgevers rond verschillende thema's (wonen en zorg, bedrijventerreinen, naoorlogse wijken). Een vliegende brigade van gezaghebbende

⁸³ Eer en opdracht. Verslag van een onderzoek ten behoeve van de evaluatie van het Convenant Ontwerpwedstrijden, Teunis IJdens, Erasmus Centrum voor Kunst en Cultuurwetenschappen in opdracht van het ministerie van OCW (2001). Zie ook Stegmeijer (2010), p. 55: 'Key figures knowledgeable on the commissioning culture and the organisation of competitions have all noticed an improvement in the selection process and credit Architectuur Lokaal and the Compass specifically or refer to the institutional infrastructure in general'.

opdrachtgevers en ontwerpers gaat in discussie met vertegenwoordigers van sleutelprojecten om succes- en faalfactoren te benoemen. Resultaten worden vastgelegd in een publicatiereeks.

De relaties met V&W en LNV worden geïntensiveerd bij het werk van Architectuur Lokaal met gemeenten die betrokken zijn bij het *Routeontwerp van Snelwegen*, de A12 en de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* en bij het stimuleren van gemeentelijke landschapsontwikkelingsplannen. Architectuur Lokaal legt een directe relatie tussen de rijksoverheid, gemeenten, bewoners en bedrijven door samenwerking met de architectuurcentra langs het traject van de A12, in Gouda, Utrecht en Arnhem. Hiernaast voert Architectuur Lokaal vanaf 2003 de uitvoering van de rijksprijs voor opdrachtgeverschap *De Gouden Piramide* uit op verzoek van de Rijksbouwmeester.

Architectuur Lokaal zet de traditie van de vierjaarlijkse wet-houdersenquête voort. Bij de 3^e manifestatie bij aanvang van de nieuwe gemeenteraadsperiode, *Oost West Thuis Best*, is de opkomst van lokale politieke partijen reden om deze vooraf te laten gaan door een reeks thematische, regionale bijeenkomsten. Een van de conclusies van de slotmanifestatie is, dat het rijk met een nieuwe strategie moet komen om het architectuurbeleid beter af te stemmen op de praktijk van lokale overheden. Verleiden is daarbij het sleutelwoord. Ook wordt vastgesteld dat gemeenten eerst goed moeten nadenken over hun ambities voordat aan ontwerpers wordt gevraagd om een visie te ontwikkelen. De actualiteit van de nieuwe Woningwet (2004) leidt, in vervolg op het eerder uitgevoerde onderzoek naar modernisering van de welstand, tot vervolgcactiviteiten.

Tenslotte nemen in deze periode de internationale activiteiten sterk toe. Architectuur Lokaal is bij de bijeenkomst van het European Forum for Architectural Policies (EFAP) in het NAI in 1997 nog niet betrokken. In deze periode houdt Architectuur Lokaal regelmatig voordrachten over architectuurbeleid bij EFAP congressen elders in Europa.⁸⁴ Dat wordt in meerdere Europese landen een onderwerp van rijksbeleid. In Wenen houdt Architectuur Lokaal een lezing over het Nederlandse architectuurbeleid voor het Parlement van Oostenrijk.

⁸⁴ Tijdens het Finse voorzitterschap van de Europese Unie in 1999 komen de dan 15 lidstaten en Noorwegen overeen 'To create a FORUM, to be a permanent structure of cooperation between the States, to federate and encourage the putting into practice of these recommendations, and to develop and pursue shared goals in the realm of architectural quality'. Het European Forum for Architectural Policies (EFAP) wordt in 2000 opgericht in Portugal. In de aanloop daarnaar vinden bijeenkomsten plaats, zoals tijdens het Nederlandse voorzitterschap in 1997 in het NAI, Rotterdam, onder de noemer 'Architectural Policies in Europe'. Vanuit Nederland nemen nadien Berlage Instituut (tevens bestuurlijk) en Architectuur Lokaal deel aan het EFAP. Zie www.efap-fepa.eu.

De periode 2005 - 2008

Rijksbeleid

Meer dan de som (2004)

De cultuurnota 2005-2008 formuleert drie prioriteiten: minder bureaucratie en meer eigen verantwoordelijkheid, meer samenhang en wisselwerking in het culturele leven, en versterking van de culturele factor in de samenleving. Inhoudelijk blijft er een accent liggen op culturele diversiteit. Geconstateerd wordt dat het cultuurnotasysteem sinds de start in 1998 te bureaucratisch is geworden en te weinig ruimte biedt voor een inhoudelijk gesprek. De nota zet in op een scheiding van cultuurbeleid en instellingenbeleid. Per sector neemt het rijk alleen nog verantwoordelijkheid voor de invulling van een aantal functies in het cultuurbeleid en subsidieert een aantal instellingen voor het uitvoeren van specifieke taken ('basisinfrastructuur' BIS). De nieuwe BIS systematiek maakt onderscheid tussen vier soorten functies voor instellingen: ondersteuning, ontwikkeling, instandhouding en platform. Het principe is dat een instelling ofwel subsidie van het rijk ontvangt, of van een fonds, maar niet van beide.⁸⁵ Voor het eerst is sprake van een bezuiniging op het voor cultuur beschikbare budget. De aangekondigde bezuinigingen moeten vooral door de ondersteunende instellingen worden opgebracht; instellingen die zich niet rechtstreeks met productie van cultuur bezig houden, maar bijvoorbeeld met informatievoorziening en kennisontwikkeling. Organisatorisch wordt in deze periode dus vooral kritisch gekeken naar deze instellingen.

De nota verwijst voor het architectuurbeleid naar het nog te verschijnen Actieprogramma Ruimte en Cultuur en kondigt aan dat dit programma het bestaande architectuurbeleid en belvederebeleid zal bundelen en stroomlijnen. Waarschijnlijk brengt de Raad voor Cultuur om die reden in 2005 een apart advies uit over het architectuurbeleid.⁸⁶

Cultuur, meer dan ooit (2004)

De Raad voor Cultuur noemt het paradoxaal dat het rijk zich terugtrekt uit allerlei onderdelen van het ruimtelijk beleid (van woningbouw tot archeologische opgravingen tot monumentenzorg) terwijl er wel de ambitie is om cultuurbeleid te verbinden met ruimtelijk beleid. Volgens de Raad ontstaat een onduidelijke taakverdeling waarbij niemand eindverantwoordelijk lijkt te zijn.⁸⁷ De Raad heeft het ook over de ambivalente positie van de door het rijk gesubsidieerde instellingen, de spanning tussen hun autonomie en de rol

die zij spelen in het rijksbeleid en de spanning tussen cultureel ondernemerschap en cultuurpolitieke doelstellingen.⁸⁸ In verband met de internationalisering stelt de Raad: 'Het is moeilijk te beoordelen of het actieve rijksbeleid een doorslaggevende rol heeft gespeeld in het onder de (internationale) aandacht brengen van [...] architectuur [...] en de ontwikkeling van het vak.'

Ruimte voor Ontwikkeling (2004)

De uitvoeringsagenda van de nota Ruimte illustreert hoe sterk het architectuurbeleid verweven is met het ruimtelijk beleid van de rijksoverheid. Deze agenda wordt gebruikt om aan te kondigen dat er een Actieprogramma Ruimte en Cultuur komt en dat naast de Rijksbouwmeester een Rijksadviseur voor het landschap wordt benoemd. Beide punten hangen samen met de rol van het rijk bij het omvangrijke uitvoeringsprogramma van de nota Ruimte.⁸⁹ In discussies over de nota Ruimte is er de kritiek dat het rijk door de decentralisatie naar provincies en gemeenten de regie over ruimtelijke ontwikkelingen teveel uit handen geeft. Destijds liet de rijksoverheid echter zien dat het mogelijk is om formele bevoegdheden te delegeren en tegelijk ambitieus in te zetten op de bijdrage van ontwerpers aan de ruimtelijke kwaliteit in Nederland.⁹⁰

Evaluatie Grote Projecten (2004)

Deze evaluatie spitst zich toe op de tien Grote Projecten uit de architectuurnota 2001-2004 om na te gaan of in de komende periode opnieuw met grote projecten gewerkt moet worden en zo, ja om welk soort projecten het moet gaan. Bovendien is de vraag welke ambities, middelen en rollen van het rijk dan geëigend zijn.⁹¹ De evaluatie onderscheidt projecten via de vraag of punten, lijnen, vlakken dan wel concepten in het geding zijn. Bij de punten gaat het om bouwopgaven op gebouwniveau, zoals de modernisering van het Rijksmuseum. Hier is de Rijksbouwmeester in de positie om de klassieke voorbeeldfunctie van het rijk gestalte te geven. De lijnen en de vlakken vertegenwoordigen nieuwe opgaven op het hogere schaalniveau, zoals het Routeontwerp A12, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Reconstructie Zandgebieden. Hier heeft het rijk een rol naast decentrale overheden en andere betrokkenen. Bij de concepten (particulier opdrachtgeverschap, openbare ruimte, bedrijventerreinen) beperkt de rol van het rijk zich in hoofdzaak tot het stimuleren van anderen.

De evaluatie noemt argumenten en prioriteiten bij een eventuele voortzetting van de gekozen benadering en ziet aanleiding tot bijstellingen. Binnen het rijk is behoefte aan verbreding

⁸⁵ Kunst van Leven (2007), p. 39. De 'herijking' van de cultuurnota systematiek wordt uitgewerkt in de nota Verschil maken, september 2005.

⁸⁶ De architectuurnota 2000-2004 had 'het karakter van een actieprogramma', zie Ontwerpen aan Nederland (2000). Voor 2005-2008 komt er geen architectuurnota maar een Actieprogramma.

⁸⁷ Cultuur, meer dan ooit (2004), p. 60.

⁸⁸ p. 67. Zie ook onder hoofdstuk 1.2, Ruimte voor Architectuur, de reactie van Jan Blokker in 1991.

⁸⁹ Hiermee is veel meer geld gemoeid dan met het architectuurbeleid. De begroting van het architectuurbeleid (2002) bedraagt ruim € 14 miljoen. Het stimuleringsbudget Belvedere bedraagt tussen 2004 en 2010 ca. € 46 miljoen. Bij de uitvoering van de nota Ruimte gaat het om miljarden euro's per jaar (zie uitvoeringsagenda nota Ruimte 2004).

⁹⁰ Bijvoorbeeld bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

⁹¹ Evaluatie Grote Projecten, Gideon Consult (2004).

met een departement als VWS dat weliswaar zelf geen zorggebouwen realiseert, maar wel grote invloed heeft op het programma. Het rijk zou zich meer moeten bezinnen op de eigen rol in relatie tot het maatschappelijk middenveld en de markt, en meer verantwoordelijkheid moeten nemen voor het publieke debat en het beschikbaar en hanteerbaar maken van kennis.

Actieprogramma Ruimte en Cultuur, architectuur- en belvederebeleid (2005)

Zoals aangekondigd in de nota Ruimte is dit op uitvoering gerichte programma voor 2005-2008 bedoeld om zowel cultuurhistorie als ontwerp verder te verankeren in het ruimtelijk beleid. Opnieuw is het aantal betrokken bewindslieden uitgebreid. Ditmaal zetten niet vier, maar zeven bewindslieden hun handtekening onder het stuk. Nieuwe partners, naast OCW, VROM, LNV en V&W nu ook EZ, Defensie en BuZa, gaan een rol spelen in een of meer van de voorbeeldprojecten uit het Actieprogramma.

In hun inleiding verklaren de ondertekenaars: 'Inzet is het realiseren van ruimtelijke kwaliteit door integrale versterking van de economische, ecologische en sociaal-culturele waarden. Het Actieprogramma Ruimte en Cultuur richt zich op de culturele waarden: het betrekken van de ontwerpende disciplines bij de ruimtelijke inrichting en een ontwikkelingsgerichte inzet van cultuurhistorie.' In lijn met de eerdere architectuurnota's geven de bewindslieden aan dat zij kwaliteit niet kunnen afdwingen: 'Het Actieprogramma stelt geen nadere verplichtingen, maar wil uitvoerders van het ruimtelijk beleid verleiden tot stevige culturele ambities.' Belangrijke uitvoerders zijn de decentrale overheden: provincies, gemeenten en waterschappen. Zij zijn verantwoordelijk voor de basiskwaliteit van het landschap en het ruimtelijk ontwerp. De uitvoeringsparagraaf van het Actieprogramma heet dan ook *Samen werken aan ruimtelijke kwaliteit*. Het rijk wil in de uitvoering een stimulerende rol spelen, onder meer via het nieuw ingestelde College van Rijksadviseurs (CRA). Als eerste wordt in 2004 de rijksadviseur voor het Landschap benoemd.⁹² Kort daarop volgt ook de benoeming van rijksadviseurs voor het Cultureel Erfgoed en voor de Infrastructuur. Samen met de Rijksbouwmeester adviseert het college over vrijwel alle projecten uit het Actieprogramma.

⁹² De officiële toelichting op de benoeming van de Rijksadviseur voor het Landschap tekent de rolopvatting van het rijk in deze periode. LNV ziet de strategische vernieuwing van het landelijk gebied als een belangrijke ontwerpogave, nu en in de toekomst. De stimulerende en deels regisserende rol van LNV voor het landschap krijgt met de aanstelling van Sijmons extra inhoud. 'De Rijksadviseur voor het Landschap zal de kwaliteitsontwikkeling in het landelijk gebied gaan stimuleren en zal hierover rechtstreeks aan de minister van LNV adviseren. Voor een intensieve samenwerking en collegiale afstemming met Rijksbouwmeester Jo Coenen zal hij worden gestationeerd binnen het Atelier van de Rijksbouwmeester in Den Haag. Zo wordt de landschapsarchitectuur samengebracht met andere ontwerpdisciplines waaronder de architectuur en de stedenbouw. Deze combinatie sluit aan op een ontwikkeling waarbij ontwerpogaven steeds groter en meer integraal van aard worden.' Zie: 'Aanstelling Rijksadviseur voor het Landschap', Persbericht Ministerie LNV, 23 maart 2004.

Het Actieprogramma signaleert dat decentrale overheden vaak hun eigen culturele ambities hebben en dat het rijk hierover met hen convenanten sluit. Zo ontstaat een gesprek over ruimtelijke kwaliteit waarbij de inbreng van decentrale overheden belangrijker wordt naarmate hun verantwoordelijkheid groeit.⁹³ Het eerdere pleidooi voor 'culturele planologie'⁹⁴ als vertrekpunt voor stedenbouw en inrichting van het landschap wordt genuanceerd. Het rijk kiest er nu voor om deze term niet meer te gebruiken; gebleken is dat deze tot verwarring kan leiden. Inhoudelijk is er wel aansluiting tussen de ambities van het rijk en de programma's voor culturele planologie die de provincies en veel gemeenten hebben ontwikkeld.

Centraal in het Actieprogramma staan voorbeeldprojecten van het rijk zelf, maar het rijk vindt het ook nu belangrijk om anderen te stimuleren en te faciliteren omdat veel ruimtelijke opgaven door anderen dan het rijk worden gerealiseerd. Daarmee sluit het Actieprogramma aan bij de gedachtegang uit de eerdere architectuurnota's. De grote ruimtelijke dynamiek van Nederland, de traditie van maakbaarheid en de koppeling van cultuurhistorie aan actuele ontwerpogaven blijven bepalend voor het beleid om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Opnieuw gaat het over de noodzaak om culturele argumenten te laten doorklinken in de ruimtelijke ordening. En opnieuw heeft het rijk hiervoor het stimuleren van ontwerpend onderzoek en van goed opdrachtgeverschap op het programma staan. Ook het stimuleren van betrokkenheid vanuit de bevolking wordt opnieuw als verantwoordelijkheid van het rijk gezien.

In de passages over opdrachtgeverschap klinkt het besef door van maatschappelijke veranderingen zoals de verminderde kracht van het publiek opdrachtgeverschap, de groei bij woningcorporaties en projectontwikkelaars en het toegenomen belang van gebiedsontwikkeling in publiek-private samenwerking. Het programma geeft aan, dat de structuurvisie uit de nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening een krachtige impuls kan worden voor het opdrachtgeverschap van provincies en gemeenten.

De tekst verwijst naar evaluaties waaruit blijkt dat er meer duidelijkheid moet komen over het eigen opdrachtgeverschap van het rijk. Om die reden wordt bij de voorbeeldprojecten zo concreet mogelijk aangegeven wat de rol van het rijk is.

Het financiële gedeelte van het programma is minder uitgewerkt dan in voorgaande nota's. Nieuw zijn de Investeringsbudgetten voor Stedelijke Vernieuwing (ISV) en voor het Landelijk gebied (ILG). Dit zijn rijksbudgetten waarmee decentrale overheden fysieke maatregelen kunnen bekostigen. Daarbinnen is nu ook een deel gereserveerd voor het betrekken van cultuur(historie).

Bijlage 1 van het Actieprogramma is gewijd aan lessen uit recent architectuur- en belvederebeleid voor zover die betrekking hebben op de Grote Projecten. De tekst schetst ruimtelijke veranderingen in de afgelopen 150 jaar op basis van de Nederlandse bijdrage aan de Architectuur Biënnale in Venetië. Daarbij komt het eerder gevoerde beleid aan de orde. De keuze om binnen

⁹³ Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005), p. 64.

⁹⁴ Zie Cultuur als confrontatie (1999).

het Actieprogramma een onafhankelijk kwaliteitsoordeel over resultaten mogelijk te maken is te lezen als een impliciete kritiek op de voordien gevolgde werkwijze. Hetzelfde kan gelden voor de beslissing om nu alleen concrete uitvoeringsprojecten te selecteren en geen thematische projecten zoals in de voorafgaande periode.⁹⁵

Het Actieprogramma merkt op: 'Het feit dat vele ruimtelijke opgaven gerealiseerd worden in (publiekprivate) samenwerking of door andere partijen dan het rijk, vereist een stimulerend en faciliterend beleid en de ontwikkeling van overdracht en kennis.'⁹⁶ Over het werk van Architectuur Lokaal wordt gesteld: 'Het rijk is van mening dat de kracht van Architectuur Lokaal ligt in haar werk ten behoeve van het regionale en lokale niveau.'⁹⁷

De Raad voor Cultuur over het Actieprogramma Ruimte voor Cultuur (2005)

Het Actieprogramma ontbeert volgens de Raad een visie op architectuur; het beleid van de rijksoverheid is niet meer dan een optelsom van reeds lopende rijksprojecten ingekaderd in doelstellingen van een ander beleidsterrein, namelijk de nota Ruimte.⁹⁸ Er is geen sprake meer van een expliciet geformuleerd cultuurbeleid over architectuur. Hierdoor dreigt het rijksbeleid terug te vallen naar de situatie van voor de verschijning van de 1^e architectuurnota (1991), toen er sprake was van een gefragmenteerd, incidenteel en onsamenhangend beleid.

De Raad ziet het als verworvenheid van het architectuurbeleid dat ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving niet meer uitsluitend worden gebaseerd op economische afwegingen, maar dat ook maatschappelijke en culturele factoren een rol spelen. En dat architectuur wordt opgevat als een samenwerkingsproces tussen opdrachtgevers, ontwerpers en gebruikers.

De Raad stelt, in lijn met zijn advies over de cultuurnota *Meer dan de som*, dat het Actieprogramma een versmalling betekent van het sinds 1992 gevoerde beleid omdat de uitvoering van rijksprojecten centraal komt te staan. Daarmee komt de onafhankelijke rol van de architectuurinstellingen in het gedrang, omdat volgens de Raad 'het Actieprogramma deze instellingen positioneert als uitvoerders van het rijksbeleid waarbij de rijksfinanciering vooral gebaseerd [is] op ondersteunende taken bij de uitvoering van de door het rijk geformuleerde acties.'⁹⁹ De instellingen zouden daardoor minder in staat zijn een onafhankelijk tegenwicht te bieden tegen economische en politieke belangen. Hiermee is de Raad kritischer over de verwevenheid tussen architectuurbeleid en ruimtelijk beleid dan de VROM-Raad in 2001 was - en enigszins in tegenspraak met het eigen advies uit 1996.

De Raad verwijst met kennelijke instemming naar kritische conclusies uit de evaluatie van de Grote Projecten, waarin is

aangegeven dat het rijk zijn voorbeeldrol niet altijd heeft kunnen waarmaken door het ontbreken van een integrale aanpak en visie op cultureel opdrachtgeverschap en het beperkt sturende vermogen van een terugtrekkende overheid.¹⁰⁰

Over Architectuur Lokaal schetst de Raad het volgende beeld: 'De afgelopen jaren is het takenpakket van Architectuur Lokaal sterk verbreed. De instelling is zich in toenemende mate gaan richten op de uitvoering van projecten, veelal in opdracht van de rijksoverheid. Architectuur Lokaal is er dankzij deze opdrachten in geslaagd alternatieve financieringsbronnen aan te boren, haar organisatie verder te professionaliseren en tot het hart van de beleidspraktijk van de Nederlandse rijksoverheid door te dringen.'¹⁰¹ Volgens de Raad staat de ondernemende attitude van Architectuur Lokaal op gespannen voet met de oorspronkelijke doelstellingen en kerntaken. Dit leidt tot een negatief advies over de subsidieaanvraag van Architectuur Lokaal. In september 2004 bericht de staatssecretaris van OCW dat zij desondanks en mede op grond van het positieve oordeel van de andere in het architectuurbeleid deelnemende ministeries, toch subsidie aan Architectuur Lokaal toekent voor de periode 2005-2008.

Reactie OCW op het advies van de Raad voor Cultuur over Architectuur Lokaal

Architectuur Lokaal ziet zich bij de start van de nieuwe periode verstrikt in een principiële discussie tussen rijksoverheid en Raad voor Cultuur. Het raadsadvies over het vorige beleidsplan was positief, maar het beleidsplan moest daarna worden aangepast omdat de besluitvorming over de architectuurnota pas tijdens de beleidsperiode plaatsvond. De aanpassing diende te beantwoorden aan de voornemens van het architectuurbeleid over, voorheen ook door de Raad gewenste, verbreding van het integrale werkterrein, en aan de eisen van het rijk om meer eigen inkomsten te genereren ('cultureel ondernemerschap'). Daarbij gold geen beperking ten aanzien van de opdrachtgevers. Nu de Raad op de vorige beleidsperiode terugkijkt vindt zij dat Architectuur Lokaal teveel projecten heeft gedaan voor het rijk, terwijl het rijk daarover juist tevreden is.¹⁰² De minister van OCW schrijft aan Architectuur Lokaal: 'U vervult een waardevolle rol met betrekking tot de inbedding van het culturele aspect in publiek en privaat opdrachtgeverschap, waarbij u zich op verschillende verschijningsvormen van de publieke ruimte richt. Van de kennis- en informatietaak, één van uw kerntaken, heb ik met belangstelling kennisgenomen. Ik heb ook waardering voor uw coördinerende rol in het overleg van de landelijke architectuurcentra en de activiteiten voor het Steunpunt Ontwerpwedstrijden, waarbij u zich niet alleen informatieloket, maar ook geïnspireerde betrokkene toont.' De minister ervaart het verwerven van directe inkomsten als zeer positief. 'Het verschaft u

⁹⁵ Cultuur als confrontatie (1999), p. 27.

⁹⁶ p. 32.

⁹⁷ p. 71.

⁹⁸ Raad voor Cultuur (17 mei 2005).

⁹⁹ Raad voor Cultuur (17 mei 2005), p. 4.

¹⁰⁰ Evaluatie Grote Projecten (2004).

¹⁰¹ Advies Raad voor Cultuur d.d. 19 april 2004.

¹⁰² Brief OCW, 8 augustus 2006, kenm. BK/BO/2006/26345.

bovendien meer beleidsvrijheid, wat ik ook van belang acht'.¹⁰³

In 2005-2008 verloopt de besluitvorming over cultuur- en architectuurbeleid wederom niet synchroon. OCW bericht tussen-tijds: 'De verschijning van het Actieprogramma valt ongeveer samen met de deadline voor het inleveren van de subsidieaanvraag 2006-2008 [...]. Dit betekent dat in de tekst van het Actieprogramma niet concreet op de onderliggende beleidsprogramma's kan worden ingegaan. Per instelling wordt [...] aangegeven op welke in het Actieprogramma geagendeerde onderwerpen de nadere samenwerking tussen rijk en instelling vorm zou kunnen krijgen'. In deze brief noemt OCW alleen voor Architectuur Lokaal taken ter stimulering van het opdrachtgeverschap. 'Ter bevordering van de kwaliteit van de gebouwde omgeving fungeert Architectuur Lokaal als een onafhankelijk kennis- en informatiecentrum voor gemeenten, marktpartijen en particulieren'.¹⁰⁴ Genoemd worden de coördinatie van de lokale architectuurcentra, het ICEB voor particulier opdrachtgeverschap en het Steunpunt Ontwerpwedstrijden.

De ministers van OCW en VROM zetten de subsidiëring aan Architectuur Lokaal in 2005-2008 voort in het kader van het nog vast te stellen Actieprogramma onder de noemer 'projectsubsidie'.¹⁰⁵ Dit mag niet belemmerend zijn voor de door Architectuur Lokaal uit te voeren werkzaamheden. In lijn met de aangekondigde bezuinigingen op de ondersteunende instellingen in de cultuursector verlaagt OCW de bijdrage met ongeveer een kwart ten opzichte van de voorgaande jaren. De VROM bijdrage blijft gelijk.

Ondanks het raadsadvies zet het rijk de samenwerking met Architectuur Lokaal voort bij de uitvoering van rijksprojecten in het kader van het Actieprogramma. Onder coördinatie van OCW zal overleg plaatsvinden over incidenteel uit te voeren projecten, bijvoorbeeld bij de stedelijke herstructureringsopgave en landschapsontwikkelingsplannen. Ook LNV en V&W handhaven de werkrelatie met Architectuur Lokaal maar benadrukken sterker dan voorheen dat er sprake zal zijn van projectsubsidies en niet meer van een instellingssubsidie. De inzet van Architectuur Lokaal bij beleidsopdrachten van het rijk die in het vooruitzicht wordt gesteld, wordt uitgebreid met het ministerie van EZ.¹⁰⁶

Gemeenten

Wanneer Architectuur Lokaal in 2006 de vertrekkende wethouders enquêteert zien zij terug op een periode met belangrijke wetswijzigingen. In 2002 is de Wet Dualisering Gemeentebestuur ingevoerd met als gevolg een grotere scheiding tussen gemeentebestuur en gemeenteraad. In 2004 verandert de welstandsregeling in de Woningwet. B&W mogen sindsdien bouwaan-

vragen alleen toetsen aan criteria die zijn geformuleerd in een door de gemeenteraad vastgestelde welstandsnota. Het verbaast daarom niet, dat welstand ook in deze periode het meest besproken onderwerp is in gemeentelijke discussies over architectuurbeleid. Vooralsnog zien de wethouders weinig invloed van de dualisering op deze discussies.

Voor de toekomst tekent zich een verschuiving af, waarbij het gemeentebestuur minder als uitvoerder en meer als regisseur bij ruimtelijke projecten betrokken is. Immers er is in deze periode niet alleen dynamiek binnen de overheid, maar ook een groeiende invloed van marktpartijen en woningcorporaties als (mede)-opdrachtgever bij gebiedsontwikkeling.

Architectuur Lokaal

Om de gebouwde cultuur (2003)

In dit beleidsplan 2004-2008 geeft Architectuur Lokaal aan te willen bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van Nederland door het bevorderen van het cultureel opdrachtgeverschap op alle terreinen, dus zowel publiek als privaat, zowel professioneel als incidenteel. Bij cultureel opdrachtgeverschap gaat het er volgens Architectuur Lokaal om, dat er aandacht is voor culturele factoren naast de - veel meer gebruikelijke - financiële, technische en gebruiksfactoren. Culturele factoren zijn onder andere: een weloverwogen architectenselectie en/of de keuze voor een bepaalde architectonische taal, het onderzoeken van de *genius loci* en van de verhouding van een project tot de omgeving tot het uitvoeren van een brede oriëntatie in de voorfase van een project (survey) en het wegen van de historische factor, reflectie op de relatie tussen functie en vorm en op de gewenste zeggingskracht van het ontwerp, het respect voor de autonome, vakinhoudelijke inbreng van de ontwerper en het betrekken van andere vormen van kunst en cultuur. Het beleidsplan schetst verder thema's die volgens Architectuur Lokaal in de komende periode op de agenda moeten staan en waar de organisatie een bijdrage wil leveren. Het gaat om een breed scala van onderwerpen, uiteenlopend van wonen tot landschap en van bedrijventerreinen tot ontwikkelingscompetities.

Gedurende 2005 is er onduidelijkheid over de voorwaarden waaronder de werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd. Daarom voert Architectuur Lokaal een reorganisatie door en brengt het personeelsbestand met een derde terug. In 2006 constateren OCW en VROM dat het werk van Architectuur Lokaal aansluit op de uitgangspunten van het Actieprogramma ten aanzien van (1) het versterken van de culturele factor in de ruimtelijke ordening door vroegtijdige inbreng van ontwerp bij actuele ruimtelijke opgaven en investeringen en zo effect sorteren bij concrete beslissingen over de verbouwing van Nederland, (2) het stimuleren van een integrale benadering en samenwerking tussen de disciplines cultuurhistorie, architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur, (3) het mede faciliteren van goed opdrachtgeverschap en integrale planontwikkeling bij decentrale overheden en markt-

¹⁰³ Brief OCW, 9 november 2006, kenm. DK/BO/2006/428051.

¹⁰⁴ 'Het Sfa is gericht is op ontwerpende disciplines en op het overdragen van de betekenis daarvan op een breed publiek', Brief OCW, 16 maart 2005, kenm. DCE/05/11888.

¹⁰⁵ Brief OCW, 21 september 2004, kenm. BK/BO/04/44980.

¹⁰⁶ Jaarverslag Architectuur Lokaal 2005.

partijen als belangrijkste uitvoerder van ruimtelijk beleid, en (4) het bevorderen van internationale oriëntatie en samenwerking bij de uitvoering van het Actieprogramma.¹⁰⁷ Architectuur Lokaal geeft aan bij welke acties uit het Actieprogramma inzet wordt of kan worden geleverd. Over de separate projectbudgetten voor de uitvoering zijn nog geen garanties.¹⁰⁸

In deze periode lijkt de expansie bij projectontwikkelaars en woningcorporaties onstuitbaar. Veel ontwerp bureaus draaien goed en gemeenten verdienen aan het uitgeven van bouwgrond. De vaste, vierjaarlijkse enquête wordt in 2006 weer gehouden als voorbereiding op de eveneens vierjaarlijkse landelijke manifestatie voor nieuwe raadsleden en wethouders. Architectuur Lokaal ziet deze manifestatie vanuit zijn rol als bruggenbouwer ook als gelegenheid om hen kennis te laten maken met de partners die zij daarbij nodig zullen hebben: ontwerpers, ontwikkelaars, woningcorporaties en architectuurinstellingen. Gezien de beperkte eigen middelen is het altijd lastig om een grote manifestatie als deze gefinancierd te krijgen, maar dit jaar is er bij de marktpartijen volop belangstelling om als sponsor op te treden voor de manifestatie *BOOST! impuls voor publiek opdrachtgeverschap*. Er nemen honderden mensen aan deel. Architectuur Lokaal is als onafhankelijke intermediair een 'onverdachte gastheer' voor lokale overheid, ontwerpers en marktpartijen.¹⁰⁹

De aandacht voor het Steunpunt bij de brancheorganisaties van ontwikkelaars en ontwerpers en bij de zes betrokken ministeries schuift in de hoogconjunctuur naar de achtergrond. Het 2^e Convenant is afgelopen en iedereen heeft voldoende werk. Architectuur Lokaal probeert de partijen bijeen te houden, maar er is geen belangstelling voor nieuwe afspraken. Toch voorziet zij dat de invoering van het Besluit Aanbestedingsregels Overheidsopdrachten (BAO 2005) in relatie tot de Europese regelgeving problemen zal gaan opleveren. In zijn evaluatie voor OCW had de Erasmus Universiteit daar eerder ook op gewezen.¹¹⁰ Gezien de omvang van de te verwachten problematiek bij gemeenten en voor ontwerpers investeert Architectuur Lokaal in de ontwikkeling van een nieuw digitaal systeem voor het aanbesteden van architectuuropdrachten. In 2008 barst de bom. De eerste tekenen van de economische recessie dienen zich aan. Aanbestedingen mislukken, er wordt veel kapitaal van zowel opdrachtgevers als opdrachtnemers verspild. Architectuur Lokaal houdt een enquête over de problemen en organiseert in afstemming met de Rijksbouwmeester een eerste EU Aanbestedingendag, waarbij ook VNG en BNA weer aanhaken. Dat wordt een heftige bijeenkomst.

De onrust dringt door tot de Tweede Kamer. De minister van OCW: 'Op basis van de uitkomsten van dit debat moeten wij beoordelen of [...] ontwerprijvragen een meer verplichtend karakter

moeten krijgen.¹¹¹ De minister van VROM: 'Via een leidraad en een actieve rol van de Rijksbouwmeester willen wij er zorg voor dragen dat andere opdrachtgevers [dan de rijksoverheid, red.] beter inzien wat de mogelijkheden zijn. [...] In het voorjaar willen wij een leidraad hebben waaruit blijkt dat er meer mogelijk is en waarin meer informatie wordt gegeven over die mogelijkheden.'¹¹² Als gevolg hiervan vinden de partijen elkaar weer in de Regiegroep die de Rijksbouwmeester hiertoe opricht bij de EU Aanbestedingendag en zet Architectuur Lokaal de realisatie van *Kompas light* door.

Hiernaast werkt Architectuur Lokaal samen met het rijk aan de uitvoering van projecten in het kader van het Actieprogramma met de prijsvraag ter verbetering van de architectuur van bedrijven-terreinen (EZ), de projecten Greenports en *Er komt iets van de grond*, over landschapscöördinatoren en kwaliteitsteams (LNV), de jaarlijkse uitvoering van de Gouden Piramide (VROM), het Informatiecentrum Eigen Bouw ICEB (OCW) en het Routeontwerp A27 (V&W). Hiernaast worden opdrachten voor gemeenten en marktpartijen uitgevoerd, onder meer voor de uitvoering van prijsvragen. Architectuur Lokaal en de lokale architectuurcentra heroriënteren zich op het Overleg Lokale Architectuurcentra OLA. Er vonden sinds 1993 meer dan 60 bijeenkomsten plaats in het land en Architectuur Lokaal organiseerde zeven buitenlandse studiereizen. Gezamenlijk wordt afgesproken dat het initiatief voor bijeenkomsten niet meer alleen van Architectuur Lokaal zal uitgaan. Sindsdien worden thematische bijeenkomsten georganiseerd en is sprake van structurele, individuele samenwerking. Met de architectuurcentra houdt Architectuur Lokaal een bijzondere band. Hiernaast wordt het netwerk van de stadsarchitecten en provinciaal bouwmeester hernieuwd en vinden de eerste bijeenkomsten met jonge politici, ontwerpers en opdrachtgevers plaats. Met LNV en de Schots Bouwmeester wordt een internationale uitwisseling over landschapontwikkeling georganiseerd in het kader van het *Panorama Europe* programma van Architectuur Lokaal.

De periode 2009 - 2012

Rijksbeleid

Kunst van Leven (2007)

In zijn uitgangspuntennotitie voor het cultuurbeleid 2009-2012 zet de minister van OCW uiteen waarom de overheid cultuur subsidieert. 'Het is goed de argumenten hiervoor eens op een rij te zetten. In de eerste plaats is er het argument van het collectief goed. Een voorbeeld uit de kunsten is een beeld in een park. Iedereen kan ervan genieten, maar je kunt mensen die er langs

¹⁰⁷ Brief OCW 3 april 2006, kenm. BK/BO/14788.

¹⁰⁸ Jaarverslag Architectuur Lokaal 2005.

¹⁰⁹ Volgens de sponsors van BOOST!

¹¹⁰ Eer en opdracht (2001).

¹¹¹ Architectuur en Ruimtelijke Ordening. Verslag algemeen overleg 8 oktober 2008, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 2008-2009, Kamerstuk 31535 nr.3, vastgesteld 18 november 2008, p. 18.

¹¹² Verslag Algemeen Overleg, Tweede Kamer, 8 oktober 2008, p. 26.

lopen niet elke keer vragen er iets voor te betalen. Daarom springt de overheid bij. In de tweede plaats is er het argument van externe effecten. Musea en theaters hebben een positief effect op de horeca in een wijk of op winkeliers in een gemeente. Ook trots, internationale uitstraling en de bijdrage van culturele voorzieningen aan het toerisme zijn voor de overheid een reden om kunst te steunen. In de derde plaats is er het argument van het *merit good*, iets waarvan het gunstig wordt geacht dat mensen er toegang toe krijgen. De meeste mensen vinden het een goed idee dat kinderen gestimuleerd worden om theater en musea te bezoeken of serieuze boeken te lezen. Voor volwassenen bestaat het klassieke ideaal van de volksverheffing door kunst. In de vierde plaats is er het conserveringsargument. Het kan van belang zijn om vormen van kunst en erfgoed die wellicht nu niet erg in trek zijn voor toekomstige generaties te bewaren.¹¹³ De minister wijst erop dat vergelijkbare argumenten de basis vormen voor de betrokkenheid van de overheid bij de wetenschap. Een andere parallel: in zowel cultuur als wetenschap spelen vakgenoten een belangrijke rol bij de beoordeling van subsidieverzoeken.

Thema's voor het cultuurbeleid in de periode 2009-2012 zijn: excellentie (ontwikkeling van toptalent), innovatie en e-cultuur, participatie, Mooier Nederland (door ambitieus architectuurbeleid en modernisering van de monumentenzorg) en een sterke cultuursector die stevig op eigen benen staat en verankerd is in de maatschappij. Het kabinet stelt hiervoor € 100 miljoen extra beschikbaar.

Bij de uitwerking van het thema Mooier Nederland komt de paradox naar voren dat Nederlandse ontwerpers internationaal befaamd zijn, terwijl burgers het gevoel hebben dat de kwaliteit van hun leefomgeving achteruit gaat. Dat is aanleiding om de inrichting van Nederland weer nadrukkelijk ook als culturele opgave aan te pakken. De beoogde kwaliteit moet ook op regionaal en lokaal niveau worden waargemaakt in een samenspel van opdrachtgevers, ontwikkelaars, ontwerpers en gebruikers. Binnen het architectuurbeleid zullen zowel talentontwikkeling als participatie speerpunten zijn. De culturele inbreng bij de inrichting van Nederland zal verder worden gestimuleerd door modernisering van de monumentenzorg. In de architectuursector wordt het NAI aangewezen als het sectorinstituut.

Innoveren, Participeren (2007)

De Raad voor Cultuur heeft het in zijn reactie op *Kunst van Leven* over een groeiende kloof tussen wat maatschappelijk gewenst is en wat er gebeurt in de ruimtelijke vakdisciplines. Verder is men net als in 2005 kritisch over de koers die het rijk insloeg met het Actieprogramma Ruimte en Cultuur ('architectuurbeleid versmald tot procesmanagement en financieel beheer'). Opnieuw vindt de Raad dat instellingen zich van hun oorspronkelijke doelstelling verwijderen, maar constateert dat Architectuur Lokaal in de BIS

¹¹³ Kunst van Leven, uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2009-2012 (2007).

opnieuw een wezenlijke rol kan vervullen 'mits ze terugkeert naar haar oorspronkelijke doelstelling (het stimuleren, informeren en ondersteunen van cultureel opdrachtgeverschap, in het bijzonder op lokaal niveau) en haar werkzaamheden in relatie tot de lokale architectuurcentra opnieuw definieert.'¹¹⁴ De Raad noemt de vierjarige manifestatie voor wethouders *BOOST!* als goed voorbeeld voor de ondersteuning van lokaal opdrachtgeverschap en adviseert om de wedstrijdcultuur in Nederland te blijven stimuleren.

Visie Architectuurbeleid 2008+ (2006)

Het College van Rijksadviseurs (CRA) geeft in de paragraaf 'Positionering en precisering van het architectuurbeleid' een kort historisch overzicht.¹¹⁵ Het CRA wijst op nadelen van de verbreding van het architectuurbeleid: de vermenging van instrumenten op verschillende schaalniveaus heeft tot verwarring geleid en de basis van de 1^e nota, de kwaliteit van het object, is uit zicht geraakt. Bovendien is het ontwerp belast met irreële ambities en verwachtingen. Zelf zou het rijk er niet in geslaagd zijn het eigen opdrachtgeverschap goed te organiseren en geen oplossing hebben gevonden voor het complexe karakter van opdrachtgeverschap op verschillende schaalniveaus. In de toekomst zou het architectuurbeleid zich duidelijker moeten positioneren ten opzichte van het algemene ruimtelijke beleid, het landschapsbeleid, cultureel erfgoed en het mobiliteitsbeleid. Daarbij moet worden gekozen voor een duidelijke cultuurpolitieke invalshoek.

Het CRA pleit voor een hernieuwde voortzetting van het architectuurbeleid, voor het 'inspireren en uitdagen van alle soorten opdrachtgevers: corporaties, projectontwikkelaars, het maatschappelijk middenveld, particulieren, maar ook de overheid (provincies, gemeenten [...]).'¹¹⁶ Het CRA benadrukt onder meer de systeemverantwoordelijkheid van het rijk en adviseert tot een heroriëntatie op de basis en 'ziet (...) ook na 2008 een rol weggelegd voor Architectuur Lokaal. Wel zal de taakstelling opnieuw geformuleerd moeten worden. Daarbij zou Architectuur Lokaal zich specifiek kunnen richten op het stimulerend vormgeven van de allianties tussen opdrachtgevers en ontwerpers. Daarnaast blijft een rol weggelegd voor het stimuleren van het lokale architectuurklimaat. Hierin heeft Architectuur Lokaal een meerwaarde naast de lokale architectuurcentra, bijvoorbeeld in de bundeling van lokale thematiek die vervolgens centraal op de agenda kan worden gezet.'¹¹⁷

Een cultuur van ontwerpen, Visie architectuur en ruimte (2008)

Na het Actieprogramma komt weer een nota. Deze 4^e architectuurnota opent met de paradox dat Nederland internationaal hoog staat aangeschreven als ontwerpland, terwijl in Nederland zelf de

¹¹⁴ Innoveren, Participeren. Advies agenda cultuurbeleid & culturele basisinfrastructuur, Raad voor Cultuur, maart 2007.

¹¹⁵ p. 15 e.v.

¹¹⁶ Visie Architectuurbeleid 2008+ (2006).

¹¹⁷ Visie Architectuurbeleid 2008+ (2006).

onvrede over de verrommeling toeneemt. Dit was twee nota's eerder ook gesignaleerd, maar in het Kabinet Balkende IV stellen de bewindslieden van zowel VROM als LNV het thema van de verrommeling nadrukkelijker aan de orde.

Ook deze nota stelt dat het nodig is om te komen tot een structurele versterking van de architectuur en het ruimtelijk ontwerp in de inrichting van Nederland, om te beginnen bij rijksprojecten en -programma's. Het ontwerp bij overheidsopdrachten, en als gevolg daarvan, ontwerpend onderzoek krijgen veel aandacht. Het beleid legt nieuwe accenten op het versterken van stedenbouw en regionaal ontwerp en op herbestemming en herontwikkeling. Het particulier opdrachtgeverschap, een van de grote projecten uit de nota 2001-2004, krijgt een nieuwe impuls met de aankondiging van een Laboratorium Particulier Opdrachtgeverschap. Verder is er voor het eerst sinds 1992 weer aandacht voor de invloed van Europese regelgeving op het architectuurklimaat. Uit kringen van ontwerpers ontstaan klachten over onnodige barrières bij selectieprocedures. De nota kondigt aan dat de Rijksbouwmeester in kaart zal brengen hoe opdrachtgevers beter gebruik kunnen maken van de regels.

In de maand dat deze nota verschijnt, september 2008, gaat de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers failliet. Daarmee begint de ernst van de financiële crisis zich af te tekenen, maar de gevolgen voor Nederland zijn dan nog niet duidelijk. De omslag in het economische en politieke klimaat begint later. De rijksoverheid gaat met het aantreden van het kabinet Rutte fors bezuinigen. Het programma Mooi Nederland wordt beëindigd, de investeringen in de EHS stopgezet. De cultuursector, waarvan ook de architectuurinstellingen deel uitmaken, moet zich voorbereiden op een aanzienlijke verlaging van de rijksbijdragen, die vooral na 2012 zal ingaan. In de wereld van bouw en ontwerp bestaat al langer het gevoel dat de wereld fundamenteel verandert.

Het rijk ziet een verantwoordelijkheid voor de instroom van jong talent. Nadat de financiële crisis hard heeft toegeslagen in de architectenbranche, start de Rijksbouwmeester het programma *Nederland wordt anders* om jonge architecten te betrekken bij ontwerpend onderzoek.

Tenslotte stimuleert het rijk het scheppen van waarborgen voor vakbekwame beroepsuitoefening voor ontwerpers evenals consumentenbescherming via de wet op de architectentitel (WAT, 2010), die na lange discussie is vastgesteld overeenkomstig de Europese richtlijnen voor ontwerpers is. De nieuwe wet verplicht een beroepservaringsperiode van twee jaar voor aankomende stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, architecten en interieurarchitecten. Onder de noemer *De Beroepservaring* voorziet de stichting Beroepservaring, waarin de Rijksgebouwendienst participeert, in een praktijkgericht programma dat aansluit op de reguliere opleidingen. Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) is vanuit het beleid voor 'groen onderwijs' betrokken bij opleidingen voor tuin- en landschapsarchitectuur.

Structuurvisie Randstad 2040 (2008)

Achtereenvolgende architectuurnota's bepleiten om het ruimtelijk ontwerp een belangrijke rol te geven in de voorbereiding van beslissingen over de inrichting van Nederland. De Structuurvisie Randstad 2040 koppelt korte termijnacties waarbij het rijk samenwerkt met gemeenten, provincies en stadsregio's aan praktijkagenda's voor de lange termijn.¹¹⁸ In de voorbereiding op de visie wordt onderzocht hoe opgaven op het gebied van woningbouw, werkgelegenheid, bereikbaarheid en milieu kunnen worden gecombineerd in een strategie om de concurrentiepositie van de Randstad op een duurzame manier te versterken. Het rijk stelt de visie op in nauwe samenwerking met regionale overheden, gemeenten en provincies en er wordt een dialoog gevoerd met burgers, marktpartijen en maatschappelijke organisaties. Het beeld over de mogelijke scenario's ontstaat grotendeels in ontwerpateliers, waarbij teams van ontwerpers verschillende toekomstvisies verkennen. Door deze vervolgens met elkaar te vergelijken, wordt de opgave over de volle breedte verkend. Het is niet de taak van de ontwerpers om een definitief toekomstplan te maken, maar om inzicht te scheppen in varianten.¹¹⁹

Landbouwontwikkelingsgebieden in beeld (2010)

De varkenspest van 1997 was aanleiding voor een discussie over de toekomst van de intensieve veehouderij en het bijbehorende agrarische landschap. De 'reconstructie van de zandgebieden' waar veel varkenshouderijen gevestigd zijn, werd een van de Grote Projecten uit de architectuurnota 2001-2004. De Rijksadviseur voor het Landschap heeft in kaart laten brengen wat er is gebeurd in de landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) waar een betere landschappelijke inpassing van agrarische bedrijven gestalte zou moeten krijgen.¹²⁰ Dat was destijds een heel concrete invulling van het streven om de ruimtelijke kwaliteit van het land te verbeteren. De evaluatie van de Grote Projecten uit 2004 had er al op gewezen dat het rijk er bij dit project voor koos om culturele ambitie te koppelen aan een project waar dat van zichzelf niet in zat, terwijl het rijk alleen zijdelings betrokken was en geen middelen had om kwaliteit af te dwingen.¹²¹

In 2010 zijn de beoogde resultaten nog niet behaald. De Rijksadviseur is positiever over de vermindering van stankoverlast dan over ruimtelijke verbeteringen. Volgens haar is er meer tijd nodig om resultaten te bereiken, maar de voortgang is afhankelijk van een politieke stellingname over voedselproductie in intensieve veehouderij.

¹¹⁸ Structuurvisie Randstad 2040, naar een duurzame en concurrerende Europese topregio, vastgesteld in de Ministerraad van 5 september 2008.

¹¹⁹ Ontwerpen aan Randstad 2040 (2009).

¹²⁰ LOG BOEK Landbouwontwikkelingsgebieden in beeld, Dienst Landelijk Gebied, LOLA landscape architects, in opdracht van de Rijksadviseur voor het Landschap (mei 2010).

¹²¹ Evaluatie Grote Projecten (2004).

Waarde van Creatie (2010)

In 2004 wees het eerste Innovatieplatform (IP) van het rijk de creatieve industrie aan als één van de vier sleutelgebieden: 'een bundeling van bedrijvigheid en kennis (clusters van bedrijven, kennisinstellingen en overheden) die internationaal toonaangevend (kunnen) zijn en ze hebben goede perspectieven waarbij innovatie van doorslaggevend belang is om duurzaam te kunnen concurreren op de mondiale markt'. Deze sleutelgebiedenaanpak werd eind 2008 door de Commissie Scheepbouwer geëvalueerd. Dit leidde tot het Innovatieprogramma creatieve industrie waarbij de ministeries van OCW en EL&I gaan samenwerken.

Het beleidsplan *Waarde van creatie 2009-2012* van het innovatieprogramma heeft als ambitie 'dat Nederland in 2018 tot de top drie van meest creatieve economieën van de wereld behoort'.¹²² Het is gericht op het beter organiseren en positioneren van de industrie, 'een verzameling van culturele en economische sectoren waarin creativiteit centraal staat.' Het programma maakt geen onderscheid tussen disciplines. Het gaat om zzp'ers en het mkb, die een strategische rol kunnen vervullen. In de categorie creatieve zakelijke dienstverlening zijn dat bijvoorbeeld architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten, maar ook grafisch- en modeontwerp, reclame en *gaming*. De creatieve industrie kan een beroep doen op het Fonds Economische Structuurversterking (FES) van de ministeries van EL&I en Financiën. Daarmee levert de overheid een bijdrage aan de ontwikkeling van de infrastructuur en kenniseconomie van Nederland. Hoewel architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten nadrukkelijk deel uitmaken van het beleidsprogramma, komen zij niet voor op de lijst van organisaties die het programma ondersteunen; deze bevat organisaties uit de hoek van het productontwerp, media en de e-cultuur.

Gemeenten

De vierjaarlijkse enquête van Architectuur Lokaal wijst uit dat architectuurbeleid in 2010 niet langer een interne gemeentelijke aangelegenheid is. Discussie met externen speelt een grotere rol, wethouders moeten zich vaker verantwoorden tegenover organisaties van belanghebbenden en bewoners. Terwijl in de vorige periode de kwaliteit van het buitengebied nog bovenaan stond op de lijst van agendapunten, heeft nu woningbouw topprioriteit. Waarschijnlijk omdat de woningproductie op veel plaatsen is stilgevallen. Dat heeft, ook financieel, grote gevolgen voor gemeenten.

De weerklank voor het rijksbeleid is gegroeid. In 2006 reageren wethouders vooral afwachtend op het door de regering geïntroduceerde motto 'decentraal wat kan, centraal wat moet'. In 2010 staan zij hier in meerderheid positief tegenover en willen zij ook meewerken aan het kabinetsstreven om verrommeling tegen te gaan. Wel plaatsen

ze de kanttenuking, dat extra taken alleen kunnen worden uitgevoerd als daarvoor financiële middelen beschikbaar komen.

De bestuurlijke praktijk op lokaal niveau is de afgelopen jaren sterk gewijzigd. Nieuwe, lokale partijen zijn in de laatste tien jaar snel opgekomen. Inmiddels is een kwart van de wethouders ruimtelijke ordening van de 430 gemeenten lid van een lokale politieke partij. Dit aantal groeit nog steeds. Zorgelijk is het tussentijdse verloop. In de afgelopen gemeenteraadsperiode trad jaarlijks 10% van alleen al de wethouders RO tussentijds af. In de huidige colleges is driekwart van de wethouders RO nieuw op deze portefeuille.¹²³ Het dualisme zorgt volgens de wethoudersvereniging wegens de zwaarte van de zelfstandige bestuursverantwoordelijkheid voor steeds grotere discontinuïteit, waardoor ook de professionaliteit in het geding komt. Er is behoefte aan cursussen en programma's.¹²⁴

Na de verkiezingen voor de provinciale staten in 2011 gaan de nieuwe provinciebesturen aan de slag onder gewijzigde omstandigheden. In hun ruimtelijk beleid krijgen de zij te maken met een verdere vermindering van de rijksbemoeienis ten gunste van meer provinciale invloed op dit gebied. Toch legt het rijk ook beperkingen op, bijvoorbeeld door de beslissing om de EHS niet volledig (voor 90%) te realiseren. Dat verkleint de provinciale speelruimte in het landschapsbeleid. Uit vergelijking van de 12 provinciale coalitieakkoorden blijkt dat provincies voor zichzelf vooral een bovenregionale taak zien, in aanvulling op het gemeentelijk ruimtelijk beleid. Daarbij houden provincies zich meer bezig met kleine kernen dan met stedelijke ontwikkelingen. Veel provincies stellen grenzen aan de uitbreiding van kantoor- en bedrijfslocaties (inclusief de schaalvergroting in de agrarische sector). Tegelijk zetten zij in op het stimuleren van economische ontwikkeling en van innovatieve bedrijvigheid.

Architectuur Lokaal

Opdrachtgeverschap als sleutel (2007)

Binnen de BIS ambieert Architectuur Lokaal een rol als instelling die is gericht op ontwikkeling en vernieuwing. Het beleidsplan 2009-2012 schetst de bijdrage aan het architectuurbeleid, het stimuleren van publiek opdrachtgeverschap en het bevorderen van goede samenwerking tussen ontwerpers en diverse categorieën opdrachtgevers. Het bevorderen van samenwerking blijft een kernthema. Daarnaast komt meer accent te liggen op de functie van Architectuur Lokaal als kenniscentrum. Als voorheen zal het gaan om een combinatie van basisactiviteiten vanuit de instellings-subsidie en projecten die in opdracht worden uitgevoerd. Inhoudelijk zullen er nieuwe accenten zijn, met behalve activiteiten in het verlengde van de gemeenteraadsverkiezingen ook verdere activiteiten

¹²² Waarde van creatie, Innovatieprogramma Creatieve Industrie (2010).

¹²³ Bouwen op Ambitie, Lokaal opdrachtgeverschap in Nederland 2010 – 2014, Architectuur Lokaal #76 (2010).

¹²⁴ 'EénVandaag, 12 juli 2011.

rond Europese aanbestedingen en de selectie van architecten en ontwikkelaars. Architectuur Lokaal wil de medewerking voortzetten aan stimuleringsprogramma's die voortvloeien uit de nieuwe architectuurnota van het rijk, maar kan daarop niet anticiperen omdat de plannen daarvoor nog niet zijn uitgekristalliseerd.

De verhouding tussen gemeenteraad en gemeentebestuur veranderde al door de invoering van het dualisme (2002); het duurt nog een paar jaar tot ook de praktijk zich wijzigt. Architectuur Lokaal merkt het aan de toegenomen behoefte om de gemeenteraad te betrekken bij het lokale architectuurbeleid en bij gemeentelijke bouwplannen. Er komen meer verzoeken om discussies met raadsleden te ondersteunen en meer dan voorheen beschikt Architectuur Lokaal zelf over de kennis om die ondersteuning te bieden.¹²⁵

Op basis van de enquête wordt de 5e landelijke manifestatie, *Bouwen op ambitie* georganiseerd. Op één dag worden tegelijkertijd 30 excursies verspreid door heel Nederland georganiseerd. Bij de projectbezoeken zijn gemeentebestuurders, andere opdrachtgevers, ontwerpers en gebruikers betrokken. Aansluitend komen de deelnemers bijeen voor een debat in Amersfoort. Grootschalige gebiedsontwikkelingen zijn uit beeld. Opvallend is de afwezigheid van marktpartijen, die niet meer de vooraanstaande rol spelen in het bouwproces zoals dat vier jaar geleden het geval was. Het gaat nu om binnenstedelijke herbestemming, particulier opdrachtgeverschap en nieuwe initiatiefnemers in het bouwproces. In vervolg hierop zet Architectuur Lokaal met het Nationaal Programma Herbestemming van OCW een pilot op onder de noemer *Opdrachtgeversschool* en hernieuwt daarmee de directe betrokkenheid van bestuurders bij het opdrachtgeverschap. Inzicht in de opgave en het formuleren van ambities staat daarbij centraal.

Architectuur Lokaal organiseert een 2^e EU Aanbestedingendag in overleg met de Rijksbouwmeester. De persoonlijke betrokkenheid van bestuurders en hun directe contact met ontwerpers is verder verwaterd. Architectenselectie bij grote beeldbepalende opdrachten vindt plaats via onpersoonlijke Europese selectieprocedures. Daarmee heeft, zo blijkt uit onderzoek naar alle aanbestedingen sinds de invoering van het BAO (2005), de helft van de gemeenten nog geen ervaring.¹²⁶ Bij Europese selectieprocedures wordt de architect vaak niet door de gemeente geselecteerd, maar door een ingehuurd bouwmanagementbureau. Het alternatief van de prijsvraag wordt zelden gebruikt. Het integrale ontwerpteam en ketenintegratie (geïntegreerde contracten) rukken op en ontwerp-opdrachten worden steeds vaker integraal opgepakt. Bij geïntegreerde contracten selecteert de opdrachtgever één marktpartij voor het volledige project: het ontwerp en de uitvoering, en mogelijk ook de financiering, het onderhoud en de exploitatie. Sommige architecten zien kansen voor innovatieve ontwerp oplossingen door integrale samenwerking en levenscyclusbenadering. Anderen vin-

den dat zij bij geïntegreerde opdrachten verworden tot esthetisch adviseur. Architecten die willen deelnemen aan dergelijke aanbestedingen moeten zich niet alleen profileren op ontwerp kwaliteit, maar ook op bedrijfsvoering en recente ervaring. Kleine bureaus en jong talent komt er moeilijk tussen. Bij geïntegreerde contracten is het lastig om te sturen op architectonische kwaliteit; door de enorme financiële belangen weegt de prijs veel zwaarder. Voor anderen biedt het groeiend belang van particulier opdrachtgeverschap perspectief, en er zijn architecten die zelf kleinschalige initiatieven ontplooiën.

Bij de 2^e EU Aanbestedingendag adviseert de Rijksbouwmeester tot een gezamenlijke inspanning van de ministeries van OCW, IenM en EL&I waardoor Architectuur Lokaal de verdere vereenvoudiging van de aanbestedingsprocedures in afstemming met de Regiegroep van de Rijksbouwmeester en de brancheorganisaties kan voortzetten. Dit resulteert in een bijdrage van de drie ministeries van € 423.000 voor de jaren 2010-2012. *Kompas Light* wordt verder vereenvoudigd en er komt een eerste publicatie van *best practises, Zo kan het ook!* (2010). Het Steunpunt van Architectuur Lokaal analyseert de aanbestedingsprocedures sinds het BAO, doet aanbevelingen aan de opdrachtgevers bij elke nieuwe aanbesteding, rapporteert jaarlijks aan de Rijksgebouwendienst over diens Europese aanbestedingen en start een internationale kennispool met Vlaanderen en Duitsland. Op de agenda staan acties om samen met de Vlaams Bouwmeester de Vlaamse Open Oproep af te stemmen voor opdrachten onder de Europese drempelbedragen en aandacht voor de geïntegreerde contracten. Het gebrek aan ervaring bij gemeenten vertaalt zich in grote behoefte aan de informatie die het Steunpunt biedt. (In 2010 werd de website ruim 42.000 maal bezocht.) Samenwerking met de branche resulteert in het initiatief van de BNA tot een intentieovereenkomst met bouwmanagementbureaus waarin als eerste punt wordt overeengekomen dat *Kompas light* als algemeen onderschreven leidraad wordt gehanteerd.

Ook voert Architectuur Lokaal op verzoek van OCW het Laboratorium Particulier Opdrachtgeverschap uit, dat is gericht op de rol van de gemeenten en de stedenbouwkundige inbreng bij deze opgave. Architectuur Lokaal organiseert excursies, onderzoek, werkateliers, een prijsvraag, een landelijke manifestatie en maakt een aantal films voor YouTube. Voor de 9^e maal op rij wordt de rijksprijs Gouden Piramide uitgevoerd. Hiernaast neemt Architectuur Lokaal in opdracht van derden de organisatie van prijzen en prijsvragen op zich. Dat resulteert bijvoorbeeld in een luchtbrug voor het Oogziekenhuis in Rotterdam en een nieuwe fietsenstalling die deel uitmaakt van de centrumvernieuwing van Nieuwegein. Architectuur Lokaal doet onderzoek naar de herbestemming van zorggebouwen, waarbij het ditmaal gaat om het vinden van nieuwe functies voor voormalige zorgvoorzieningen.

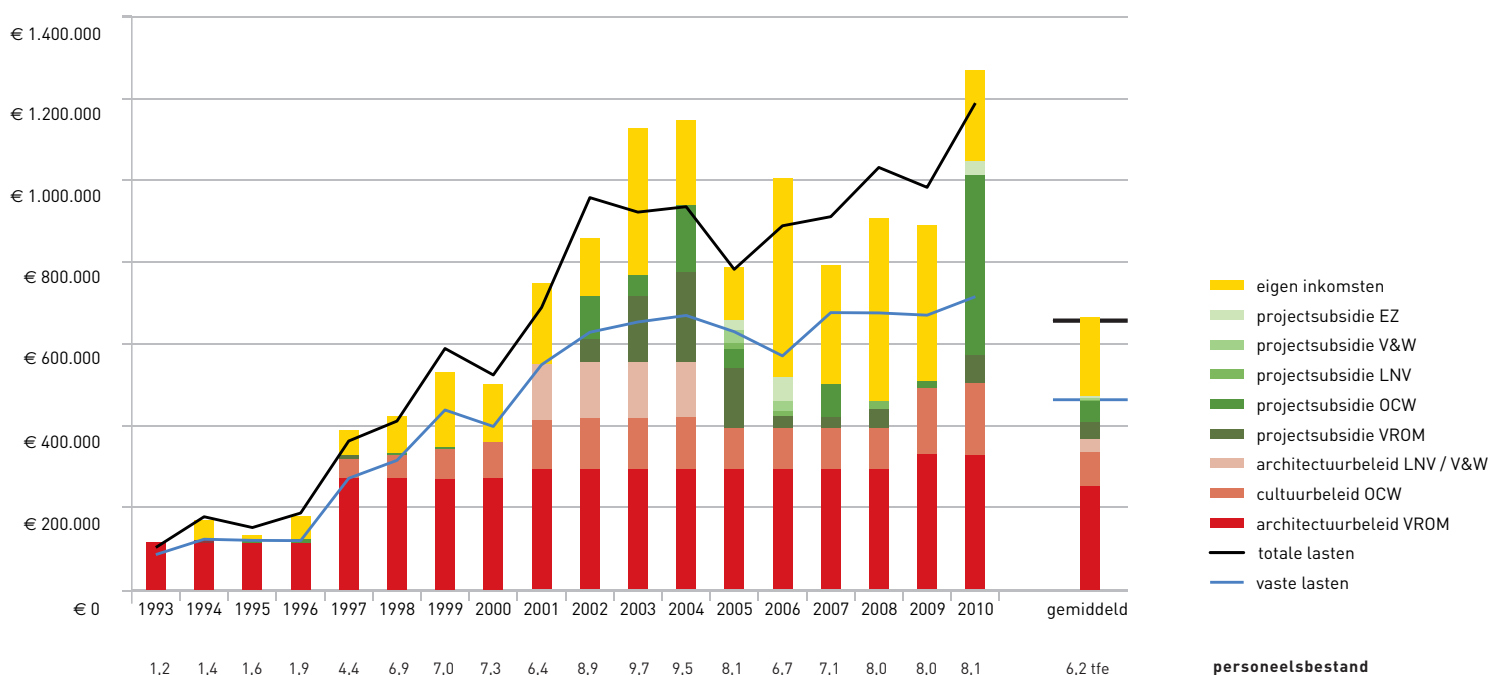
¹²⁵ In de beginfase speelt Architectuur Lokaal meer de rol van intermediair tussen vragers en aanbieders van kennis.

¹²⁶ Vijf jaar Europees aanbesteden van architectendiensten, Steunpunt Ontwerpwedstrijden, Architectuur Lokaal #75 (2010).

De samenwerking met de lokale architectuurcentra wordt in uiteenlopende programma's van de centra voortgezet, met de Rijksbouwmeester wordt het netwerk van stadsarchitecten versterkt en de jongerenbijeenkomsten onder de noemer *De Olifantenkooi* worden geïntensiveerd. Voor jonge ontwerpers die deelnemen aan *De Beroepservaring* licht Architectuur Lokaal de praktijk van architectenselecties toe. Ook worden bijdragen geleverd aan uiteenlopende bijeenkomsten in het buitenland, onder andere voor het nieuwe parlement van de deelstaat Nordrhein Westfalen.

Architectuur Lokaal blijft, sinds de start in 1993, ieder kwartaal het gelijknamige tijdschrift uitbrengen. Dit tijdschrift wordt zeer gewaardeerd; de vrijwillige bijdragen hiervoor nemen toe. Het dagelijks functioneren als vraagbaak biedt continuïteit voor opdrachtgevers. Architectuur Lokaal is, blijkens de reacties, in de loop der jaren een gewaardeerd instituut met een merknaam geworden.

Ontwikkeling Architectuur Lokaal 1993-2010

Exploitatie gemiddeld per jaar

Opbrengsten	€ 665.487	Lasten	€ 655.407
Subsidie cultuur- en architectuurbeleid (55,2%)	€ 367.189	Vaste lasten (72%)	€ 461.820
<i>VROM € 253.616, OCW € 83.321, LNV € 15.126, V&W € 15.126</i>		<i>Personeelslasten € 327.717 (50%), Overige lasten € 134.103 (22%)</i>	
Projectsubsidies rijk (16,1%)	€ 107.330	Activiteitenlasten (28%)	€ 193.587
<i>VROM € 42.722, OCW € 52.226, LNV € 2.622, V&W € 3.161, EZ € 6.599</i>			
Eigen inkomsten (28,7%)	€ 190.969	Exploitatieresultaat	€ 10.080

Na 2013

Rijksbeleid

Kabinet Rutte (2010)

Onder het nieuwe kabinet zet de decentralisatie verder door. Er vindt een departementale reorganisatie plaats. Het ministerie van VROM wordt deels opgeheven, deels elders ondergebracht. Het eigen opdrachtgeverschap van het rijk verloopt, na de overheveling van de Rijksgebouwendienst en de Rijksbouwmeester, voortaan vanuit het ministerie van BZK, evenals de taken die resteren op het gebied van volkshuisvesting. Ruimtelijke ordening, milieu en het College van Rijksadviseurs worden bij het nieuwe Ministerie Infrastructuur en Milieu (IenM) ondergebracht. Dit ministerie coördineert samen met het ministerie van OCW het voorgenomen nieuwe architectuurbeleid. Ook het ministerie van LNV is er niet meer. De Rijksadviseur voor het Landschap valt onder het nieuwe ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I).

Mid-term Review (2010)

Het College van Rijksadviseurs brengt in juni 2010 een *Mid-term Review* uit. Deze combinatie van terugblik en vooruitblik heeft vooral betrekking op de eigen werkzaamheden van het CRA. De rijksadviseurs zijn ook nu nog actief betrokken bij grote rijksprojecten als de *Nieuw Hollandse Waterlinie* en *Ruimte voor de Rivier*, maar daarnaast zijn er nieuwe thema's zoals de gevolgen van de kredietcrisis.

Noodgedwongen keuzen, Advies bezuiniging cultuur 2013-2016 (2011)

De staatssecretaris van OCW vraagt eind 2010 advies aan de Raad voor Cultuur, dat moet resulteren in een bezuiniging van € 200 miljoen op het cultuurbeleid, waarvan € 125 miljoen op de BIS, de culturele instellingen en de fondsen die een directe subsidie van het rijk ontvangen.

De Raad baseert zijn advies op analyses van de verschillende culturele sectoren. De sectoranalyse van de commissie ASMAL¹²⁷ stelt dat de architectuurinstellingen gezamenlijk de taak hebben om de partijen die bij het maken en inrichten van ruimte betrokken zijn, bewust te maken van hun culturele verantwoordelijkheid. Het gaat daarbij om diverse partijen zoals overheden, beherende instanties, institutionele beleggers, woningcorporaties, private ontwikkelaars, particulieren, bouwers en toeleverende industrieën.¹²⁸ De commissie vindt het belangrijk dat 'de overheid een samenhangende visie handhaaft op de ruimtelijke inrichting van Nederland. Als private ondernemers meer verantwoordelijkheden krijgen, zal bij deze en nieuwe partijen het besef moeten worden gevoed dat het ontwikkelen van ruimte een culturele taak met zich meebrengt.'¹²⁹

Voor het opdrachtgeverschap zijn daarom meer inspanningen nodig: 'De Raad adviseert om een extra impuls te geven aan de ontwikkeling van goed opdrachtgeverschap vanwege de verdergaande decentralisatie. De professionalisering van decentrale opdrachtgevers en van nieuwe opdrachtgevers, zoals de gezondheidszorg en het onderwijs, alsmede private partijen en particulieren verdient een extra stimulans.'¹³⁰ De analyse biedt een schematisch overzicht van het werkerrein van Architectuur Lokaal als opleider van opdrachtgevers: de rijksoverheid - OCW (Rijksdienst Cultureel Erfgoed, RCE), BZK (Rijksgebouwendienst/Rijksbouwmeester), EL&I (Innovatieprogramma) en I&M (Rijkswaterstaat, Gouden Piramide en Mooi Nederland) -, provincies en gemeenten, corporaties en projectontwikkelaars en overige organisaties in het werkveld.

Het Raadsadvies dat zich op de sectoranalyse baseert concentreert zich op de economische problemen in de bouwsector en op het economische belang van ontwerpcultuur als exportproduct. De hoofdlijn volgt eerder ingenomen standpunten. De Raad bepleit meer ruimte voor de bevordering van de (culturele) kwaliteit van publiek en privaat opdrachtgeverschap.

Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid (2011)

De cultuurnota noemt een omslag in het cultuurbeleid noodzakelijk omdat het beleid niet in de pas loopt met veranderingen in de samenleving. De achtergrond van de voorgenomen bezuiniging is niet alleen financieel. Er is minder draagvlak voor een wijze van subsidiëring, waarbij het oordeel van kenners maatgevend is. Publiek en ondernemerschap moeten meer gewicht in de schaal leggen. Culturele instellingen moeten minder afhankelijk worden van de overheid, een principe dat al tien jaar geleden werd geformuleerd als uitgangspunt voor de cultuurnota. Ook inhoudelijk is er continuïteit. Net als in de voorgaande cultuurnota zijn excellentie, toptalent, innovatie en e-cultuur centrale begrippen.

Het cultuurbeleid blijft gebaseerd op het grote belang van cultuur, zowel voor persoonlijke vorming als voor economische ontwikkeling. De nota stelt dat de creatieve sectoren harder groeien dan de rest van de economie.¹³¹ Ook de positieve invloed op het toerisme en op het woon- en vestigingsklimaat worden genoemd. Echter, het meeste cultuuraanbod komt op de vrije markt tot stand. Financiering door de overheid heeft een aanvullend karakter, het gaat om 'bijspringen'.

De staatssecretaris kondigt aan, dat het kabinet een nieuwe architectuurnota voorbereidt. In deze cultuurnota gaat het om keuzes voor culturele basisinfrastructuur. Een van de keuzes is het samenbrengen van architectuur, vormgeving en nieuwe media, waarvoor één fonds wordt gevormd en één ondersteunende instelling. Eerder al had het kabinet de creatieve industrie aangewezen als een van de topgebieden die een belangrijke economische en maat-

¹²⁷ Commissie Architectuur, Stedenbouw, Monumenten, Archeologie en Landschap.

¹²⁸ p. 24.

¹²⁹ p. 23.

¹³⁰ Noodgedwongen keuzen (2011), sectoranalyse p. 27.

¹³¹ Hierbij wordt geen rekening gehouden met de teruglopende omzet en faillissementen bij Nederlandse architectenbureaus.

schappelijke meerwaarde voor Nederland hebben.¹³² Ondersteuning van de creatieve industrie wordt daarom als prioriteit genoemd.

De uitwerking wordt afgestemd met de branche van design, mode en architectuur, waarbij wordt ingezet op landen die cultureel en economisch interessant zijn. Daarbij wordt verwezen naar het komende advies *Creatieve industrie in topvorm*. De budgetten voor de ontwikkelinstellingen, waaronder Architectuur Lokaal, worden overgeheveld naar het fonds voor de creatieve industrie. Het stimuleren van goed opdrachtgeverschap bij de verschillende overheden en private partijen wordt een prioriteit. Voor het publieke opdrachtgeverschap wordt aanvullend advies gevraagd aan de Raad voor Cultuur. De Raad heeft eerder, met instemming van OCW, voorgesteld om het thema van het publiek opdrachtgeverschap te verbreden naar meer sectoren. De ambities moeten nog worden uitgewerkt in concrete regelingen.

Creatieve industrie in topvorm (2011)

Het Rijk heeft 9 topsectoren aangewezen als kern van het nieuwe bedrijfslevenbeleid dat het ministerie van EL&I ontwikkelt. Naast Logistiek, Chemie en Water hoort ook Creatieve Industrie tot deze selectie. De bewindslieden van EL&I en OCW hebben aan vertegenwoordigers van bedrijfsleven, wetenschap en beleid gevraagd zitting te nemen in een Topteam Creatieve Industrie dat voor de sector een agenda opstelt met concrete acties waarmee de Nederlandse creatieve industrie in 2020 tot de wereldtop kan horen. Het advies stelt dat de sector een voortrekkersrol vervult bij het versterken van het innoverend vermogen van Nederland, maar maakt met verwijzing naar een studie van het CBS, ook duidelijk dat de sector op verschillende manieren kan worden afgebakend.¹³³ In cijfers over het belang van de creatieve industrie worden soms productie en distributie meegeteld, terwijl het Topteam kiest voor een meer beperkte definitie. Toch omvat de creatieve industrie volgens het Topteam meer dan de architectuur, vormgeving en nieuwe media die de nieuwe cultuurnota onder de noemer 'creatieve industrie' bundelt. Zo bepleit het Topteam dat naast het ministerie van OCW ook EL&I en Buitenlandse Zaken gaan bijdragen aan het Fonds voor de Creatieve Industrie, waardoor het fonds zich op de volle breedte van de sector zal gaan richten.

De bij het advies behorende agenda geeft prioriteit aan maatregelen op het gebied van onderwijs, kennisinstellingen, financiering en internationalisering. Een vijfde speerpunt is 'markt en opdrachtgeverschap'. Op dit terrein zijn de belangrijkste voorstellen de inrichting van het Fonds en de ontwikkeling van een Stimuleringsprogramma Creatief Opdrachtgeverschap. De uitvoering van de agenda moet zijn gebaseerd op een vorm van *light governance* waartoe een adviesraad uit de branche (Dutch Creative Industries Council, D-CIC) zou moeten worden gevormd.

¹³² In cijfers over 'creatieve industrie' worden meestal meer sectoren meegeteld (bijvoorbeeld ook de podiumkunsten) dan alleen architectuur, vormgeving en nieuwe media. Dat geldt ook voor het advies *Creatieve Industrie in Topvorm*.

¹³³ Onderzoeksrapportage *Creatieve Industrie*, CBS, 18 januari 2011.

Met het voorgenomen Creatief Topinstituut (CTI) wordt aangesloten op de door OCW aangekondigde samenvoeging van NAI, Premselastichting en Virtueel Platform. Daarbij zullen ook instellingen als NWO, TNO en KNAW een inbreng krijgen.

Het Topteam adviseert dat het fonds binnen het Stimuleringsprogramma Creatief Opdrachtgeverschap hoofdzakelijk als opdrachtgever werkt die via *pitches* betaalde opdrachten toekent. Bij het onderdeel vereenvoudiging van de (Europese) regelgeving, stelt het advies dat het van belang is om gebruik te maken van de kennis die is opgedaan in *Kompas Light* van Architectuur Lokaal, 'een succesvolle digitale handleiding voor aanbesteding van architectendiensten', te betrekken.¹³⁴

De aanbevelingen resulteren in een totale overheidsinvestering van € 166,5 miljoen. In reactie op het advies heeft het kabinet een toekomstagenda toegezegd. Bij deze voorstellen om de architectuursector te integreren in het stimuleringsbeleid voor de creatieve industrie wordt vooralsnog niet ingegaan op specifieke opgaven en vormen van opdrachtgeverschap die kenmerkend zijn voor de wereld van het ruimtelijk ontwerp.

Ontwerp Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur (2011)

In vervolg op de nota *Ruimte* wordt de *Structuurvisie Infrastructuur en Milieu* (SVIR) gepresenteerd. Opgaven zijn de internationale concurrentiepositie van Nederland, bereikbaarheid en transport, duurzame energie, klimaatverandering, groei-stagnatie-krimp, gebiedsontwikkeling moet anders¹³⁵ en tenslotte de aanpak van het woud van procedures en regels. Het woonlocatiebeleid wordt overgelaten aan provincies en gemeenten; snelwegpanorama's en nationale landschappen worden losgelaten. Natura 2000 en het werelderfgoed (Unesco) blijven een nationale zaak; het afmaken van de EHS wordt overgelaten aan andere overheden. Alles moet makkelijker, sneller en beter. Het motto is 'wat moet dat moet, maar meer ook niet'. In 2012 zal er één omgevingswet moeten zijn.

Ook de minister van I&M kondigt een nieuwe architectuurnota aan. Hiernaast wordt in de realisatieparagraaf, op basis van de huidige architectuurnota voorgenomen: 'stimuleren en inzetten van kennis en expertise van ontwerp en architectuur (ontwerp-infrastructuur) door ontwerpend onderzoek, onderwijs, advies, reflectie, tentoonstelling en debat (onder andere i.s.m. Sfa, NAI, Architectuur Lokaal, IABR en TU Delft)'.¹³⁶ De SVIR zal met een investeringsbrief aan de Tweede Kamer worden voorgelegd.

¹³⁴ *Creatieve industrie in topvorm* (2011), p. 21.

¹³⁵ Er staat onder meer 6,2 mln m² kantoorruimte structureel leeg, en 5 tot 10% van de gemeenten heeft onvoldoende reserves voor vereiste afboeking op grondposities. Chris Kuijpers, DG Ruimte en Water, ministerie van IenM bij het Vakdebat *structuurvisie infrastructuur en ruimte*, Nirov, 22 juni 2011.

¹³⁶ *Ontwerp Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte*. Nederland concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig (2011), p. 93.

Architectuur Nu (2011)

In dit ambitiedocument van juni 2011 schetst het CRA de bijdrage van het architectuurbeleid aan de ruimtelijke inrichting van Nederland. De beleidsontwikkelingen op rijksniveau leiden tot nieuwe mogelijkheden, getuige bijvoorbeeld de verbreding van het beleid naar de creatieve industrie. Ongewijzigd is de bijdrage die het ontwerp kan bieden op beleidsterreinen waar het rijk ook in de toekomst verantwoordelijk voor is (infrastructuur, water, energie, herbestemming). Volgens het CRA berust de kracht van het architectuurbeleid vanaf het begin op de combinatie cultuurbeleid en bouwbeleid. Ook de integrale en interdepartementale opzet is een sterk punt dat voortzetting verdient.

Het architectuurbeleid heeft eraan bij gedragen dat bij burgers en bestuurders de kennis over architectuur en ruimtelijk beleid is toegenomen. Nederlandse ontwerpers hebben deskundigheid ontwikkeld waarmee zij een cruciale bijdrage kunnen leveren aan het oplossen van actuele economische, maatschappelijke en ruimtelijke vraagstukken. De regering kan voortbouwen op deze gunstige uitgangspunten zonder radicale koerswijziging in het architectuurbeleid. 'De drie centrale thema's uit de huidige nota: ontwerp voorop, versterken stedenbouw & regionaal ontwerp en herbestemming zijn nog onverminderd actueel.' Wel bepleit het CRA om een zwaarder accent te leggen op het stimuleren en ondersteunen van goed opdrachtgeverschap door decentrale overheden, marktpartijen, ondernemers en burgers, in verband met de grotere rol van deze opdrachtgevers in het ruimtelijk beleid.

Het CRA ziet voor lokale architectuurcentra, provinciale ateliers voor ruimtelijke kwaliteit, stads- en provinciaal bouwmeesters een rol bij het ondersteunen van de decentralisatie van het ruimtelijk beleid. De methodiek voor architectenselectie onder de Europese drempelbedragen zoals die in Vlaanderen wordt gehanteerd kan voor toepassing in Nederland samen met Architectuur Lokaal worden geformuleerd.

Architectuur Lokaal

Tussen de Bogen 18, 1013 JB Amsterdam

020 - 530 40 00

info@arch-lokaal.nl

www.arch-lokaal.nl

Tekst Cilly Jansen en Dirk Bergvelt

Vormgeving Woltera Niemeijer, C03

ISBN 970-90-809370-0-0

Deze publicatie is te vinden op www.arch-lokaal.nl

© Architectuur Lokaal, augustus 2011

AFKORTINGEN

BAO	Besluit Aanbestedingsregels Overheidsopdrachten
BNA	Bond van Nederlandse Architecten
BIS	Basisinfrastructuur (van culturele instellingen)
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
CI	Creatieve Industrie
CRA	College van Rijksadviseurs
CTI	Creatief Topinstituut
D-CIC	Dutch Creative Industries Council
EFAP	European Forum for Architectural Policies
EHS	Ecologische Hoofdstructuur
EL&I	Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie
FW	Federatie Welstand
ICEB	Informatiecentrum Eigen Bouw
IDP	Informatie Dokumentatie Punt (voor architectuurbeleid)
IenM	Ministerie van Infrastructuur en Milieu
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
NAi	Nederlands Architectuurinstituut
NEPROM	Vereniging Nederlandse Projectontwikkeling Maatschappijen
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OLA	Overleg Lokale Architectuurcentra
PO	Particulier opdrachtgeverschap
RBM	Rijksbouwmeester
RvC	Raad voor Cultuur
SfA	Stimuleringsfonds voor Architectuur
SVIR	Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur
V&W	Ministerie van Verkeer en Waterstaat
VINAC	Actualisering van de VINO
VINEX	Vierde Nota voor de Ruimtelijke Ordening Extra
VINO	Vierde Nota voor de Ruimtelijke Ordening
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu
WAT	Wet op de Architectentitel
WVC	Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

OVERZICHT BELEIDSDOCUMENTEN

Architectuurnota's

- Ruimte voor Architectuur, (1^e) architectuurnota 1992-1996 (1991)
- Architectuur van de ruimte, (2^e) architectuurnota 1997-2000 (1996)
- Ontwerpen aan Nederland, (3^e) architectuurnota 2001-2004 (2001)
- Actieprogramma Ruimte en Cultuur, architectuur- en belvedere beleid 2005-2008 (2005)
- Een cultuur van ontwerpen, visie architectuur en ruimte, (4^e) architectuurnota 2009-2012 (2008)

Cultuurnota's

- Investeren in Cultuur, (1^e) cultuurplan-nota cultuurbeleid 1992-1996 (1990)
- Pantser of Ruggengraat, (2^e) cultuurnota 1997-2000 (1996)
- Cultuur als confrontatie, (3^e) cultuurnota 2001-2004 (1999)
- Meer dan de som, (4^e) cultuurnota 2005-2008 (2004)
- Kunst van Leven, (5^e) cultuurnota 2009-2012 (2007)
- Meer dan kwaliteit, een nieuwe visie op cultuurbeleid, (6^e) cultuurnota 2013-2016 (2011)

Overige beleidsstukken rijksoverheid

- Nota Belvedere, beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting (1999)
- Mensen, Wensen, Wonen, nota Wonen (2000)
- Natuur voor mensen, mensen voor natuur (2000)
- Notie van ruimte, op weg naar de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (2000)
- Ruimte voor Ontwikkeling, uitvoeringsagenda nota Ruimte (2004)
- Structuurvisie Randstad 2040, naar een duurzame en concurrerende Europese topregio (2008)
- Waarde van creatie, Innovatieprogramma Creatieve Industrie (2010)
- Ontwerp Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur, Nederland concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig (2011)

Rapportages

- Voortgangsrapportage architectuurbeleid van WVC en VROM (1994)
- Landbouwontwikkelingsgebieden in beeld, Dienst Landelijk Gebied (2010)
- Mid-term Review, College van Rijksadviseurs (2010)

Adviezen

- Een cultuur van verandering, advies Raad voor Cultuur over de (2^e) cultuurnota 1997-2000 (1996)
- Van de schaarste en de overvloed, advies Raad voor Cultuur over (3^e) cultuurnota 2001-2004 (2000)
- Advies VROM-Raad, advies over de (3^e) architectuurnota 2001-2004 (2001)
- Cultuur, meer dan ooit, advies Raad voor Cultuur over de (4^e) cultuurnota 2005-2008 (2004)
- Advies Raad voor Cultuur over het Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005)
- Innoveren, Participeren, advies Raad voor Cultuur over de (5^e) cultuurnota 2009-2012 (2007)
- Visie Architectuurbeleid 2008+, advies College van Rijksadviseurs over architectuurbeleid na 2009 (2006)
- Noodgedwongen keuzen, advies over de (6^e) cultuurnota 2013-2016 (2011)
- Creatieve industrie in topvorm, advies Topteam Creatieve Industrie (2011)
- Architectuur Nu!, advies College van Rijksadviseurs over architectuurbeleid na 2012 (2011)
- Essaybundel over decentralisatie ruimtelijk beleid, Raden voor leefomgeving en infrastructuur (2011)

Evaluaties in opdracht van de rijksoverheid

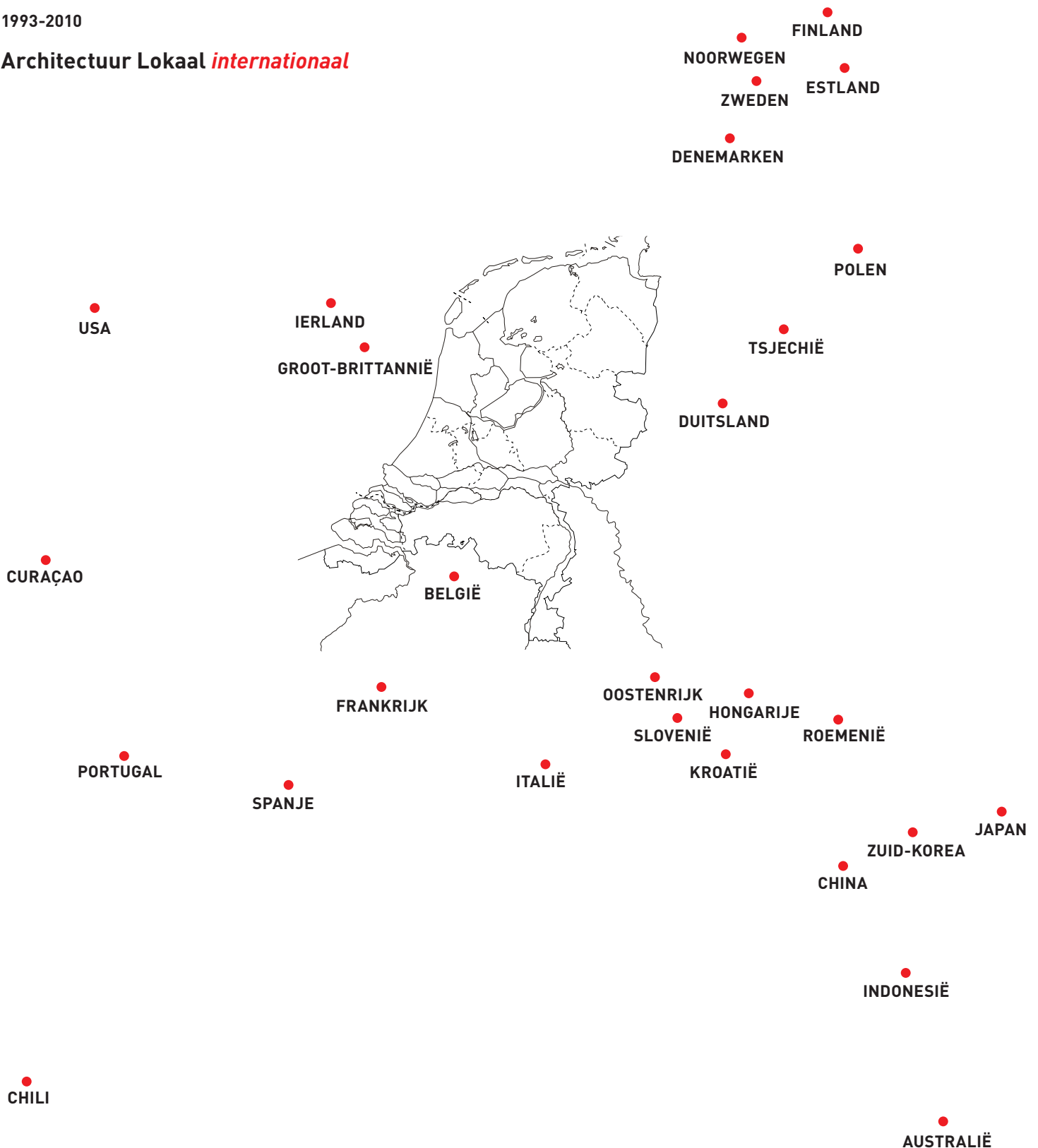
- Evaluatie architectuurbeleid, Research voor beleid (2000)
- Evaluatie Grote Projecten, Gideon Consult (2004)
- Eer en opdracht, verslag van een onderzoek ten behoeve van de evaluatie van het Convenant Ontwerpwedstrijden, Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen (2001)

Architectuur Lokaal

- Informatie Dokumentatie Punt Architectuurbeleid, startdocument (1992)
- Architectuurbeleid als culturele opgave, beleidsplan 1997-2000 (1995)
- Kompas bij prijsvragen en meervoudige opdrachten (1997)
- Trait-d'Union, beleidsplan 2001-2004 (1999)
- Kompas bij ontwikkelingscompetities (2001)
- Om de gebouwde cultuur, beleidsplan 2005-2008 (2003)
- Opdrachtgeverschap als sleutel, beleidsplan 2009-2012 (2007)
- Kompas light digitale handleiding voor aanbesteding van architectendiensten (2009)

1993-2010

Architectuur Lokaal *internationaal*

BELGIË Vlaanderen Studiereis OLA #4, lokale architectuurcentra NL naar Antwerpen, Mechelen, Kortrijk, Oostende, Machelen en Gent met Vlaamse architectuurcentra 2000 **Antwerpen** Excursie workshop Opdrachtgeverschap interieurarchitectuur belastingkantoren 2007 * Europees Seminarie Jonge Architecten in Europa, Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Vlaams Bouwmeester en Ministerie van het Waalse Gewest 2002 **Brussel** Expertpanel RFSQ Europese Commissie 2011 * EU kennispool architectenselectie met Vlaams Bouwmeester en Stifting Baukultur vanaf 2010 * Studiereis Europees bestuur 2010 * Excursie Scholenbouw in Nederland voor het Parlement van de Vlaamse Gemeenschap 2006 * Voorzitter Prijs Bouwheer, Vlaams Parlement en Vlaams Bouwmeester 2005 * Panorama NL<->VL met Vlaams Bouwmeester 2004 * Excursie Zorggebouwen Amsterdam en Almere voor 23 Vlaamse gemeenten 2004 * Excursie herbestemming monumentale kerkgebouwen, AtLA, Vlaams Bouwmeester 2003 * Lezing lokale architectuurcentra, La Cambre / Livre Blanc 2003 * Werkoverleg architectuurbeleid Vlaanderen en oprichting Atelier Lokale Architectuuropdrachten AtLA, Team Vlaams Bouwmeester 2001 * Workshop Overheidsopdrachten, Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Katholieke Universiteit Leuven en Vlaams Bouwmeester 2000 * Lezing Workshop Bouwen aan kwaliteit, Architectuur als Buur en Ministerie Vlaamse Gemeenschap 1998 * Werkoverleg architectuurbeleid Vlaanderen, Koning Boudewijnstichting, Ministerie Vlaamse Gemeenschap 1995 **Hasselt** Voorzitter

Prijz Bouwheer, Ministerie Vlaamse Gemeenschap en Vlaams Bouwmeester 2005 **Leuven** Jury Architectuurprijs Provincie West-Vlaanderen 2008 **Sint Niklaas** Werkbezoek Prijz Bouwheer 2005 **DENEMARKEN** **Kopenhagen** Lezing lokaal architectuurbeleid Dansk Arkitektur Center DAC 2010 * Werkbezoek nieuwe architectuurnota Denemarken DAC 2008 * IFHP World Congress Housing & Planning #51 Future of Cities 2007 * Lezing gemeentelijk architectuurbeleid, seminar Arkitekturinstitutet Denemarken 2002 * Werkbezoek van Arkitekturinstitutet Denemarken 2001 * Werkbezoek van Deens Ministerie Cultuur 1999 * Lezing architectuurbeleid voor Deens Ministerie Cultuur NAI 1999 * **Roskilde** Werkoverleg van Arkitekturinstitutet Denemarken, Studiegroep Roskilde 1999 **Veje** Lezing architectuurbeleid, ontwerp of politiek? voor de 48 Deense burgmeesters, Realdania 2007 * Werkbezoek van gemeente 2002 **DUITSLAND** **Deelstaat Baden-Württemberg** **Stuttgart** Lezing Stadtsaniering in Amsterdam, Centrale Regie oder decentrales Vorgehen, project Gute Praxis, Bundesministerium VBW 2005 * Bijdrage Europees onderzoek Eigenheim, Raumbureau Stuttgart 2004 * Bijdrage onderzoek Architektur Wettbewerbe in den Staaten des Europäischen Wirtschaftsraumes Bundesministerium VBW 2001 **Tübingen** Discussie particulier opdrachtgeverschap Homeruskwartier, gemeenten Almere en Tübingen, Almere 2009 * Studiereis gemeente Almere naar Tübingen 2008 * Werkbezoek Tübingen, particulier opdrachtgeverschap 2007 **Deelstaat Berlijn** **Berlijn** IFHP World Congress Housing & Planning #53 Urban Technologies for Urban Sustainability 2009 * Workshop aanbestedingen Ministerie van Buitenlandse Zaken NL 2008 * Lokaal Mondiaal met Vincent Kompier 2008 * Lezing Panorama D<>SL, uitwisseling Duitsland-Slovenië met Kroatië en Finland 2008 * Overleg architectuurbeleid met ministeries VROM en OCW, BNA, NL Ambassade Duitsland, Bundesministerium VBW, Initiative Architektur und Baukultur, Architektenkammer, BDA 2002 * Werkbezoek Catterwell, Vereniging Duitse investeerders 2002 * Bijdrage onderzoek In Nachbars Gärten, Niederländische Landschaftsarchitektur in Berlin 2000 * Studiereis De Reus naar Berlijn voor de gemeente Haarlemmermeer 2000 * Studiereis Bijvoorbeeld Berlijn voor publieke en private opdrachtgevers 1999 * Studiereis OLA#2, lokale architectuurcentra NL naar Berlijn en Potsdam 1998 **Deelstaat Hamburg** **Hamburg** Internationale netwerkbijeenkomst Connect Baukultur, Stiftung Baukultur 2010 * European Forum for Architectural Policies EFAP Culture for Sustainable Development 2007 **Deelstaat Nordrhein Westfalen** Workshop Overheidsopdrachten NL Ambassade Düsseldorf, Rotterdam 2008 * Studiereis OLA #6, lokale architectuurcentra NL naar Essen, Gelsenkirchen en Düsseldorf met Duitse architectuurinstellingen 2005 * Werkoverleg oprichting informatiecentrum architectuurbeleid Deelstaat Nordrhein Westfalen, Stadt BauKultur 2003 **Bonn** Lezing Architektur Wettbewerbe, Bundesministerium VBW 2001 **Düsseldorf** Lezing architectuurbeleid en EU aanbesteden NRW Architektentag 2010 * Lezing wederopbouw wijken Stichting Handelsbetrekkingen 2002 **Gelsenkirchen** Werkoverleg opdrachtgeverschap bij brede scholen, Montagstiftung en SfA, Rotterdam 2007 * Studiereis OLA#1, lokale architectuurcentra NL naar IBA Emscherpark, Gelsenkirchen, Duisburg, Oberhausen en Bottrop 1997 **Keulen** Panorama NL<>D, internationale uitwisseling architectuur en beleid met Bundesministerium VBW 2002 * Lezing Architektur und Baukultur, eerste nationaal congres architectuurbeleid in Duitsland met Bundesministerium VBW 2001 **Oberhausen** Excursie IJ-oever Amsterdam voor museum Oberhausen 2008 **Deelstaat Sachsen Anhalt** **Halle** Lezing architectuurbeleid en ontwerp wedstrijden Architektenkammer Sachsen Anhalt 2003 **Hannover** Lezing opdrachtgeverschap Forum Netzwerk Baukultur Niedersachsen 2011 **ESTLAND** **Tallinn** Lezing gemeentelijk architectuurbeleid, symposium Eesti Arhitektide Liit 2005 **FINLAND** **Helsinki** Lezing seminar The Finnish Architectural Policy Program, SAFA en National Council for Architecture Finland 2004 * Lezing Discussing Architectural Quality, European Forum for Architectural Policies EFAP 2002 **FRANKRIJK** Studiereis infrastructuur 2004 **Bordeaux** Studiereis OLA#5, lokale architectuurcentra NL naar Bordeaux, Orléans en Parijs met Franse architectuurinstellingen, 2001 **Geneve** IFHP World Congress Housing & Planning #50 Urban Life, Boundaries and Transformations 2006 **Lyon** Lezing Communiquer de l'architecture, La Tourette 2003 **Parijs** Lezing La qualité architecturale en Europe, pratique de la commande, CNIT 2002 * Bijdrage onderzoek aanbestedingen, Mission Interministerielle pour la qualité des constructions publiques MIQCP 2000 * Lezing architectuurbeleid en architectuurcentra NL, Mission pour la Cité de l'architecture et du patrimoine met Institut Français d'Architecture en Palais Chaillet 1999 **GROOT-BRITTANNIË** **Engeland** **Birmingham** Lezing Cultural means of accelerating good clientship 2006 **Liverpool** IFHP Conference Urban Regeneration 2008 **Londen** Studiereis OLA#8, lokale architectuurcentra NL architectuureducatie met Architecture Centres Network ACN 2010 * Discussie educatie architectuurcentra NL en GB Open city Rotterdam 2009 * Excursie randstad voor publieke en private opdrachtgevers URBAN Education URBED Londen 2005 * Lezing The Value of architecture centres, International Conference on Architecture Centres, British Museum 2002 * Werkbezoek van Department Culture, Media and Sport DCMS en Commission for the Built Environment CABE 2000 * Discussie 2^e NL architectuurnota en excursie Amsterdam voor DTI Task Force, Government Foresight program Future Best Practice for effective planning decisions and project implementation 2000 * Werkbezoek van Ministry of Culture DCMS 1999 * Studiereis OLA#3 lokale architectuurcentra NL met Ministry of Culture, RIBA en Britse architectuurcentra 1999 * Werkbezoek van Architectural Dialogue 1999 **Schotland** **Edinburgh** Werkbezoek van Schots bouwmeester 2006 * Werkbezoek van The Scottish Executive 2002 * Bijdrage aan Quick Survey Architecture Design Competitions, Royal Corporation of Architects Scotland RCAS 2002 **Glasgow** PANORAMA NL<>SC, Bouwen in het buitengebied met Architecture Policy Unit Scotland, A+DS, British Council en ministerie LNV 2007 * Architecture Policy in The Netherlands, Macjournal Glasgow 2002 * Werkbezoek van The Lighthouse Glasgow 2001 * Presentatie Schotse architectuurnota The development of a policy on architecture for Scotland, Scottish Executive, Architecture Policy Unit 1999 **HONGARIJE** Werkbezoek van Centre for Contemporary Architecture Budapest 2006 **IERLAND** Werkbezoek van The Royal Institute of the Architects of Ireland RIAI 2002 **ITALIË** **Rome** IFHP World Congress Housing & Planning #49 Urban Futures, Continuities and Discontinuities 2005 **NOORWEGEN** **Oslo** Lezing herstructurering na oorlogse wijken in Nederland, IFHP World Congress Housing & Planning #48 Governance for Urban Change, 2004 * Lezing lokale architectuurcentra NL Academie voor Bouwkunst Oslo 2004 * Lezing architectuurbeleid symposium gemeente Oslo 2002 **OOSTENRIJK** **Wenen** Studiereis OLA#7 lokale architectuurcentra NL naar Wenen, Brno en Zlin met Podium Haarlemmermeer en Oostenrijkse architectuurorganisaties 2007 * Lezing architectuurbeleid voor Parlement van Oostenrijk, Parlementaire Enquête architectuurbeleid 2004 * Lezing architectuurbeleid en ontwerp wedstrijden, Architektenkammer Deelstaat Wenen 2003 **PORTUGAL** **Lissabon** Lezing 12^e Congresso dos Arquitectos, Arquitectura para todos, Ordre des Architectes 2009 **KROATIË** **POLEN** **ROEMENIË** Werkoverleg kustontwikkeling Kroatië, Berlage Instituut 2007 * Lezing architectuurbeleid voor journalisten Polen, Kroatië, Roemenië, Amsterdam 2004 **SLOVENIË** **Ljubljana** European Forum for Architectural Policies EFAP 2008 **SPANJE** **Barcelona** Studiereis architectuur en stedenbouw 2008 **TSJECHIË** **Praag** Lezing opdrachtgeverschap, architectuurbeleid en lokale architectuurcentra European Forum for Architectural Policies EFAP 2009 **ZWEDEN** **Helsingborg** Lokaal Mondiaal met Alex van den Beld 2009 **Stockholm** European Forum for Architectural Policies EFAP, Towards innovative planning for and design of a sustainable infrastructure 2009 **AUSTRALIË** **Queensland** Lokaal Mondiaal met Hans Oerlemans 2011 **INDONESIË** Werkbezoek van Pusat Dokumentasi Arsitektur Indonesia over architectuurbeleid 2004 **CHILI** Werkbezoek van Ministerie Cultuur Chili over architectuurbeleid 2011 **CHINA** Lokaal Mondiaal met Harry den Hartog 2010 * Werkoverleg architectuurbeleid Huang Rui, Mondriaanstichting 2006 **JAPAN** Werkbezoek van Architectural Institute of Japan over architectuurbeleid 2003 **USA** **Florida** Studiereis Florida 2011 **Illinois** **Chicago** Studiereis en onderzoek opdrachtgeverschap 2010 **Massachusetts** **Boston** Lokaal Mondiaal met Tracy Metz 2007 **Washington** **Washington DC** Studiereis en onderzoek opdrachtgeverschap 2010 **San Francisco** **San Francisco** Studiereis The Summit San Francisco Bay Area 2011 **CURAÇAO** Lokaal Mondiaal met Carel Weeber 2006 **ZUID-KOREA** **Seoul** Werkbezoek van Architectural Creativity Initiating Agency ACIA

